

TARTU ÜLIKOOL
ÕIGUSTEADUSKOND
Eraõiguse osakond

Liisbeth Lillo

RIKASTUMISNÕUDED EKSLIKE JA ALUSETUTE MAKSETE KORRAL

Magistritöö

Juhendaja
dr. *iur.* Martin Käerdi

Tartu
2018

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
1. TÜÜPILISED PROBLEEMID ALUSETUTE PANGAÜLEKANNETE JA MUUDE MAKSEJUHISTE ALUSEL ÜLEANTU TAGASINÕUDMISEL	8
2. NÕUDENORMID EKSLIKE JA ALUSETUTE MAKSETE TAGASINÕUDMISEKS	15
2.1. Alusetu ülekande teel saadu tagasinõudmine soorituskondiktsiooni alusel.....	15
2.2. Alusetu ülekande teel saadu tagasinõudmine mittesoorituskondiktsiooni alusel.....	24
2.3. Rikastumisnõude esitamine üldnormi alusel.....	28
2.4. Järeldused ja vahekokkuvõte.....	32
3. RIKASTUMINE KÄSUNDISAAJAST TULENEVA ASJAOLU TÕTTU.....	36
3.1. Olematu maksejuhise täitmine	36
3.2. Õigeaegselt tagasivõetud maksejuhise täitmine.....	42
3.3. Kehtiva ülekandehise valesti täitmine.....	46
4. RIKASTUMINE KÄSUNDIANDJA POOLT TEHTUD VEA TAGAJÄRJEL	51
4.1. Kohustuse täitmisena valele isikule tehtud makse tagasinõudmine.....	51
4.2. Valele isikule teostatud makse tagasinõudmine kohustuse puudumise korral.....	56
5. MUUD OLUKORRAD, MIL ÜLEKANNE EI OLE TOIMUNUD KONTOOMANIKU TEGELIKU TAHTE KOHASILT.....	62
5.1. Juhtumid, milles maksejuhise täitmisega seotud riisikot kannab makseteenuse pakkuja klient.....	62
5.2. Juhtumid, milles maksejuhise täitmisega seotud riisikot kannab maksja makseteenuse pakkuja.....	65
KOKKUVÕTE	69
<i>Unjustified enrichment law in reclaiming mistaken payments</i>	75
KASUTATUD ALLIKAD	81
Kasutatud kirjandus	81
Kasutatud normatiivaktid.....	83

Kasutatud kohtupraktika	83
Muud allikad	83

SISSEJUHATUS

Juhtumeid, kus ühelt arvelduskontolt teisele ülekande tegemisel või muu maksejuhise täitmisel on tehtud viga, on peetud kõige keerulisemaks mitmepoolsete võlasuhte kategooriaks,¹ millele on õiguskirjanduses piltlikult viidatud ka kui alusetu rikastumise õiguse „miiniväljale“.² Pangaülekannetega on seotud mitmeid iseärasusi, mis muudavad rikastumisnõuete esitamise komplitseerituks. Peamiseks keerdkohtade allikaks on asjaolu, et pangaülekande teostamisega seotud võlasuhtes osaleb vähemalt kolm osapoolt: maksja (võlgnik), maksja pank ja makse saaja (võlausaldaja), ning lisaks võib tekkida vajadus kaasata ka makse saaja pank ja maksevahendajad. Asjakohaste isikute rohkuse tõttu võib problemaatiliseks osutada ainuüksi rikastumisnõude võlausaldaja ehk isiku leidmine, kelle arvel on rikastumine toimunud ning kellel rikastumisnõude esitamise võimalus tekib. Samuti toimub pangaülekande sooritamisel simultaantäitmine, mille käigus soovib pank maksekäsundi alusel kolmandele isikule makse tegemisega täita enda kohustust maksekäsundi andja ees.³ Kuivõrd kohustuse täitmine ei leia aset sama võlasuhte raames, milles rikastumine üle antakse, osutub sageli keeruliseks ka rikastumisnõude võlgniku ehk isiku leidmine, kelle vastu tagasinõue esitada tuleks. Täiendavad probleemid ilmnevad, kui kellegi vea tõttu jõuab pangaülekanne mitte maksja poolt silmas peetud adressaadini, vaid kellelegi kolmandale, valele isikule. Võlaõigusseadus⁴ ei sisalda eraldi kondiktsiooni eksliku soorituse tagasinõudmiseks, mistõttu tuleb tagasinõude formuleerimisel tugineda konkreetse sooritus- või mittesoorituskondiktsiooni reeglitele, mis aga oma abstraktsete ja spetsiifiliste eelduste tõttu ei pruugi alati sobilikud olla. Lisaks tuleb arvestada ka rikastumise eseme – nn elektroonilise raha – tagasinõudmisega seotud erisustega. Nimelt tuleb isiku arvelduskontol olevat raha käsitleda konto omaja varalise nõudena panga kui kontopidaja vastu arvelduskonto saldo ulatuses.⁵ Seetõttu tuleb ka erinevate kondiktsioonide kohaldamisel arvestada tõsiasjaga, et makse saaja rikastumine ei seisne mitte teatud kehalise eseme (nagu

¹ G. Dannemann. *The German Law of Unjustified Enrichment and Restitution. A Comparative Introduction.* Oxford University Press 2009, lk 54. T. Kivisild, A. Hussar. Alusetu rikastumine puudustega pangaülekande puhul Eesti ja Saksa õiguses. *Juridica IV/2005*, lk 259.

² N. Jansen. Farewell to Unjustified Enrichment. *The Edinburgh Law Review* 20.2 (2016): 123-148. Edinburgh University Press, lk 138. S. Meier. Mistaken payments in three-party situations: a German view of English law. *Cambridge Law Journal* 58(3), November 1999, lk 567.

³ T. Kivisild, A. Hussar, lk 262.

⁴ Võlaõigusseadus. RT I, 31.12.2017, 8. Vastu võetud 26.09.2001.

⁵ K. Siibak. Kontosuhet käsitleva kohtupraktika probleemid. *Juridica IX/2014*, lk 655. RKHKm 3-3-1-22-12 p 8.

sularaha)⁶ saamises, vaid makse saajale tema panga vastu teatud suurusega nõude tekitamises (saaja konto krediteerimises).

Töö eesmärgiks on analüüsida Eesti alusetu rikastumise õiguses leiduvate resitutsiooninõuete sobivust ekslike pangaülekannete tagasinõudmiseks. Kuivõrd Eesti rikastumisõigus põhineb eraldiseisvatel kondiktsioonidel ning üldine tagasinõude alus puudub,⁷ tuleb ekslike maksete tagasinõudmiseks esitada nõue kas soorituskondiktsiooni või mõne mittesoorituskondiktsiooni alusel. Samas on kondiktsioonide (eelkõige soorituskontiktsiooni) kohaldamise eeldused küllaltki kitsalt määratletud, mistõttu paljude ekslike maksete juhtumite jaoks ei leidu hetkel veenvat tagasinõude alust. Sobiva kondiktsiooni ja sellele vastava nõude aluse leidmine on pangaülekannete puhul keeruline ka põhjusel, et nende aluseks oleva maksekäsundi puhul on vastava suhte osaliseks vähemalt kolm isikut, mistõttu tekib rikastumisõiguslikus kolmnurksuhtes küsimus ka sellest, kelle vahel rikastumisenõuded üldse peaksid eksisteerima. Selliste, maksekäsundil põhinevate alusetute maksete tagasitäitmiseks on rahvusvaheliselt kujunenud välja teatav praktika, mille aluseks olevad reeglid võtavad arvesse maksekäsundi puhul eksisteerivat spetsiifilist riskijaotust. Seetõttu on käesolevas töös analüüsitud ka rahvusvahelises praktikas levinud ekslike sularahata maksete tüüpjuhtumeid, võtmaks eeskujuna nende lahendamiseks kasutatavatest põhimõtetest. Töö tulemusena on soovitud jõuda rahvusvahelise kogemuse abil järeldusele, kuidas tuleks konkreetseid ekslike maksete juhtumigruppe lahendada, ning leida sellise lahenduse rakendamiseks Eesti rikastumisõigusest sobivaim võimalik alus.

Töö uurimishüpoteesiks võib seega pidada väidet, et Eesti alusetu rikastumise õiguses ei leidu paljude ekslike maksete tüüpjuhtumi jaoks sobilikku nõude alust, mistõttu tuleks võtta lahenduse leidmisel eeskujuna rahvusvahelise praktika kogemusest ning leida sobivaim võimalik viis samade olukordade lahendamiseks Eesti õiguse alusel.

Töös on võrdlussüsteemidena eelkõige kasutatud Saksa alusetu rikastumise õigust ja DCFR raamseadustiku⁸ rikastumisõiguse osa. Saksa rikastumisõiguse süsteemi käsitlemine

⁶ Sularaha (s.t paberraha ja münte) on Eesti õiguskirjanduses peetud vallasasjadeks, mille käive on eriseadusega piiratud. Vt P. Varul jt (koost). Tsiviilseadustiku üldosa seadus. Komm vlj. Juura, Tallinn 2010. § 49 p 3.1.2.

⁷ Õiguskirjanduses on leitud, et VÕS § 1027, mis sätestab alusetu rikastumise mõiste, on üksnes sissejuhatavaks viitenormiks, mis rõhutab sellele järgnevatel jagudes kirjeldatud kondiktsioonide ammendumist. Vt P. Varul jt (koost). Võlaõigusseadus III. Komm vlj. Juura, Tallinn 2009. § 1027 p 3.

⁸ Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR). Outline Edition. Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). Sellier, 2009. Regulatsiooni tekst (Outline Edition). Arvutivõrgus kättesaadav lingilt <https://www.law.kuleuven.be/personal/mstorme/DCFR.html> (10.04.2018).

käesoleva töö analüüsis tuleneb asjaolust, et Eesti rikastumisõigus põhineb Saksa õiguses 20. sajandil välja kujunenud dogmaatilistel seisukohtadel⁹, mistõttu kasutatakse mõlemas süsteemis kondiktisioonipõhist lähenemist ning eristatakse sarnase sisuga kondiktisioone. DCFR regulatsioon tutvustab võrdlussüsteemina aga vastupidist, rikastumisõiguse üldklauslil põhinevat rikastumisõiguse süsteemi, mis võib mitmetes olukordades pakkuda lahenduste leidmiseks universaalsemaid meetodeid. Lisaks võib DCFR alusetu rikastumise osas välja töötatud reegleid pidada Euroopa rikastumisõiguse harmoniseerimise üheks esimeseks katseks, milles on väljendust leidnud paljudes riikides kasutatavad alusetu rikastumise üldprintsüübid. Eeltoodust tulenevalt kasutatakse töö uurimiseesmärgi saavutamiseks eelkõige võrdlevat meetodit.

Põhilise materjalina on käesolevas töös kasutatud prof. dr E. von Caemmerer ja prof. dr P. Schlechtriem poolt koostatud võrdleva õiguse entsüklopeediat¹⁰, DCFR regulatsiooni kommentaare¹¹ ning Eesti õiguses puudustega pangaülekandeid ning eksimuse arvestamist tagasinõude esitamisel käsitlevaid Juridica artikleid¹².

Ekslike pangaülekannete tagasinõudmise temaatika ajakohasust põhjendab esiteks asjaolu, et ilma sularahata maksete tegemise võimaluseta on isikul tänapäeva tingimustes peaaegu võimatu majanduskäibes täiel määral osaleda¹³. Teiseks tuleb panga vahendusel maksete tegemisel arvesse võtta ka makseteenuste direktiivist¹⁴ tulenevalt käesoleval aastal võlaõigusseaduse 40. peatükki (mis reguleerib maksekäsundit ja makseteenuseid) sisse viidud ulatuslikke muudatusi, kuna viidatud direktiivi artikli 115 lg 2 kohaselt peavad liikmesriigid direktiivis toodud meetmeid kasutama alates 13.01.2018. Kõnealused muudatused mõjutavad tähelepanuväärsel määral poolte seadusest tulenevaid õigusi ja kohustusi makseteenuse lepingu alusel maksekäsundi täitmisel. Ekslikke pangaülekandeid on Eesti õiguses käsitleanud T. Kivisild ja A. Hussar, kelle 2005. aastal ajakirjas Juridica avaldatud artikkel analüüsib

⁹ A. Värvi. Soorituse teinud isiku eksimuse arvestamine õigusliku aluseta soorituse tagasitaitmisel. Juridica X/2013, lk 718.

¹⁰ E. von Caemmerer, P. Schlechtriem. International Encyclopedia of Comparative Law. Volume X. Restitution/ Unjust Enrichment and Negotiorum Gestio. Mohr Siebeck. Tübingen. Martinus Nijhoff. Leiden, Boston. 2007.

¹¹ Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR). Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). Komm vlj (Full Edition). Arvutivõrgus kättesaadav lingilt <https://www.law.kuleuven.be/personal/mstorme/DCFR.html> (10.04.2018).

¹² Eelkõige: T. Tampuu. Alusetu rikastumise õigus võlaõigusseaduses. Lühülevaade. Juridica VII/2002; T. Kivisild, A. Hussar; A. Värvi (2013).

¹³ K. Siibak, lk 652; P. Varul jt. (2009), VÕS § 710 p 3.1.

¹⁴ Euroopa Parlamendi ja Nõukogu direktiiv (EL) 2015/2366 (25.11.2015) makseteenuste kohta siseturul, direktiivide 2002/65/EÜ, 2009/110/EÜ ja 2013/36/EL ja määruse (EL) nt 1093/2010 muutmine ning direktiivi 2007/64/EÜ kehtetuks tunnistamise kohta (makseteenuste direktiiv).

puudustega pangaülekannete õiglaste lahenduste leidmise võimalikkust Eesti õiguses võttes eeskujuks Saksa õigusteaduses välja kujunenud põhimõtted. Artikli ilmumise järgsel ajal on aga ulatuslikult revideeritud ja edasi arendatud nii võlaõigusseaduse asjakohaseid maksekäsundi ja makseteenuse lepingute sätteid, Riigikohtu praktikat soorituskondiktsiooni esitamise võimaluse kohta ning ka viidatud artiklis kasutatud Saksa kõrgeima kohtu seisukohti pangaülekannete tagasitaitmise kohta mitmepoolsetes võlasuhetes. Käesolevas töös käsitletakse viimatinimetatud artikliga sarnaseid probleeme, kuid lähtudes vahepeal uuendatud erialakirjanduse ja kohtupraktika seisukohtadest, ning keskendudes peamiselt ekslike maksete tagasinõudmiseks sobiva nõude aluse leidmisele.

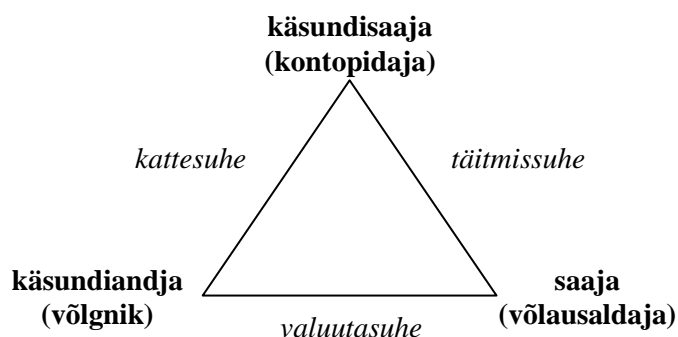
Oma ühesehituselt on käesolev töö jaotatud viite peatükki. Esimene neist annab ülevaate ekslike pangaülekannete tagasinõudmisel esinevate õiguslike probleemide kohta. Teine peatükk käsitleb kõiki teoorias võimalikke nõude aluseid ekslike maksete tagasinõudmiseks, hõlmates nii sooritus- kui mittesoorituskondiktsiooni potentsiaalsete kohaldamisvõimaluste analüüsi. Seejuures on analüüsitud ka nõude esitamise võimalust üldnormi alusel, mille puhul on näitena kasutatud DCFR-st tulenevat alusetu rikastumise üldnormi. Töö kolmandas ja neljandas peatükis on vaadeldud konkreetseid juhtumigruppe, mis ekslike pangamaksete puhul tüüpiliselt kõne alla võiksid tulla. Vastavalt analüüsitakse neis juhtumeid, mil eksliku makse tingib panga poolt tehtud viga, ning juhtumeid, mil makse jõuab vale saajani maksja enda vea tõttu. Kirjeldatud peatükkides analüüsitakse tüüpolukordade lahendusi rahvusvahelise kogemuse, s.o Saksa õiguspraktika ja DCFR selgitavates materjalides toodud näidete põhjal, püüdes sellest lähtuvalt leida parim võimalik lahendus sarnaste juhtumite lahendamiseks Eesti õiguses. Töö viiendas peatükis käsitletakse nn alusetute maksete juhtumeid, kus makse on tehtud makseinstrumendi omaniku tegelikust tahtest erineval viisil. Eelkõige kuuluvad sinna olukorrad, kus ilma õigusliku aluseta makse on põhjustanud makse saaja (nt varastatud, kaotatud või kopeeritud makseinstrumendiga teostatud maksete juhtumid).

Märksõnad: eraõigus, tsiviilõigus, võlaõigus, alusetu rikastumine (jur.).

1. TÜÜPILISED PROBLEEMID ALUSETUTE PANGAÜLEKANNETE JA MUUDE MAKSEJUHISTE ALUSEL ÜLEANTU TAGASINÕUDMISEL

Kolmepoolseid õigussuhteid (kolmnurksuhteid) on alusetu rikastumise õiguses peetud „miiniväljaks“, kuivõrd tihti ei ole võimalik selgelt määratleda, kelle vahel sooritussuhted esinevad ning millisel alusel oleks rikastumiseõigust võimalik ja mõistlik esitada.¹⁵ Sularahata maksete puhul tuleb lisaks alusetu rikastumise sätetele arvestada ka VÕS 40. peatükis sisalduva maksekäsundi ja makseteenuse lepingu regulatsiooniga. Sellest tulenevalt on sularahata maksete teostamisel tekkivate võlasuhte osapoolteks võlgnik kui konto omanik (maksekäsundi andja), pank kui võlgniku kontopidaja (maksekäsundi saaja) ning võlausaldaja kui rikastumise saaja.

Rikastumisõiguslike probleemide analüüsiks on seejuures oluline eristada ka selliste osapoolte vahel tekkivaid võlasuhteid. Üldjuhul eksisteerib võlgniku ja võlausaldaja vahelises valuutasuhtes teatav kohustus, mille täitmiseks annab võlgnik oma kontopidajaks olevale pangale kattesuhte raames maksekäsundi. Võlgniku panga poolt võlgniku konto debiteerimine VÕS § 713 lg 1 kohaselt toimub võlgniku ja panga vahelises kattesuhtes, millele järgneb võlgniku panga poolt võlausaldaja konto krediteerimine VÕS § 713 lg 2 kohaselt täitmisseuhte raames.

Joonis 1. Pangaülekannde teostamise osapooled ja nende vahel tekkivad võlasuhted

Peamine rikastumisõiguse probleemide allikas peitub nn simultaantäitmises ehk asjaolus, et täitmissuhte raames käsundisaaja poolt võlausaldaja konto krediteerimise kaudu loetakse täidetuks nii võlgnikul valuutasuhte raames olev kohustus oma võlausaldaja ees kui ka käsundisaajal kattesuhtes olev kohustus oma käsundiandja ees.¹⁶ Seejuures kujutab täitmissuhte raames saadu võlausaldaja jaoks makse algatanud võlgniku poolset kohustuse

¹⁵ N. Jansen, lk 138; S. Meier, lk 567.

¹⁶ T. Kivisild, A. Hussar, lk 262.

täitmist valuutasuhte alusel.¹⁷ Näiteks olukorras, kus pank P täidab oma kliendi K poolt antud maksekäsundi kliendi võlausaldajale S, täidab P rikastumise S-le üleandmisega samaaegselt nii enda kohustuse K ees kui ka K kohustuse S ees. Kirjeldatud simultaantäitmise tõttu ei ole kolmepoolsetes rikastumisõiguslikes suhetes aga sageli võimalik üheselt määratleda, kas käsundisaaja poolt võlausaldaja konto krediteerimist tuleks lugeda käsundiandja või käsundisaaja poolseks soorituseks, eelkõige juhtudel mil maksekäsund on täidetud aluseta või mõne poole eksimuse tõttu. Käesolevas töös analüüsitavateks ekslike maksete juhtumiteks, mille puhul on problemaatiline nii rikastumisnõude võlgniku kui võlausaldaja selgkestegemine, on olukorrad, milles pank täidab enda vea tõttu olematu või õigeaegselt tagasivõetud maksekäsundi (vastavalt alapeatükid 3.1 ja 3.2) või täidab kehtiva maksejuhise ebakorrektselt (alapeatükk 3.3) ning olukorrad, milles makse jõuab võlgnikust maksja enda vea tõttu vale isiku arvelduskontole (peatükk 4).

Pangaülekannete teostamisel osalevad tavapäraselt vähemalt neli poolt: 1) võlgnikust maksja (makse algataja), 2) pank, milles võlgnikul konto on (makse algataja kontopidaja), 3) makse saaja, ning 4) pank, milles makse saajal konto on (saaja kontopidaja). Lisaks neile võivad makseahelas osaleda ka maksevahendajad. Teatud maksete tegemisega seotud alusetu rikastumise olukordades loetakse aga, et tegemist on kas kahe- või kolmepoolsete võlasuhetega. Kui puudus, mis annab aluse rikastumisnõuete esitamiseks, esineb üksnes valuutasuhtes (nt olukorras, kus kohustust, mille võlgnik täitis, üleüldse ei eksisteeri), loetakse võlasuhe kahepoolseks ning nii maksja kui saaja poolt kasutatavaid pankasid käsitletakse üksnes kui makse vahendajatena, st alusetu rikastumise nõuete esitamisel jäetakse pangad rikastumisnõuete esitamisel tekkivatest võlasuhetest välja.¹⁸ Kui puudus esineb kattesuhtes (nt makse teostati ülekandehühisest erinevatel tingimustel või vastav ülekandehühis puudus üleüldse), on tegu kolmepoolse võlasuhetega käsundiandja, käsundisaaja ja võlausaldaja vahel. Makse saaja kontot haldavat pankat tunnustatakse võlasuhte iseseisva poolena alles siis, kui mingi puudus või eksimus on võimalik talle omistada.¹⁹

Lisaks küsimusele sellest, kelle vastu oma rikastumisnõue esitada, tekib sageli ka küsimus, millisele nõude alusele oleks seejuures korrektne tugineda. Eesti rikastumisõiguses eristatakse kahe suure kategooriana soorituskondiktsiooni hulka kuuluvaid nõude aluseid (VÕS §-d 1028-1036) ja mittesoorituskondiktsiooni hulka kuuluvaid nõude aluseid (VÕS §-d

¹⁷ P. Varul, jt. (2009), VÕS § 703 p 3.1.2. E. von Caemmerer, P. Schlechtriem, ptk X lk 68 p 72. A. Schall. Three-Party Situations in Unjust Enrichment Epitomised by Mistaken Bank Transfers. HeinOnline 12 RLR 110, 131. 2004, lk 120.

¹⁸ P. Varul jt. (2009), VÕS § 703 p 3.1.2.

¹⁹ G. Dannemann (2009), lk 54.

1037-1042). Tagasinõue on võimalik esitada soorituskondiktsiooni alusel eelkõige juhtudel, mil võlgnik teeb oma võlausaldajale pangaülekande, soovides seeläbi täita kohustust, mida tegelikult olemas ei olnud või mida ei tekkinud. Mittesoorituskondiktsioonide hulka kuuluva rikkumiskondiktsiooniga on aga tegemist neil juhtudel, mil rikkuja rikub teatud õigustatud isiku õigust ilma viimase nõusolekuta ning saab seeläbi kasu (nt kasutab õigustamatult võõrast makseinstrumenti). Kirjeldatud selgete koosseisude vahele jäävad aga juhtumigrupid, mis ei mahu ei soorituskondiktsiooni alla, kuna poolte vahel puudub sooritus või on selle olemasolu vaieldav, ning mille puhul pole alust ka rikkumiskondiktsiooni kohaldamiseks. Pangaülekannete tagasinõudmise puhul ei ole alust kohaldada ka kulutuste kondiktsiooni, samuti võib pidada äärmiselt erandlikuks regressikondiktsiooni kasutamise võimalusi. Ometi on ilmne, et rikastumisnõude võlausaldajale tuleb restitutsiooninõuet võimaldada ka nendel juhtudel, mis kirjeldatud kondiktsioonide tüüpilisest koosseisust välja jäävad.

Soorituse mõiste defineerimisel on Eesti õigusruumis olulise tähtsusega ka Riigikohtu seisukoht, mille kohaselt on soorituskondiktsioon VÕS § 1028 näol kohaldatav üksnes juhul, kui poolte vahel esines mingi olemasolev või tulevane kohustus, mida polnud olemas, mis ei tekkinud või mis langes hiljem ära.²⁰ Täpsemalt on Riigikohus viidatud lahendites selgitanud, et „VÕS § 1028 jj kohaldamine on välistatud, kuna hageja ei väida, et ta tahtis kostjale teenuste osutamisega täita mingit olemasolevat või tulevast kohustust, mida polnud olemas, mis ei tekkinud või mis langes hiljem ära“.²¹ Seadusandja ei ole VÕS § 1028 lg 1 sõnastuses konkretiseerinud, kelle vahel peab eksisteerima kohustus, mille alusel üleantu tagasinõudmist rikastumisnõude võlausaldaja nõuab. Tsiteeritud lause abil on kohus aga täpsustanud, et nõude esitamiseks soorituskondiktsiooni alusel peab nõude esitaja olema soovinud täita teatud kohustust rikastumise saaja ees. Riigikohtu seisukohta arvestades ei saaks seega soorituskondiktsiooni kohaldada selliste juhtumite puhul, kus isik arvab ekslikult, et maksesumma saajale ülekandmisega täidab ta enda kohustuse makse saaja ees, kuid tegelikult eksisteeris maksjal kohustus kellegi teise ees, s.t juhtumitel, mil makse teostatakse valele isikule.

Kõnealune lahend suurendas veelgi selliste juhtumite hulka, mis oma olemuselt sarnanevad küll suuresti soorituskondiktsiooni kohaldamisalasse kuuluvate juhtumitega, kuid mille puhul teise isiku rikastamisele suunatud tegevust ei saa pidada „soorituseks“ Eesti õiguses kehtivate arusaamade kohaselt. Eelkõige tekib probleeme selliste pangaülekannete tagasitõimimisel, mis

²⁰ RKTko 3-2-1-122-16 p 11; RKTko 3-2-1-122-14 p 10; RKTko 3-2-1-111-11 p 11; 3-2-1-44-11 p 34; RKTko 3-2-1-46-11 p 12.

²¹ RKTko 3-2-1-111-11 p 11.

on teostatud vigaselt, s.o ülekande kaudu on rikastatud mitte eelduslikku adressaati, vaid mõnda kolmandat asjassepuutumatut isikut. Kuivõrd soorituskondiktsiooni kohaldamine eeldab Riigikohtu mainitud lahendi valguses teatud kohustuse olemasolu rikastumise üleandja ja rikastumise saaja vahel, on kaheldav, kas isikul, kes mingi vea tõttu teeb pangaülekande oma võlausaldaja asemel hoopis muule isikule, saaks sellise rikastumise saajalt VÕS § 1028 alusel tagasi nõuda (lähemalt käesoleva töö alapunktis 2.1).

Lisaks eeltoodud olukorrale, kus kahtlusi soorituskondiktsiooni kohaldamises tekitab rikastumise üleandja ja saaja vahelise otsese kohustuse puudumine, leidub ka juhtumeid, mil soorituskondiktsiooni kohaldamise võib välistada ka see, kui saadu üleandmist ei saa lugeda „soorituseks“ VÕS § 1028 mõttes, kas siis seetõttu, et puudub kohustus, mille täitmiseks rikastumine üle antakse, või ülekande planeeritud saaja isik langeb kokku ülekande tegijaga. Kirjeldatud juhtumite alla kuuluvad eelkõige olukorrad, kus pangaülekande teostamisel ei peetud silmas mingisugust olemasolevat või tulevat kohustust (nt lapsevanema poolt oma lapse pangakontole ülekande tegemine ja teised sarnased heast tahtest kantud teiste isikute rikastamised) või kui isik, kellel on arvelduskontod mitmes pangas, soovib teha ülekande oma ühelt kontolt teisele. Seega, isegi kui poolte paljususest tulenevat probleemi VÕS § 1028 kohaldamisel ignoreerida, võib viimatinimetatud juhtudel soorituskondiktsiooni sätete kohaldamist takistada ka asjaolu, et juba plaanitud pangaülekande puhul ei oleks ülekande tegemist võimalik kohustuse puudumise või isikute kokkulangemise tõttu soorituse mõiste alla paigutada.

Sobiva kondiktsiooni leidmine rikastumisnõude esitamiseks on problemaatiline ka juhtudel, mil võimalus alusetu rikastumise sätete kohaldamiseks tekib mingi puuduse tõttu katte- või valuutasuhtes või mõne võlasuhte poole eksimuse tõttu. Näiteks on tegu puudustega kattesuhtes, kui käsundiandja poolt antud ülekandehist üleüldse ei eksisteeri (s.o käsundiandja pole käsundisaajale vastavat käsundit üleüldse andnud või on maksejuhise andnud käsundiandja nimel selleks õigustamata isik), ülekandehis on õigeaegselt tagasi võetud või kui käsundisaaja väljub (ekslikult) juhise piiridest (nt kantakse maksesumma üle valele isikule, vales suuruses või eirab ülekande teostamiseks vajalikke eeltingimusi). Rahvusvahelises praktikas ei jõuta aga kõigi selle kategooria alla kuuluvate juhtumite puhul rikastumisnõude poolte ja nõude aluse küsimustes alati samale lahendusle, samuti on ajas muutunud printsiibid, millest juhtumite lahendamisel lähtutud on.²² Sarnaselt pole üheselt

²² M. Auer. A Fresh Start for Restitution in Three-Party Situations under German Law. *Journal of Korean Law*. 2017, Vol 16, lk 349.

veenvaid lahendusi võimalik leida olukordadele, mil puudus või eksimus on aset leidnud valuutasuhtes, näiteks kui makse jõuab käsundiandja eksimuse tõttu vale saajani või kui maksekäsundi annab maksja nimel isik, kes selleks tegelikult õigustatud ei olnud.

Üheks võimalikuks lähenemiseks kirjeldatud kolmepoolsete rikastumisõiguslike võlasuhte lahendamiseks oleks võimaldada tagasinõuete esitamist oma lepingupartneriga sõlmitud sooritussuhete (s.o katte- ja valuutasuhte) raames (nn nõuete esitamine „ümber nurga“)²³, mida on rikastumisõiguses rahvusvaheliselt peetud ka nõuete esitamise üldprintsipiiks.²⁴ Sellise lahendusmudeli kaudu võimaldatakse rikastumisvõlausaldajal esitada nõue üksnes oma võlasuhte partneri vastu, s.t rikastumisnõuete esitamine tuleks kõne alla käsundiandja ja käsundisaaja vahel kattesuhtes ja võlgniku ja võlausaldaja vahel valuutasuhtes, kuid mitte käsundisaaja ja rikastumise saaja vahelises täitmissuhtes. Lahenduskäigu õigustuseks võib täiendavalt tuua ka asjaolu, et maksejuhise täitmisega soovis pank täita kohustuse oma kliendi ees ning klient soovis omakorda täita kohustuse oma võlausaldaja (saaja) ees.²⁵ Kuivõrd panga ja saaja vahel kohustusi ei eksisteeri, ei ole ka panga poolt täitmissuhte raames saajale üleantu suunatud ka mingi kohustuse täitmisele. Heauskse saaja vaatepunktist on seetõttu kõikidel juhtudel (sh siis, kui kohustus valuutasuhte raames puudus või kui kehtivat maksejuhist pole antud) tegemist sooritusega käsundiandjalt (võlgnik) saajale (oma võlausaldajale).²⁶ „Ümber nurga“ restitutsiooni põhimõte on küll pealtnäha äärmiselt universaalne ja praktiline, kuid seda on õiguskirjanduses laiaulatuslikult kritiseeritud. Põhiliseks probleemiks peetakse seejuures asjaolu, et olukorras, kus tagasinõudeid on võimalik esitada üksnes mööda sooritussuhteid, jäetakse maksja õigustamatult kaitsest ilma.²⁷ Näiteks olukorras kus pank esitab tagasinõude oma kliendi vastu, on kliendil võimalik omakorda esitada tagasinõue saaja kui oma lepingupartneri vastu; seeläbi jääb aga maksja kanda risk, et saaja võib tema vastu esitatavas rikastumisnõudes tugineda rikastumise äralangemise vastuväitele. Samuti jääb sellises olukorras maksja kanda ka saaja maksejõuetuse risk. Puudused kirjeldatud lahenduskäigus on veelgi ilmselgemad, kui maksja (käsundiandja) ei ole makset üleüldse algatanud (nt kui makse teostati ilma vastava ülekandehübiseta, õigeaegselt tagasivõetud ülekandehübis alusel või kui makse algatati kliendi nimel selleks õigustamata isiku poolt). Rikastumise saaja õiguslikku positsiooni võib

²³ Inglise keeles „*restitution around the corner*“. Vt ka A. Schall (2004), lk 129; M. Auer, lk 352-353.

²⁴ F. Lörsh. Change in case-law – reversal of defective payment orders (“initiator cases”). CMS Germany, 11.12.2015. Internetis kättesaadav: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=e0d38d3b-81e9-493e-a2e6-ff9eda323bce> (18.02.2018).

²⁵ A. Schall (2004), lk 129.

²⁶ A. Schall (2004), lk 129.

²⁷ M. Auer, lk 361.

seetõttu tõepoolest pidada kohati ehk isegi ülemäära kaitstuks, eriti arvestades saaja võimalust tugineda rikastumise äralangemise vastuväitele ja asjaolu, et saaja ei olnudki mõeldud üleüldse ekslikult ülekantud summat saama.

Rikastumisnõuete esitamisel ekslike ja alusetute pangaülekannete tagasisaamiseks tuleb arvestada ka 13.01.2018 makseteenuste direktiivi alusel võlaõigusseadusesse sisse viidud maksekäsundi sätetega. Näiteks sätestab VÕS § 733³ lg 1 maksja õiguse nõuda oma makseteenuse pakkujalt täitmata või valesti täidetud makse korral maksesumma viivitamatut ja mahaarvamisteta tagastamist oma kontole. Seeläbi asetatakse maksja sarnaselt diferentsihüpooteesiga sama sätte teise lause kohaselt samasse olukorda, milles ta oleks olnud kui kontot ei oleks alusetult debiteeritud. Kirjeldatud nõudeõigus on aga seotud makseteenuse kasutaja poolt teatud teavitamistähtaegade järgimisega: nt autoriseerimata ja valesti täidetud maksetehingu puhul peab klient VÕS § 733⁷ lõigete 1 ja 2 kohaselt oma makseteenuse pakkujat autoriseerimata või valesti täidetud maksest teavitama viivitamata, kuid mitte hiljem kui 13 kuu jooksul debiteerimise kuupäevast alates. Täiendavalt on autoriseerimata maksete puhul sätestatud maksja omavastutus maksimaalselt 50 euro suuruse summa ulatuses, motiveerimaks maksjat teavitama oma makseteenuse pakkujat viivitamata autoriseerimata makse toimepanekust (VÕS § 733⁸ lõiked 1 ja 3). Seeläbi on makseteenuste direktiivi üheks eesmärgiks suurendada makseteenuse pakkuja ja kasutaja koostöökohustust kõigi alusetute ja ekslike maksete kiireks ja efektiivseks tagasitaitmiseks.²⁸ Küll aga ei mõjuta makseteenuste direktiiv muid makseteenuse pakkuja ja kasutaja vahel esineda võivaid nõudeid,²⁹ sh alusetust rikastumisest tulenevaid nõudeid.

Lisaks olukordadele, mil maksekäsundi valesti täitmine või autoriseerimata täitmine on omistatav makseteenuse pakkuja poolt tehtud veale, reguleerib võlaõigusseadus teatud ulatuses ka selliste maksete tagasisaamist, mis on valesti täidetud kliendi enda eksimuse tõttu. Nimelt sätestab VÕS § 733³ lg 5 makseteenuse pakkuja kohustuse oma võimaluste piires aidata oma kliendil maksesumma tagasi saada, tehes selleks mõistlikke jõupingutusi ja pakkudes asjakohast teavet. Kaasaaitamiskohustus on seejuures pandud nii maksja kui ka saaja makseteenuse pakkujatele (VÕS § 733³ lg 9), eesmärgiga muuta vigaste maksete tagasisaamine võimalikult efektiivseks. Seejuures pole aga üheselt selge millisel õiguslikul

²⁸ Makseteenuste direktiivi üldisemaks eesmärgiks on arvestades SEPA maksete projekti sätestada „tingimusteta tagasimakse saamise õigus kui üldine nõue kõigi Euroopa Liidus tehtavate eurodes nomineeritud otsekorraldustehingute jaoks“. Vt ka makseteenuste direktiiv, preambula p 76.

²⁹ Makseteenuste direktiiv, preambula p 70.

alusel (kas sooritus- või mittesoorituskondiktsioon) ja tihti ka kelle vastu selliste tagastamisnõuetega pöörduda saaks.

Eelnevast nähtub, et sobiva rikastumisnõude esitamine õige rikastumisvõlgniku vastu on ekslike maksete kontekstis sageli problemaatiline. Töö järgnevates peatükkides analüüsitakse sellest tulenevalt millisel rikastumisõiguslikul alusel ja millise võlasuhte raames oleks rikastumisvõlausaldajal võimalik tema arvel tehtud ekslik makse tagasi saada. Töö järgnevas peatükis (2. ptk) analüüsitakse võimalike võlaõigusseaduses leiduvate rikastumisnõuete aluste sobivust ekslike maksete tagasinõudmiseks. Seejärel analüüsitakse rahvusvahelises praktikas tunnustatud konkreetsete juhtumigruppide lahendusi ja võimalikke seoseid Eesti õigusega juhtudel, mil ekslik makse sooritatakse pangast tuleneva asjaolu tõttu (3. ptk), maksjast endast tuleneva asjaolu tõttu (4. ptk) ning kui ülekandehübis ei vasta muudel põhjustel maksja taatele (5. ptk).

2. NÕUDENORMID EKSLIKE JA ALUSETUTE MAKSETE TAGASINÕUDMISEKS

2.1. Alusetu ülekande teel saadu tagasinõudmine soorituskondiktsiooni alusel

Peamiseks nõude aluseks alusetute pangaülekannete tagasinõudmisel tuleb pidada soorituskondiktsiooni, mis on Eesti õiguses ka enimkasutatavaks alusetu rikastumise normiks, peamiselt selle tüüpiliseks kasutusalaaks olevate tühiste tehingute tagasitäitmise tõttu.³⁰ Klassikalised soorituskondiktsiooni juhtumid põhinevad asjaolul, et üks isik andis teisele üle mingi varaliselt hinnatava hüve, milleks tegelikult puudus õiguslik alus. Pangaülekannete puhul, mis täidetakse ilma vastava maksejuhise olemasoluta või erinevalt olemasoleva juhise sisust, antakse samuti ühe isiku poolt oma panga vahendusel teisele üle mingi varalise väärtusega hüve, nimelt suurendatakse saaja konto krediteerimise kaudu saaja rahalist nõuet oma makseteenuse pakkuja vastu. Pangaülekannete puhul võib õigusliku aluse puudumine seonduda nii katte- kui valuutasuhtega. Õiguslik alus puudub kattesuhtes, kui pank teostab oma kliendi nimel ja arvel saajale makse ilma sellekohase kehtiva maksejuhiseta (nt olematu maksejuhise täitmine, makse teostamine valele isikule). Õigusliku aluse puudumine valuutasuhtes märgib aga olukordi, mil kohustust, mille täitmisele rikastumise üleandmine suunatud oli, rikastumise saaja ees tegelikkuses ei eksisteeri (nt tehing, millest tuleneva kohustuse täitmisele makse oli suunatud, osutub tühiseks või kui makse teostatakse valele isikule). Seejuures on oluline eristada juhtumeid, mis kuuluvad üheseltmõistetavalt soorituskondiktsiooni kohaldamisalasse (nt tühise tehingu täitmisena üleantu tagasinõudmine saaja käest) juhtumitest, mida soorituskondiktsiooni sätted samavõrd veenvalt ei reguleeri.

Hoolimata sellest, et maksja ei anna sularahata maksete puhul saajale isiklikult midagi üle, ollakse õiguskirjanduses üksmeelel, et ka varalisi nõudeid (sh nõude suurendamist oma võlgniku vastu) võib pidada rikastumiseks VÕS § 1028 mõttes.³¹ Sellest tulenevalt võib saaduks olla ka makse saaja poolt oma kontopidaja vastu eksisteeriva saldonõude suurenemine. Pealtnäha kummaliselt on aga ebaselge, kas tegevust, mis sellise rikastumise kaasa toob (s.t pangaülekande kaudu teisele isikule rikastumise „üleandmist“), saab alati pidada soorituseks VÕS § 1028 mõttes, eelkõige olukordades mil konkreetse isiku rikastamie on toimunud kogemata või ilma vastavasisulise õigusliku kohustuse olemasoluta.

³⁰ A. Värvi (2013), lk 718.

³¹ P. Varul jt (2009), VÕS § 1028 p 3.1. T. Tampuu. Lepinguvälised võlasuhted. Tallinn, Juura 2017, lk 90. T. Tampuu (2002), lk 455 p 2.1.

Kehtiva õiguse kohaselt on soorituskondiktsiooni kohaldamise eeldusteks VÕS § 1028 kohaselt 1) võlgniku rikastumine võlausaldaja arvel, mis on toimunud 2) võlausaldaja soorituse tulemusena ning 3) ilma rikastumist õigustava õigusliku aluse olemasoluta.³² Sätte kohaldamise praktikas on enim probleeme tekitavaks osutunud võlausaldajapoolse soorituse mõiste sisustamine, seda nii Eestis kui ka teistes soorituse mõistet kasutavates riikides, nagu Saksamaal. Nimelt on soorituse mõistet defineeritud kui „teadlikku (tahtlikku) ja eesmärgipärast võõra vara suurendamist“³³. Seega saab sooritusega Eesti õiguses tegemist olla üksnes siis, kui on täidetud kaks eeldust: on olemas sooritusteadlikkus ja soorituse eesmärk.³⁴ Sooritamisteadlikkuse all mõistetakse isiku teadmist asjaolust, et suurendatakse teise isiku vara,³⁵ soorituse eesmärgipärasuse kriteeriumi raames peab isik soovima saavutada mingit konkreetset eesmärki, milleks praktikas on kõige sagedamini mingi kohustuse (eelkõige lepingu) täitmine.³⁶ Seejuures on õiguskirjanduses leitud, et ka valele isikule või vales summas tehtud ekslikke sooritusi saab pidada võõra vara eesmärgipäraseks suurendamiseks,³⁷ võimaldades soorituskondiktsiooni kohaldamist ka ekslike maksete tagasitäitmiseks.

Riigikohus on aga mitmes lahendis ülalkirjeldatud õiguskirjanduse seisukohti kitsendanud. Nimelt leidis Riigikohtu tsiviilkolleegium Tiskre elanikke puudutavas vaidluses, et olukorras, kus hageja tegi kulutusi kolmandale isikule kuuluva tee hooldamiseks, ei saa hageja poolt kostja rikastamiseks (kes samuti kõnealust teed kasutas, kuid hagejale selle hooldamise eest ei tasunud) tehtud kulutusi pidada soorituseks VÕS § 1028 mõttes, kuna hageja ei ole väitnud, et ta soovis kostjale teenuse osutamisega täita mingit olemasolevat või tulevast kohustust, mida polnud olemas, mis ei tekkinud või mis langes hiljem ära.³⁸ Viidatud seisukoha kaudu piiras Riigikohus veelgi soorituse mõistet ning seeläbi ka soorituskondiktsiooni kohaldamisalasse kuuluvaid juhtumigruppe, lugedes ainsaks lubatavaks soorituse tegemise eesmärgiks mingi konkreetse kohustuse täitmist. Seetõttu, kui rikastumise üleandja ja rikastumise saaja vahel puudub kohustus, mille täitmisele üleandja tegevus

³² P. Varul jt (2009), VÕS § 1028 p-d 3.1-3.3. T. Tampuu (2002), lk 454.

³³ P. Varul jt (2009), sissejuhatus VÕS 52. ptk 2. jao juurde; T. Tampuu (2017), lk 93; T. Kivisild, A. Hussar, lk 260; Värvi (2013), lk 718; T. Tampuu (2002), lk 455.

³⁴ Sellest tulenevalt on ka soorituskondiktsiooni kohaldamine välistatud, kui teist isikut soodustatakse ilma soorituse tegemise eesmärgita – T. Tampuu (2002), lk 455. Vt ka T. Kivisild, A. Hussar, lk 260; A. Värvi (2013), lk 718-719.

³⁵ A. Värvi (2013), lk 719.

³⁶ A. Värvi (2013), lk 719; T. Tampuu (2002), lk 455.

³⁷ T. Tampuu (2002), lk 455.

³⁸ RKTKo 3-2-1-122-16 p 11, RKTKo 3-2-1-122-14 p 10, RKTKo 3-2-1-134-11 p 13, RKTKo 3-2-1-111-11 p 11; RKTKo 3-2-1-46-11 p 12; RKTKm 3-2-1-44-11 p 34.

suunatud oli, ei saa Riigikohtu lahendite valguses restitutsiooninõude esitamisel soorituskondiktsiooni sätetele tugineda. Kirjeldatud piiritlemiskriteeriumi tõttu jäävad soorituskondiktsiooni kohaldamisalast välja juhtumid, mil pangaülekanne on teostatud ilma vastava maksjapoolse maksejuhise (kattesuhtes esinev puudus) või on kanne tehtud kogemata valele isikule, sh juhtumid, mil ka õigele isikule suunatud makse jaoks puudus vastavasisuline kohustus või kui makse plaaniti teostada ühe isiku mitme pangakonto vahel. Kõigil toodud juhtudel on aga ilmne, et rikastumise aluseks on olnud asjaolu, et üks isik andis teisele vabatahtlikult midagi üle. Kuivõrd VÕS § 1028 näol on tegemist ainsa kondiktsiooniga, mis keskendub ühe isiku poolt teise käest saadu tagasinõudmisele, oleks õigustatud pidada kõnealust sätet sarnaste kaasusegruppide lahendamise teoreetiliseks lähtepunktiks.

Eriregulatsioon soorituskondiktsiooni kohaldamiseks kolmnurksuhetes on kehtestatud VÕS § 1029 näol, mille kohaselt võib üleandja nõuda võlausaldaja korraldusel kolmandale isikule täidetud kohustuse tagasitäitmist VÕS § 1028 lg 1 eelduste esinemise korral üksnes võlausaldajalt. Kirjeldatud sätte näol on tegemist spetsiifilise nõude alusega maksekäsundi täitmisena üleantu tagasinõudmiseks.³⁹ Seejuures puudub maksekäsundit täitval pangal täitmissuhte raames soorituse eesmärk⁴⁰ – käsundi täitmisega on panga eesmärgiks täita talle kattesuhtest tulenev kohustus käsundiandja ees. Seetõttu võimaldab VÕS § 1029 maksekäsundi saajal esitada rikastumisõiguslik tagasinõue üksnes maksekäsundi andja vastu kattesuhte raames. Panga tagasinõude esitamine VÕS § 1029 järgi määrab sisuliselt ära ka ülejäänud kolmnurksuhetes osalejate vahel tekkivad rikastumisnõuded, jättes maksekäsundi andjale võimaluse esitada omakorda tagasinõue rikastumise saaja vastu. Ühtlasi sedastab VÕS § 1029 üldpõhimõtte, mille kohaselt tuleb restitutsiooninõue ilma õigusliku aluseta tehtud soorituse tagasisaamiseks kolmnurksuhetes esitada „ümber nurga“ ehk mööda katte- ja valuutasuhet, s.t soorituse tagastamine peaks aset leidma nende isikute kaudu, kelle vahel sooritus on tehtud.⁴¹

Kuivõrd soorituse mõiste Eesti õiguses põhineb Saksa õiguses 20. sajandil välja kujunenud seisukohtadel, on asjakohane (sh ka Riigikohtu hinnangul)⁴² heita pilk mõiste sisustamisele Saksa õiguses.⁴³ Sarnaselt VÕS § 1028 lg-ga 1 lähtub ka Saksa BGB § 812 lg 1 alusetu

³⁹ T. Tampuu (2002), lk 456.

⁴⁰ T. Tampuu (2002), lk 456.

⁴¹ T. Tampuu (2002), lk 455; P. Schlechtriem. Võlaõigus. Eriosa. Õpik. Tallinn, Juura, Õigusteabe AS. 2000, lk 230 vnr 684.

⁴² RKTko 3-2-1-123-11 p 15.

⁴³ A. Värvi (2013), lk 718.

rikastumise üldnõude formuleerimisel soorituse mõistest, kuid erinevalt VÕS § 1028 sõnastusest, on soorituse mõiste (*der Leistungsbegriff*) inkorporeeritud BGB § 812 lg 1 sõnastusse. Sooritust defineeritakse Saksa õiguses samuti kui teadlikku ja eesmärgipärast võõra vara suurendamist (*die bewusste und zweckgerichtete Mehrung fremden Vermögens*).⁴⁴ Mõiste sisustamisel lähtutakse Saksa õiguses finaalsest sooritusteooriast, mille kohaselt sõltub soorituse tehtuks lugemine sellest, kas kohustust täitev isik pidas soorituse tegemisel silmas mingit konkreetset kohustust (*die Tilgungsbestimmung*).⁴⁵ Mõiste sisustamise põhimõtted on seega Saksa õiguse näitel Eesti õigusesse suures osas üle võetud. Küll aga ei piira Saksa õigus soorituskondiktsiooni kohaldamist üksnes kohustuse täitmise juhtumitega, vaid hõlmab endas kõiki juhtumeid, mil sooritusel on teatud sihtotstarve.⁴⁶

Põhiliseks rikastumisõiguse nõudenormiks Saksa õiguses on BGB § 812 lg 1, mille alusel on võimalik esitada nõudeid nii sooritus- kui mittesoorituskondiktsioonidest tulenevates olukordades. Sätte kohaselt peab isik, kes saab teiselt midagi soorituse teel või muul viisil ilma õigusliku aluseta, saadu tagastama.⁴⁷ BGB § 812 lg 1 näol on seega tegemist rikastumisnõuete üldise nõude alusega ning konkreetsete kondiktsioonide eristamine sooritus- ja mittesoorituskondiktsioonide raames toimub üksnes teoorias.⁴⁸ Soorituskondiktsiooni raames eristatakse seejuures olematule võlale tehtud soorituse tagasinõudmist (*condictio indebiti*) ja nurjunud lepingute tagasitäitmist.⁴⁹ Sellise üldklausli formuleerimise kaudu eksisteerib Saksa õiguses nn „kaitsevõrk“ – kõik rikastumise üleandmised, mida ei saa pidada soorituseks BGB § 812 lg 1 alt 1 alusel, kuuluvad tagastamisele „muul viisil“ rikastumise kategoorias. Seetõttu ei tekita soorituse mõiste piiramine läbi sooritusteadlikkuse ja – eesmärgi Saksa õiguses sarnaseid fundamentaalseid probleeme nagu Eesti õiguses, kuna kõik soorituskondiktsiooni kohaldamisalast välja jäävad olukorrad on võimalik paigutada „muul viisil“ rikastumise kategooriasse BGB § 812 lg 1 alt 2 all. Sellegipoolest on õiguskirjanduses kritiseeritud Saksa alusetu rikastumise õiguse ülesehitamist Rooma õigusest tulenevate

⁴⁴ Münchener Kommentar zum BGB/Schwab. 7. Aufl. 2017. § 812, Rn 47. Dannemann, G. Unjust Enrichment by Transfer: Some Comparative Remarks. Texas Law Review. Vol 79, 2001, lk 1846. A. Schall. Leistungskondiktion und „Sonstige Kondiktion“ auf der Grundlage des einheitlichen gesetzlichen Kondiktionsprinzips. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde einer Hohen Juristischen Fakultät der Ludwig-Maximilians-Universität zu München, 2002, lk 3-4. P. Schlechtriem, lk 214 vnr 639.

⁴⁵ MüKoBGB/Schwab, BGB § 812 Rn 54.

⁴⁶ P. Schlechtriem, lk 214 vnr 639. Samas on sihtotstarbe kriteerium olnud tugevate lahkarvamuste objektiks, kuna selle täpses sisus puudub ühtne arusaam (vt samas).

⁴⁷ Saksa keeles: “*Wer durch die Leistung eines anderen oder in sonstiger Weise auf dessen Kosten etwas ohne rechtlichen Grund erlangt, ist ihm zur Herausgabe verpflichtet.*”

⁴⁸ Saksa õiguse valitsev seisukoht lähtub “funktsiooni ja kujunduse poolest olemuslikult erinevatest rikastumisnõuete tüüpidest”, samas kui vähemusarvamus näeb erinevate ühtsusteooriate kaudu rikastumisõigust kui üldist ilma õigusliku aluseta omamise korda. – P. Schlechtriem, lk 212 vnr 635.

⁴⁹ P. Schlechtriem, lk 213 vnr 637.

kondiktioonide põhjal⁵⁰ ning on täheldatud lünka selle vahel, kuidas teatud rikastumisõiguse norm BGB-s sõnastatud on ning kuidas seda praktikas rakendatakse.⁵¹

Kolmepoolsete õigussuhete lahendamisel alusetute ja ekslike pangaülekannete juhtumites on aga Saksa õiguses kõlapinda leidnud mitmed kohati vastuolulised seisukohad. Õiguskirjanduses ja kohtupraktikas oldi pikka aega seisukohal, et ilma õigusliku aluseta ülekandeid tuleb rikastumisõiguses tagasi täita mööda vastavaid sooritussuhteid, s.o saavutada maksja endise varalise seisundi taastamine läbi nõuete esitamise üksnes katte- ja valuutasuhtes.⁵² Saksa kõrgeim kohus (*der Bundesgerichtshof*, BGH) tegi aga 2015. aastal senist praktikat muutva lahendi, mille kohaselt kõigi autoriseerimata maksetehingute tagasitäitmine peaks aset leidma otse täitmissuhtes panga ja rikastumise saaja vahel.⁵³ Kohus ei kasutanud otsuse põhjendamisel aga mitte soorituse mõistet ega kolmnurksuhtes nõrgemate poolte kaitset, vaid tugines BGB-sse makseteenuste direktiivi sätete sisseviimisel lisatud BGB §-le 675u, mis keelab sarnaselt VÕS § 733² lõikega 1 maksja makseteenuse pakkujal nõuda autoriseerimata makse tegemisega seotud tasu ja kulutuste hüvitamist.

Saksa õiguskirjanduses on asutud seisukohale, et BGB § 675u ei keela pangal nõuda oma kliendilt autoriseerimata makse korral mitte ainult maksega seotud tasude ja kulutuste hüvitamist, vaid välistab mistahes autoriseerimata maksest tulenevad panga nõuded oma kliendi vastu.⁵⁴ Tõepoolest, kui pangal säiliks „ümber nurga“ restitutsiooniskeemi puhul õigus nõuda kattesuhte raames oma kliendilt autoriseerimata maksesumma hüvitamist, kaotaks säte, mis keelab pangal sellise makse teostamise eest tasu nõuda, oma mõtte, kuivõrd pank saaks igal juhul oma hüvitamishõude igasuguste tasunõuetega tasaarvestada. Samas on kohtu põhjendusi kõnealuse lahendi puhul märkimisväärselt kritiseeritud, eelkõige seetõttu, et kohus ei põhjendanud panga ja saaja vahelise otsenõude lubamist traditsiooniliste õigussüsteemis eksisteerivate printsiipidega rikastumishõuete esitamisel seoses pangaülekannete teostamisega tekkivates kolmnurksuhtes.⁵⁵ Ühe vastuargumendina nähakse ka asjaolu, et BGB makseteenuse sätete revisjoni aluseks olnud makseteenuste direktiivi sätetest ei nähtu seadusandja eesmärki välistada makseteenuse pakkuja nõuded autoriseerimata maksete puhul maksja vastu üleüldse.⁵⁶ Õiguskirjanduses välja toodud

⁵⁰ N. Jansen, lk 125.

⁵¹ N. Jansen, lk 135.

⁵² M. Auer, lk-d 353, 356; F. Lörsh; P. Schlechtriem, lk 234 vnr 691.

⁵³ Urteil des XI. Zivilsenats vom 16.6.2015 – XI ZR 243/13; M. Auer, lk 356.

⁵⁴ M. Auer, lk 357-358.

⁵⁵ M. Auer, lk 360.

⁵⁶ M. Auer, lk 360.

argumendiga tuleb siinkohal samuti nõustuda, kui võrd makseteenuste direktiivi preambulas ei ole võimalik selgelt eristada makseteenuse pakkuja nõuete välistamise eesmärki tema kliendi vastu. Seetõttu leitakse uuemas Saksa õiguskirjanduses erinevatest põhjendustest hoolimata üksmeelselt, et autoriseerimata maksete puhul puuduvad pangal igasugu nõuded oma kliendi vastu,⁵⁷ välistades sellistel juhtudel loogiliselt ka „ümber nurga“ skeemi kohaldamise. Saksa Ülemkohtu võõrandumine rikastumisnõuete määramisest sooritussuhete kaudu annab märku uute alternatiivsete argumentide sobivusest kolmnurksuhetes alusetute pangaülekannete tagasimaksmiseks. Kui varem keskenduti lahenduste põhjendamisel enamjaolt üksnes soorituse mõistele BGB § 812 lõikes 1,⁵⁸ siis õiguskirjanduses esitatud uuemate seisukohtade järgi ei saa sellist lahendusviisi enam pidada kõikehõlmavaks.

Soorituse mõistest on kolmepoolsete rikastumisnõuete lahendamisel lähtunud seetõttu, et selle funktsiooniks oli identifitseerida sooritussuhte pooled, kelle vahel rikastumisnõued esineda võiksid (rikastumisvõlausaldaja ja rikastumisvõlgnik), ning määratleda soorituse objekt ning seeläbi ka rikastumisnõude sisu ja ulatus.⁵⁹ Lisaks eesmärgile lihtsustada suurel osal juhtudest rikastumisnõude esitamist⁶⁰ on sooritus- ja mittesoorituskondiktsiooni eristamist peetud Saksa õiguses vajalikuks ka selleks, et identifitseerida nõude osapooli eelkõige kolmepoolsetes õigussuhetes.⁶¹ Samas on uuemas õiguskirjanduses asutud aga seisukohale, et „ümber nurga“ restitutsiooninõuete esitamise puhul on metodoloogiliselt vale eraldada sooritussuhe (võlgniku ja võlausaldaja ning võlgniku ja tema panga vahel) soorituse objektist (mis antakse üle täitmissuhte raames) ning omistada sooritust normatiivsetel alustel, vaid selle asemel peetakse loogilisemaks alustada restitutsiooninõuete lahendamisega selle poole juurest, kellele soorituse objekt viimasena jäi ehk saajast.⁶² Võib väita, et kolmnurksuhetes, eelkõige pangaülekannete korral, kus maksja täidab kohustuse oma võlausaldaja ees panga vahendusel, ei täida soorituse mõiste enam talle ettenähtud funktsiooni, vaid tekitab selle asemel tarbetut segadust. Seetõttu on ka mõistetav, miks peetakse Saksa õiguses soorituse mõistet oma väärtust kaotanuks⁶³ ja kohati liiga kitsaks, et hõlmata oma kohaldamisalas kõiki asjakohaseid rikastumisjuhtumeid (nt olukordi, kus isik on oma vara käsutanud kogemata).⁶⁴

⁵⁷ M. Auer, lk 357.

⁵⁸ N. Jansen, lk 139.

⁵⁹ P. Schlechtriem, lk 214 vnr 639.

⁶⁰ G. Dannemann (2009), lk 23.

⁶¹ G. Dannemann (2009), lk 24.

⁶² M. Auer, lk 367.

⁶³ MüKoBGB/Schwab, BGB § 812, Rn 51.

⁶⁴ G. Dannemann (2009), lk 24.

Soorituse mõiste ei täida oma funktsiooni ka sellistel juhtudel, mil võlgnik (maksja) sisestab ülekande sooritamisel ekslikult vale kordumatu tunnuse,⁶⁵ mille tulemusena jõuab raha vale isiku kontole. Kuivõrd maksja makseteenuse pakkuja vastutus vigase kordumatu tunnuse alusel täidetud maksetehingu eest on VÕS § 733¹ lg 1 alusel välistatud, võib makseteenuse pakkuja iseseisva võlasuhte poolena nõuete esitamise ringist välja jätta. Küsimusele, kas kolmanda isiku käest, keda kirjeldatud näite puhul rikastati, oleks võimalik VÕS § 1028 lg 1 alusel ülekantud summat tagasi nõuda, ei saa Riigikohtu seisukohta arvestades jaatavat vastust täieliku veendumusega anda. On ilmne, et plaanitava makse kohaselt soovis võlgnik teha teadliku ja eesmärgipärase soorituse oma võlausaldajale teatud konkreetse kohustuse täitmiseks, mistõttu oleks nendevahelises õigussuhtes õigusliku aluse puudumise korral soorituskondiktsiooni kohaldamine VÕS § 1028 lg 1 näol kahtlemata võimalik. Võlgnikul ei olnud aga võõra isiku suhtes, keda ekslikult rikastati, mingi kohustuse täitmise eesmärki, mistõttu tuleb soorituskondiktsiooni kohaldamise võimalikkust kõnesoleval juhul küsitavaks pidada. Seevastu on Eesti õiguskirjanduses väljendatud seisukohti, mis pooldavad soorituskondiktsiooni kohaldamist ka valele isikule teostatud ekslike maksete kontekstis: nii on leitud, et olukorras, mil isik teeb iseenda eksimuse tõttu ülekande valele isikule, esineb puudus valuutasuhtes ning tagasinõude esitamise aluseks tuleks võtta VÕS § 1028 lg 1,⁶⁶ ekslike soorituste puhul (nt makse valele isikule) suurendatakse isiku vara eesmärgipäraselt, mistõttu on võimalik soorituskondiktsiooni kohaldamine.⁶⁷ Sarnasele lahendusele on 2002. aastal viidatud ka Tallinna Ringkonnakohus, leides et “ekslikult tehtud pangaülekande puhul on tegemist 2 isiku – ülekande teinu ning ülekande adressaadiks olnu – vahelise võlasuhtega, mille õiguslikud tagajärjed saavad olla siduvad vaid neile endile”.⁶⁸ Oluliseks tuleb pidada ka asjaolu, et Saksa õiguses kuuluvad ekslikud maksed soorituskondiktsiooni kohaldamisalasse, olles seejuures olematu võla katteks tehtud soorituste (*condictio indebiti*) üheks tüüpjuhtumiks (nt kui töötasu kantakse võlausaldaja asemel ekslikult üle kellelegi võõrale).⁶⁹ Lisaks eektoodule võib põhjendamatuks pidada ka seda, et juhtumid, mil isik arvab end olevat saaja ees kohustatuks, kuid seda tegelikkuses ei ole, kuuluvad selgelt VÕS § 1028 kohaldamisalasse, ning samas juhud, mil soorituse tegija sellist subjektiivset tõdemust teinud

⁶⁵ VÕS § 709 lg 12 kohaselt peetakse kordumatuks tunnuseks makseteenuse pakkuja poolt kliendile määratud tähtede, numbrite või sümboolite kombinatsiooni, mille klient esitab teise makseteenuse pakkuja kliendi või tema maksetehingus kasutatava maksekonto üheseks kindlakstegemiseks. Enamasti mõistetakse selle all isiku maksekonto numbrit.

⁶⁶ T. Kivisild, A. Hussar, lk 271.

⁶⁷ T. Tampuu (2002), lk 455.

⁶⁸ TlnRnKo 2-2/188/02 punkt VI.

⁶⁹ P. Schlechtriem, lk 217 vnr 646.

ei ole (s.t eksib üksnes saaja isikus), võivad Riigikohtu seisukoha tõttu soorituskondiktsiooni kohaldamisalast välja jääda. Ka käesolevas töös peetakse veenvamaks argumente, mis räägivad soorituse laiendava tõlgendamise, s.o ekslike maksete korral soorituskondiktsiooni kohaldamise kasuks, kuna olukord, milles teadlikult ja eesmärgipäraselt suurendatakse teise isiku vara, eksides aga seejuures saaja isikus, sarnaneb vaieldamatult kõige enam klassikalise, tühiste tehingute tagasitaitmisele suunatud soorituskondiktsiooniga.

Soorituskondiktsiooni veelgi „hallimas“ kohaldamisalas on juhtumid, mil rikastumine jõuab sarnaselt ülaltoodud näitega pangaülekande kaudu valele isikule, kuid mille puhul soorituskondiktsiooni kohaldamine on kahtluse alla seatud ka juba ülekande aluseks olevas planeeritud õigussuhtes, s.t poolte vahel (enamasti konkludentset) sõlmitud kokkulepes, mille kohaselt võib saaja saadu endale jätta. Esiteks kuuluvad siia alla olukorrad, mis langevad nn altruistlike ülekannete kategooriasse, kus üks isik soovis teist isikut rikastada ilma mingi sellekohase kohustuse olemasoluta, kuid kus maksja eksimuse tõttu jõudis raha kolmanda isiku kontole. VÕS § 1028 kohaldamine oleks sellisel juhul välistatud juba planeeritud makse tasandil kahel põhjusel: esiteks ei saa Riigikohtu seisukohti arvestades ühelt isikult teisele ilma mingit konkreetset kohustust ilmas pidamata üleantud asi kujutada endast sooritust VÕS § 1028 mõttes; teiseks ja veelgi olulisemaks on rahvusvahelises praktikas aktsepteeritud põhimõte, et teadlikult teise isiku rikastamine ilma vastava õigusliku alusega ei anna üleandjale rikastumisnõuet saaja vastu.⁷⁰ Seejuures ei välista rikastumisnõuet mitte kohustuse puudumine, vaid ühepoolne teise isiku rikastamine. Selle põhimõtte kohaselt ei oleks isikul, kes teisele üksnes heast tahtest pangaülekande teeb, võimalik saaja vastu rikastumisnõuet esitada, kui maksja peaks hiljem pärast ülekande sooritamist ümber mõtlema. Küll aga ei vaja ilmselt pikemat õigustamist rikastumisnõude lubamine olukorras, kus isik plaanis heast tahtest maksta teatud summa kindlale saajale, kuid eksimuse tõttu jõudis raha tegelikult kellegi kolmanda pangakontole.⁷¹

Teise juhtumina kuuluvad soorituskondiktsiooni kohaldamisala „halli“ piirkonda sellised planeeritud pangaülekanded, mille üks isik sooritab oma mitme erineva pangakonto vahel erinevate makseteenuse pakkujate juures. Juhul, kui raha jõuab kogemata võõra isiku

⁷⁰ DCFR komm, lk 3696; BGB § 814; A. Värvi. The Draft Common Frame of Reference's Regulation of Unjustified Enrichment: Some Observations from Estonia's viewpoint. *Juridica International* 2008 XV, lk 69. Sama põhimõtet on tunnustatud hea usu põhimõtte kaudu ka Eesti õiguses – T. Tampuu (2002), lk 456.

⁷¹ Erandiks võib pidada olukorda, mil isik sooviski pangaülekande näol teha heategu mitte konkreetsele isikule, vaid suvalisele võõrale – sellisel juhul oleks loogiline jätta heatahtlik maksja ilma rikastumisnõudest saaja vastu isegi siis, kui konkreetne saaja polnud “soorituse” hetkel teada. Sularahamaksete puhul võib võrreldavaks näiteks tuua nt mingis kohvikus või restoranis oma arve tasumisel krediidi jätmist järgmise küllastaja kasuks. Selliseid olukordi võib aga tõepoolest pidada harvaesinevateks eranditeks.

pangakontole, on jällegi selge, et sellise eksliku rikastumise allesjätmist üheski õiguskorras tolereerida ei tohiks, kuid sarnaselt eelnevas lõigus toodule võib Riigikohtu seisukohtadele tuginedes kahelda soorituskondiktsiooni alusel tagasinõude esitamise võimalikkuses. Nimelt seab VÕS § 1028 kohaldamise kahtluse alla asjaolu, et nii tegelikus täitmissuhtes kui planeeritava makse puhul ei ole tegemist kohustusega, mille täitmisele makse suunatud oleks (maksja ja tegeliku saaja vahel puuduvad eelduslikult igasugused võlasuhted ning kuna maksja ja planeeritud saaja näol on tegu sama isikuga, ei saa ka selles õigussuhtes kohustust eksisteerida). Ometi on selge, et isik, kes ekslikult rikastab kedagi, kellele rikastumine tegelikult suunatud ei olnud, peaks teatud rikastumisõiguslikul alusel saama üleantu tagasi nõuda.

Läbi aegade on õiguskirjanduses püütud soorituse mõistele tuginemise asemel leida ka teisi printsiipe, millele tuginedes rikastumisõiguslikke kolmnurksuhteid lahendada. Kolmnurksuhete kontekstis on enim tunnustatuks Saksa õigusteadlase C.-W. Canaris'e poolt välja töötatud kriteeriumid, mis aitavad leida kolmnurksuhtes rikastumisvõlgnikku ja – võlausaldajat:⁷²

- 1) igale vigase kausaalsuhte poolele peab jääma õigus esitada teisele poolele oma vastuväited;
- 2) iga pool peab olema kaitstud oma lepingupartneri vastuväidete eest, mis tulenevad lepingupartneri ja kolmanda isiku vahelisest suhtest;
- 3) igal poolel tuleb kanda üksnes selle isiku maksejõuetuse riski, kelle ta on enda lepingupartneriks valinud.

Kirjeldatud kriteeriumid põhjendavad eelkõige restitutsiooninõuete esitamist „ümbert nurga“, s.o mööda sooritussuhteid nende isikute vahel, kelle pooled on endale lepingupartneriks valinud. Seetõttu on äärmiselt keeruline argumenteerida eeltoodud kriteeriumite alusel nn otsekondiktsiooni kohaldamise kasuks autoriseerimata maksete korral makseteenuse pakkuja ja rikastumise saaja vahel. Küll aga võiksid kolmnurksuhete lahendamisel tulla abiks järgmised põhimõtted: selgitamaks, kas tegu on sooritusega või mitte, on määrava tähtsusega kannatanu ehk isiku vaatepunkt, kelle arvel rikastumine toimus (kannatanu vaatepunkti reegel)⁷³ ning otsustamaks, kes tegi soorituse kellele, tuleb lähtuda saaja vaatepunktist (saaja

⁷² T. Kivisild, A. Hussar, lk 262.

⁷³ G. Dannemann (2009), lk 51. Termin „kannatanu“ (ingl. kl: *disenriched party*) all peab autor siin ja edaspidi parema tõlke puudumisel silmas isikut, kelle varalises sfääris toimus rikastumise tõttu negatiivne muutus ehk kelle arvel rikastumine toimus.

vaatepunkti reegel).⁷⁴ Toodud põhimõtted aitavad hoida rikastumisnõuded nende võlasuhete raames, millest nad tekkinud on, ja väldib potentsiaalsete rikastumisvõlgnike vahel hüplemist (ingl. kl. *leapfrogging*).⁷⁵ Toodud reeglite alusel oleks võimalik nt valele isikule tehtud pangaülekannete puhul jõuda selgele järeldustele, et maksjal on eksliku makse korral alusetult rikastunu vastu restitutsiooninõue: kannatanu vaatepunkti reegli kohaselt on maksja teinud ekslikult rikastunud isikule soorituse (pidas silmas konkreetset saajat ja eelduslikult ka konkreetset kohustust, mida saaja ees täita soovis) ning saaja vaatepunkti reegli kohaselt ilmneb, et saajale on rikastumise üle andnud just vigase ülekande tegija. Paraku tuleb aga restitutsiooninõude esitamiseks Eesti õiguses leida sobiv nõude alus konkreetse kondiktsiooni näol, s.t nõude esitamine üksnes eeltoodud printsiipidele tuginedes ei ole võimalik.

Kolmnurksuhetes on alusetute ja ekslike pangaülekannete tagasinõudmine alusetu rikastumise sätete alusel raskendatud juba ainuüksi seetõttu, et õigussuhtesse kaasatud poolte arvukuse tõttu ei ole üheselt selge, millistes olukordades kelle vastu rikastumisnõue esitada tuleks. Kuivõrd rikastumise üleandmist sellistel juhtudel võib mitme tunnusoone tõttu pidada sarnaseks „soorituse“ tegemisega teisele poolele, tunduks loogiline esitada tagasinõue just VÕS § 1028 alusel. Küll aga on Eesti õiguses võetud soorituse mõistet küllaltki kitsendav seisukoht, mis seob soorituse tegemise eesmärgipärasuse kriteeriumi konkreetse kohustuse täitmise tingimusega ning jätab seeläbi soorituskondiktsiooni kohaldamisalast välja mitmed juhtumid, mis oma olemuselt peaksid sinna kuuluma.

2.2. Alusetu ülekande teel saadu tagasinõudmine mittesoorituskondiktsiooni alusel

Tulenevalt eelnevas alapeatükis jõutud järeldustest ja subsidiaarsuspõhimõttest, tuleb ekslike ja alusetute pangaülekannete tagasinõudmiseks sobiva aluse leidmisel kaaluda ka soorituskondiktsiooni vastaspooleks oleva mittesoorituskondiktsiooni kohaldamise võimalusi. Viimatinimetatu näol on tegemist paljudes õiguskordades tunnustamist leidnud kondiktsioonide kategooriaga, mille ühisnimetajaks on isiku rikastumine mistahes muul moel kui talle soorituse tegemise kaudu. Taolise vaheteo metodoloogiliseks üheks eesmärgiks on Saksa õiguses peetud soovi muuta rikastumisnõuete esitamine enamikel juhtudel võimalikult lihtsaks – kuivõrd kõige sagedamini oli rikastumisnõue suunatud tühiste tehingute tagasitäitmisele, sooviti nendeks puhkudeks sätestada eraldiseisev ja väheste eelduste

⁷⁴ G. Dannemann (2009), lk 52; T. Tampuu (2002), lk 455.

⁷⁵ G. Dannemann (2009), lk 53; G. Dannemann (2001), lk 1846.

tõendamist vajav tagasinõude alus (soorituskondiktsioon).⁷⁶ Allesjäänud juhtumid pidid seetõttu hõlmama kõiki ülejäänud olukordi, mil rikastumine on toimunud muul viisil peale soorituse. Saksa õiguses on rikastumisnõuete üldnorm (BGB § 812 lg 1) sellest lähtuvalt ka sõnastatud, sätestades kohustuse anda tagasi igasugune rikastumine, mis on saadud kas soorituse teel või muul moel, mistõttu saab öelda, et Saksa õiguses eksisteerib nõudenorm kõikvõimalike rikastumisjuhtumite jaoks. Eesti õiguses võrreldavaks üldnormiks olev VÕS § 1027 samasugust kaksikjaotust aga välja ei too, vaid sätestab üksnes kohustuse anda välja ilma õigusliku aluseta saadu. Lisaks on VÕS § 1027 peetud üksnes viitenormiks, millele nõude esitamisel tugineda ei ole lubatud ning mille alusel täiendavaid rikastumisnõude aluseid luua ei saa.⁷⁷ Sellest tulenevalt tuleb Eesti õiguses ekslike pangaülekannete mittesoorituskondiktsiooni alusel lahendamiseks leida konkreetne kondiktsioon, mille kohaldamise eeldustele vastavust kontrollida tuleb.

Peamiste rikastumise üleandmise „muude viisidena“ tunnustatakse Eesti ja Saksa õiguses rikkumiskondiktsiooni, regressikondiktsiooni ja kulutuste kondiktsiooni.⁷⁸ Kõige suurema tõenäosusega tuleks alusetute ja ekslike maksete tagasinõudmisel kõne alla rikkumiskondiktsioon VÕS § 1037 lg 1 näol, mille kohaselt „õigustatud isiku nõusolekuta tema omandit, muud õigust või valdust käsutamise, kasutamise, äratarvitamise, ühendamise, segamise või ümbertöötamisega või muul viisil rikkunud isik (rikkuja) peab õigustatud isikule hüvitama rikkumise teel saadu hariliku väärtuse.“ Rikkumiskondiktsiooni kohaldamise eeldusteks on seega 1) rikkuja poolt kannatanu teatava õiguse rikkumine, 2) ilma kannatanu nõusolekuta ning seeläbi 3) rikkuja rikastumine kannatanu arvel.⁷⁹ Alusetute pangaülekannete puhul võiks rikkuja poolt rikutud õiguseks olla eelkõige kannatanu nõudeõiguse alusetu vähenemine oma panga vastu, mida tinglikult võiks pidada ka kannatanu omandiõiguseks tema rahaliselt hinnatavale hüvele. Probleemseks võib aga osutada rikkumise teo tuvastamine väidetava rikkuja poolt. Näiteks juhtudel, mil isik teeb ise planeeritava saaja konto numbrit sisestades vea, mille tõttu jõuab raha kolmanda isiku kontole, on kaheldav, kas ainuüksi seetõttu, et kolmanda isiku pangakontot krediteeritakse, saab lugeda sellist kolmandat isikut kannatanu (maksja) õigusi rikkunuks. Õiguskirjanduses on leitud, et rikkumiskondiktsiooni kohaldamiseks võib alust anda ka võlausaldaja enda tegu, mis ei ole sooritus võlgniku kasuks (nt mitteehtne käsundita asjaajamine), samuti kolmanda

⁷⁶ G. Dannemann (2009), lk 23.

⁷⁷ P. Varul jt (2009), VÕS § 1027 p 3.

⁷⁸ T. Tampuu (2002), lk 460 jj; P. Schleichtriem, lk 213 vnr 637.

⁷⁹ P. Varul jt (2009), VÕS § 1037, p 3.1.1; T. Tampuu (2017), lk 107; T. Tampuu (2002), lk 461.

isiku tegu või loodusjõud.⁸⁰ Kuivõrd VÕS § 1037 eesmärgiks on kõrvaldada ebaõiglus, mis kaasneb sellega, kui ühe isiku õigused osutuvad rikutuks ning teine isik saab sellest kasu, ei ole viidatud käsitluse puhul peetud määravaks, kas rikastumist põhjustavaks teoks oli rikastumisnõude esitaja enda tegu, nt kui majahoidja kasutab hooldatava elumaja kütmiseks ekslikult iseenda küttepuid.⁸¹ Seetõttu võiks teoreetiliselt pidada võimalikuks ka lahenduskäiku, milles oma vea tõttu makse valele isikule suunanud maksja saaks rikastumise saaja vastu esitada rikkumiskondiktsioonist tuleneva nõude, hoolimata sellest, et maksja õiguste rikkumist ei ole kogemata makse saanud võõras isik oma tegevusega kaasa toonud. Samas on ka argumente kirjeldatud käsitluse vastu. Näiteks on küll jaatud rikkumiskondiktsioonist tuleneva nõude olemasolu juhtumil, kus rikkuja laseb talle endale kuuluvad lambad teise isiku karjamaale rohtu sööma, kuid sama nõuet eitatud siis, kui õigustatud isik pidas rikkuja lambaid ekslikult enda omadeks ning laskis nad ise enda karjamaale.⁸² Seetõttu võiks ka maksekäsundi ekslikul täitmisel valele isikule välistada rikkumiskondiktsiooni kohaldamise õigustatud isiku poolt (iseegi eksimusest kantud) nõusoleku olemasolu tema õigushüvele kahju tekkimiseks. Viimatiesitatud seisukohta toetab ka asjaolu, et võlausaldaja enda teo piisavust rikkumiskondiktsioonist tuleneva nõude tekitamiseks ei ole kinnitatud ka kohtupraktikas ega mujal õiguskirjanduses.

Rikkumiskondiktsiooni kohaldamist võib teoreetiliselt kaaluda ka olukordades, mil vigane makse on tingitud maksja makseteenuse pakkuja poolt (nt makse tegemine ilma sellekohase kehtiva maksejuhiseta või maksmine valele isikule). Kuivõrd pank rikub sellistel juhtudel oma kliendi varalisi õigusi ilma kliendi nõusoleku, s.o vastava maksejuhiseta, ning rikastub seeläbi, et tema kliendi nõue enda vastu väheneb, on VÕS § 1037 lg-st 1 tuleneva nõude eeldused sisuliselt täidetud. Arvestades aga asjaolu, et kliendi ja tema makseteenuse pakkuja vahel on üldjuhul sõlmitud arveldusleping, välistab lepingulise nõude olemasolu (ning ühekordse maksekäsundi täitmisel maksekäsundi sätetest tulenev nõude alus) rikastumisnõuete esitamise kirjeldatud poolte vahel.

Saksa õiguses on pangatšekannete puhul tunnustatud mittesoorituskondiktsiooni kohaldamisala nii katte- kui täitmissuhte raames. Nimelt leitakse uuemas õiguskirjanduses, et autoriseerimata maksete tagasinõudmine peaks toimuma otse panga ja rikastumise saaja vahel

⁸⁰ T. Tampuu (2002), lk 460, 461. Mittesoorituskondiktsioonide kohaldamise võimalust on jaatud ka võlausaldaja enda teo korral – T. Tampuu (2017), lk 105.

⁸¹ T. Tampuu (2002), lk 461, P. Schlehtriem, lk 223 vnr 661.

⁸² T. Tampuu (2017), lk 105.

mittesoorituskondiktsiooni alusel.⁸³ Samuti leitakse, et kattesuhte raames on makseteenuse pakkuja ja tema kliendi vahel võimalik üksnes mittesoorituskondiktsiooni (ja mitte soorituskondiktsiooni) kohaldamine.⁸⁴ Põhjendatud on viimatitoodud seisukohta aga seeläbi, et alusetu rikastumise olukorras ei ole pank oma klienti mingil viisil rikastanud (ei ole täitnud kliendi kohustust tema võlausaldaja ees ega tekitanud kliendile tagasinõuet saaja vastu). Lisaks sellele on mittesoorituskondiktsiooni kohaldamine tulenevalt BGB § 812 lg 1 sõnastusest võimalik kõigil neil juhtudel, mil ilma õigusliku aluseta aset leidnud rikastumist ei ole võimalik tagasi nõuda soorituskondiktsiooni alusel ning seda ka juhul, kui kindla tagasinõude jaoks ei ole olemasolevate mittesoorituskondiktsioonide (s.o kas rikkumis-, regressi- või kulutuste kondiktsiooni) hulgast võimalik sobivat nõude alust leida. Ülalkirjeldatud näite puhul, kus makseteenuse pakkuja poolt maksejuhise täitmise käigus tehtud vea tõttu tehakse ülekanne valele adressaadile, põhineks kliendi nõue oma panga vastu üldjuhul samuti nendevahelisel arvelduslepingul või maksekäsundi sätetel. Panga nõudes rikastumise saaja vastu tekiks ilmselt sarnased kahtlused soorituskondiktsiooni kohaldamise osas ning kuna sobivat mittesoorituskondiktsiooni tagasinõude esitamiseks ei leidu, tuleks rikastumisenõuet esitada BGB § 812 lg 1 teise alternatiivi alusel (rikastumine muul viisil). Seetõttu toimib Saksa rikastumisõiguse nõudenorm samaaegselt nii üldprintsibi kui kaitsevõrguna, mis ei jäta ühtegi alusetu rikastumise olukorda lahenduseta.

Eesti õiguses on mittesoorituskondiktsiooni sätted alusetute pangaülekannete tagasinõudmisel kahtlemata abiks, võimaldades kliendile teoreetilist rikastumisenõude esitamist panga vastu, kes teostas oma eksimuse tõttu ja oma kliendi nimel alusetu või vigase makse. Samas on selliste rikastumisenõuete esitamine ilmselt sageli lepinguliste nõuete eesõiguse tõttu poolte vahel välistatud – arveldus- vm lepingu olemasolu korral tuleneks maksja (kliendi) õigus nõuda oma pangalt autoriseerimata makse korral konto seisu taastamist juba VÕS § 733² lõikest 2. Sellisel juhul tuleb rikkumiskondiktsiooni alusel nõuete esitamine teoreetiliselt kõne alla üksnes juhtudel, mil maksja enda vea tõttu maksejuhise andmisel jõuab makse vale isikuni.

⁸³ M. Auer, lk 356.

⁸⁴ M. Auer, lk 366.

2.3. Rikastumisnõude esitamine üldnormi alusel

Lisaks eelnevates peatükkides käsitletud sooritus- ja rikkumiskondiktsiooni alusel tagasinõude esitamisele võiks teoreetiliselt kaaluda ka nõude esitamist üldnormi alusel. Eesti õiguses toimib üldnormina VÕS § 1027, mida aga on peetud üksnes viitenormiks⁸⁵. Küll aga võiks üldnormile tuginemisest olla kasu ka ekslike ja alusetute maksete tagasinõudmisel. Sellest tulenevalt on käesolevas töös võrdlusena kasutatud ka DCFR VII raamatus sisalduvat alusetu rikastumise regulatsiooni. Viidatud regulatsiooni võib pidada oluliseks ka seetõttu, et DCFR-s on püütud kokku koondada ja harmoniseerida ühtseid tsiviilõiguse põhimõtteid Euroopas, mille koostamisse on panustanud autoriteetsed õigusteadlased ja töögrupid üle Euroopa, eesmärgiga pakkuda inspiratsiooni erinevate tsiviilõiguslike probleemide lahendamisel.⁸⁶ Samuti on DCFR oma reguleerimisala poolest kõige laiaulatuslikum instrument Euroopas, olles esimene püüdlus koguda kokku liikmesriikide rikastumisõiguse ühised printsiibid⁸⁷ ning hõlmates lisaks üldistele lepinguõiguse printsiipidele ka sätteid spetsiifiliste lepinguliikide, lepinguväliste võlasuhete ja vallasasjaõiguse kohta⁸⁸. Sõltuvalt edasistest arengutest Euroopa õiguse harmoniseerimisel võib DCFR saada aluseks lõpliku *Common Frame of Reference* koostamisele, mis omakorda võiks funktsioneerida kas seadusandja „tööriistakastina“ olemasoleva ja tulevase seadusandluse korrastamisel või iseseisva vabatahtliku instrumendina.⁸⁹

DCFR-s sisalduv alusetu rikastumise õiguse regulatsioon põhineb ühtsel (unitaarsel) mudelil, sätestades ühe universaalse alusetu rikastumise nõudenormi, millele järgnevad seda selgitavad sätted. Nõudenorm DCFR artiklis VII.-1:101 (1) sarnaneb oluliselt VÕS §-s 1027 sisalduva üldpõhimõttega, olles sõnastatud järgmiselt: isik, kes rikastub alusetult teise isiku arvel, peab talle rikastumise välja andma. Erinevalt Eesti õigusest (ja teatud määral sarnaselt Saksa õigusega) on rikastumisnõude esitamine võimalik üksnes viidatud nõudenormi alusel, sõltumata sellest kas rikastumine toimus soorituse või mingi muu tegevuse kaudu.⁹⁰ Ühtse mudeli kasutamise kaudu, mille raames sooritus- ja mittesoorituskondiktsioone ei eristata, on

⁸⁵ P. Varul jt (2009), VÕS § 1027 p 3.

⁸⁶ DCFR Outline Edition, Introduction, lk 8 p 8.

⁸⁷ A. Värvi (2008), lk 64.

⁸⁸ G. Dannemann, S. Vogenauer. *The Common European Sales Law in Context: Interactions with English and German Law*. Oxford University Press, Ühendkuningriigid 2013, lk 10.

⁸⁹ G. Dannemann, S. Vogenauer, lk 10.

⁹⁰ DCFR komm. art VII.-1:101, lk 3668.

püütud vältida olukorda, kus sama juhtumi korral jõutakse erinevates liikmesriikides tulenevalt kondiktioonilistest vahetegudest erinevate lahendusteni.⁹¹

Rikastumisnõude esitamiseks DCFR artikli VII.-1:101 (1) alusel peavad olema täidetud järgmised kumulatiivsed nõude eeldused: 1) rikastumisvõlgniku poolt kasu saamine, 2) milleks puudub õiguslik alus, 3) saadud kasu peab olema „rikastumine“ viidatud sätte mõttes ning 4) rikastumisvõlausaldaja varalises sfääris peab olema toimunud negatiivne muutus,⁹² 5) mis omakorda peab olema tekkinud teise isiku alusetu rikastumise tõttu⁹³. Neist enim väärrib ilmselt tähelepanu õigusliku aluse puudumise kriteerium, mis on ka suurimaks erisuseks DCFR ning Eesti ja Saksa õiguse vahel. Nimelt kasutatakse DCFR-s õigusliku aluse puudumise tuvastamisel vastupidist lähtepunkti, mille kohaselt on alusetu mistahes rikastumine, välja arvatud kui selleks esineb õiguslik alus või kannatanu nõusolek. Seetõttu ei keskenduta selle regulatsiooni puhul mitte puuduste leidmisele, mille tõttu pidada teatud rikastumist alusetuks, vaid õigustuse leidmisele, mis annaks rikastumisele õigusliku aluse ning õigustaks saaja poolt saadu endale jätmist. Eesti ja Saksa õigussüsteemides lähtutakse aga vastupidisest eeldusest, et igasugune rikastumine on õigusliku alusega, välja arvatud kui õiguslik alus puudub, ning põhjendada tuleb just õigusliku aluse puudumist (nt tehingu puudumise või tühisuse tõttu). Kirjeldatud ümberpööratud eeldus DCFR-s pöörab võrreldes Eesti õigusega ümber ka tõendamiskoormise, pannes eelkõige rikastumise saajale kohustuse tõendada rikastumise põhjuseks olnud õiguslik alus, mis võiks õigustada rikastumise jätmist tema valdusesse.

Kirjeldatud õiguslikeks alusteks, mis eelduslikult ilma aluseta toimunud rikastumist õigustaks, on artikli VII.-2:101 lõike 1 kohaselt a) pooltevahelise lepingu, muu õigusakti, kohtuotsuse või seadusesätte olemasolu, millest tuleneks saaja õigus nõudja ees rikastumine endale jätta, või b) kahjustatud isiku poolse vabatahtliku ja eksimusest mõjutamata nõusoleku olemasolu selleks, et tema varalises sfääris tekiks rikastunud isiku ees teatud negatiivne muutus. Sellest tulenevalt loetakse igasugune rikastumine, mida ei toeta kumbki ülaltoodud õiguslik alus, olema toimunud ilma õigusliku aluseta.⁹⁴ Alusetute ja ekslike pangaülekannete temaatikas on märgilise tähtsusega eelkõige DCFR artikli VII.-2:101 lg 1 punkt b, mis annaks ekslikult valele isikule ülekande teinud maksjale saaja vastu restitutsiooninõude, kuna vale

⁹¹ A. Värvi (2008), lk 68.

⁹² Inglise keeles: “*The potential creditor of the claim must have sustained a “disadvantage”*”. Sobiva eestikeelse vaste puudumise tõttu on käesolevas töös termini “*disadvantage*” tõlkena kasutatud väljendeid “varaliste hüvede kahjustumine” ja “varalises sfääris ilmnev negatiivne muutus”.

⁹³ DCFR komm. art VII.-1:101, lk 3669.

⁹⁴ DCFR komm. art VII.-2:101 lg 1, lk 3695.

isiku poolt makse saamiseks puudub õiguslik alus. Õigusliku aluse puudumise tuvastamiseks piisab seega sellest, kui maksja poolt antud nõusolek makse sooritamiseks, milleks pangaülekannete puhul võiks pidada maksekäsundit, ei ole antud vabatahtlikult (nt maksepettuste juhtumid) või on kantud eksimusest (nt vigase kordumatu tunnuse või vale ülekandesumma sisestamine). Oluline on üksnes, et maksja eksimus rikastumise jaoks nõusoleku andmisel ja talle seeläbi tekkiva kahju aktsepteerimisel oleks kausaalne maksjale tekkiva kahjuga.⁹⁵ Kui eksimus on tõepoolest kausaalne saajapoolse rikastumisega, on ülekande tulemusena saaja poolt saadu tagasiandmine ilmselgelt õigustatud, kuivõrd saaja ei olnudki mõeldud konkreetset makset kunagi saama.⁹⁶ Rikastumisnõuet ei välista ka asjaolu, et makse tegija oli üldises plaanis teadlik ja eeldas, et makse tulemusena väheneb tema vara, kuivõrd praktikas esinebki eksimus tavaliselt kas rikastumise saaja isikus või rikastumise ulatuses.⁹⁷ Seetõttu on olukorras, kus maksja enda poolt tehtud vea tõttu jõuab ülekantav summa vale isikuni, maksjal DCFR alusel selge rikastumisnõue makse saaja vastu DCFR artikli VII.-1:101 lõike 1 alusel ning seda sõltumata asjaolust, kas maksja tegevust saab vale saaja või planeeritud saaja ees pidada soorituseks ning sõltumata sellest, et planeeritava makse teiseks pooleks võiks olla maksja ise (ülekanded ühe isiku erinevate pangakontode vahel).

Kui tinglikult kahepoolsetes alusetu rikastumise olukordades on restitutsiooninõude esitamine DCFR üldnormi alusel üheseltmõistetav ja lihtne, siis kolmepoolsete õigussuhete lahendamine sama üldnormi alusel muutub märgatavalt keerulisemaks. Kuigi tagasinõude esitamiseks üldnormi alusel ei pea rikastumine olema otsene, vaid võib olla ka vahendatud kolmanda isiku poolt,⁹⁸ ei ole sellele põhimõttele võimalik tugineda olukordades, mil vea saab omistada justnimelt vahendajale, tüüpilisemalt maksja pangale. DCFR artiklis VII.-2:102 on sätestatud lisareeglid tuvastamiseks, kas konkreetset rikastumist kolmepoolses õigussuhtes saaks lugeda õigustatuks (tegemist on nn täiendavate õiguslikku alust tekitavate eranditega lisaks artikli VII.-2:101 lõikes 1 toodud punktidele). Üldise põhimõttena tuleks rikastumisnõudeid kolmepoolsetes õigussuhetes esitada eelkõige oma lepingupartneri vastu,⁹⁹ kellega lepingusse astudes on pool aktsepteerinud tema maksejõuetuse riski. Näiteks juhul, kui pank ei pane ekslikult tähele, et tema kliendi kontrol puudub kliendi poolt antud maksejuhise täitmiseks piisav kate ning täidab maksekäsundi sellest hoolimata, on pangal

⁹⁵ DCFR komm. art VII.-2:101 lg 1 (b), lk 3718.

⁹⁶ DCFR komm. art VII.-2:101 lg 1 (b), lk 3719-3720.

⁹⁷ DCFR komm. art VII.-2:101 lg 1 (b), lk 3719.

⁹⁸ DCFR komm. art VII.-1:101 lg 1, lk 3672.

⁹⁹ DCFR komm, art VII.-2:102, lk 3768, 3770.

rikastumisnõue üksnes oma kliendi (ja mitte saaja) vastu; ka oma kliendi maksejõuetuse risk jääb sellisel juhul panga enda kanda.¹⁰⁰ Vastasel korral, kui anda kahjustatud isikule õigus valida, kelle vastu oma rikastumisnõue esitada, saaks ta lepinguliste suhete raames vabatahtlikult võetud vastaspoole maksejõuetuse riske enda kasuks ümber jaotada.¹⁰¹

Sellest põhimõttest leidub aga hulgaliselt erandeid. Olulisemaks neist võib pidada juhtumite gurppi, kus pank täidab oma kliendi poolt antud maksekäsundi oluliselt erinevatel tingimustel, s.t teeb ülekande valele isikule või vales summas – sellistel juhtudel tuleks maksekäsundi andnud klient jätta nõuete esitamise ringist välja ning võimaldada vea teinud pangal esitada tagasinõue otse rikastumise saaja vastu,¹⁰² kuna panga poolt sellise ülekande tegemine ei ole kuidagi tema lepingupartneri poolt avaldatud tahtega kooskõlas. Teise erandina võib lepingupartneri eelistamise reeglist kõrvale kalduda olukordades, kus kolmanda isiku kasuks sõlmitud leping on tühine või tühistatav pettuse, ähvarduse või puuduste tõttu isikute teovõimes.¹⁰³ Kirjeldatud olukordades ei ole pooled võtnud endale lepinguliste suhetega kaasnevaid riske vabatahtlikult, mistõttu ei tohiks panna neid kandma sellise lepingupartneriga seotud riske ka rikastumisõiguses. Näiteks juhul kui alaealine isik maksab oma võlausaldaja korraldusel viimasele võlgnetava summa kolmandale isikule, peaks alaealisel isikul olema restitutsiooninõue otse kolmanda isiku ning mitte oma võlausaldaja vastu, kuivõrd kattesuhtes eksisteeriv tehing alaealise ja tema võlausaldaja vahel on tühine, mistõttu puudub õiguslik alus ka kolmanda isiku rikastumise jaoks, hoolimata sellest, et kolmas isik konkreetse võlasuhte pool ei olnud.¹⁰⁴

Maksete tagasinõudmine, mille pank on sooritanud ilma olemasoleva maksejuhisea, mille puhul maksejuhise on õigeaegselt tagasi võetud või kui pank täidab kehtivat maksejuhist mitu korda, peaks eeltoodust tulenevalt toimuma üksnes vea teinud panga ja saaja vahelises täitmissuhtes. Saajal peaks sellisel juhul olema oma panga vastu nõue konto seisu taastamiseks, kuid probleeme võib tekitada kahjustatud poole tuvastamine – kuigi makse on tehtud maksja nimel, saab ta kattesuhte raames nõuda oma arvelduskonto eelneva seisu taastamist ning tema varaline sfäär negatiivselt mõjutada ei saa. Küll aga on sellisel juhul leitud, et kui pangal puudus tegelik kohustus oma kliendi ees sellise makse teostamiseks, on pank ka see, kelle varalises sfääris negatiivne mõjutus aset leiab¹⁰⁵ ning kellel on selle tõttu

¹⁰⁰ DCFR komm, art VII.-2:102, lk 3768, Illust. 1.

¹⁰¹ DCFR komm, art VII.-2:102, lk 3770.

¹⁰² DCFR komm, art VII.-1:101 lg 1, lk 3672 Illust. 7, art VII.-2:102, lk 3770 Illust. 5.

¹⁰³ DCFR komm, art VII.-2:102, lk 3771.

¹⁰⁴ DCFR komm, art VII.-2:102, lk 3771 Illust. 7.

¹⁰⁵ DCFR komm, art VII.-4:103, lk 3865 Illust. 11.

rikastumisnõue saaja vastu. Igal juhul jääb vea teinud panga kanda saaja maksejõuetuse risk ning ka risk, et saaja esitab panga vastu DCFR artikkel VII.-6:101 lõike 1 alusel rikastumise äralangemise vastuväite. Võrreldes Eesti õigusega on saaja poolt sellise vastuväite esitamine aga oluliselt piiratum, kuna DCFR raames loetakse kõnealust vastuväidet välistavaks asjaoluks seda, kui rikastunud isik oleks alusetu saadud summa eest teinud samasuguseid kulusi nagu siis, kui ta rikastumist üldse saanud ei oleks. Näiteks kui saaja avastab oma pangakontolt 200 eurot, arvates et tegu on tema sõbra poolse kinkega (kuid tegelikult eksis sõber plaanitud saaja konto numbri sisestamisel, s.t tegu on alusetu rikastumisega) ja kavatseb selle eest osta endale uue mantli, kuid teel poodi tunneb ta oma konsumeristliku plaani pärast süümepiinu ning annetab veerandi alusetu saadud rahast heategevuseks, on sõbral hiljem saaja vastu tagasinõue üksnes 150 euro ulatuses (kuna 50 euro suurust väljaminekut ei oleks saaja ilma rikastumiseta teinud).¹⁰⁶

Eeltoodust võib järeldada, et DCFR-s sisalduva unitaarse alusetu rikastumise regulatsiooni näol on võrreldes Eesti ja Saksa õigusega tegemist universaalse ja lihtsamini kohaldatava lahenduskeemiga, mis ei jää tõenäoliselt hätta ka erinevate tulevikus tekkida võivate maksevahendite kasutamisel tekkivate rikastumisnõuete lahendamisel. Erinevates kolmepoolsetes maksesuhetes võib küll tekkida kahtlusi, kelle vahel rikastumisnõuete esitamist võimaldada tuleks (s.t kas lubada otsenõuet maksekäsundi saaja ja rikastumise saaja vahel või võimaldada tagasinõuet pooltevaheliste sooritussuhete kaudu). DCFR kohaldamisel võib nendele küsimustele vastuse leidmiseks lähtuda aga võlasuhte nõrgemate poolte kaitsmise vajadusest ja ka rahvusvahelises praktikas võetud seisukohtadest, mistõttu tuleks kirjeldatud süsteemi pidada alusetute ja ekslike sularahata maksete tagasinõudmisel kõige efektiivsemalt toimivaks alusetu rikastumise süsteemiks.

2.4. Järeldused ja vahekokkuvõte

Eelnevalt kirjeldatud kolme rikastumisõiguse süsteemi puhul ilmneb selgelt, et Eesti ja Saksa õigussüsteemid põhinevad suures osas eelkõige soorituse mõistel ning sellest tulenevalt rikastumise liigitamisel kas soorituse kaudu või muul moel toimunuks (nn kondiktsioonide põhine süsteem), samas kui DCFR sellist vahetegu ei tee ning kasutab mistahes rikastumise tagasinõudmiseks ühtainsat rikastumisnõude alust (unitaarne süsteem). Saksa õiguses kasutatavat lahendust võib seejuures pidada kondiktsioonipõhise ja unitaarse süsteemi

¹⁰⁶ DCFR komm, art VII.-3:101, lk 3816 Illust. 29.

keskteks, kuivõrd nõude aluseid on BGB-s küll üks, kuid selle raames eristatakse siiski sooritus- ja mittesoorituskondiktsioone.

Kuigi igal süsteemil on oma puudusi ja eeliseid, tuleb alusetute ja ekslike maksete temaatikas tõdeda, et kõige selgema ja universaalsema restitutsiooninõude annab DCFR, kuivõrd seal kasutatav süsteem ei sea tagasinõuet sõltuvusse konkreetsete kondiktsioonide eelduste täitmisest, mille tõendamine osutub kolmepoolsetes õigussuhetes sageli äärmiselt keeruliseks. Tõepoolest on kitsalt defineeritud kondiktsioonidel põhineva süsteemi abil mitmepoolsete alusetute pangaülekannete tagasinõudmine märgatavalt komplitseeritum kui oleks sarnase nõude esitamine üheainsa üldnormi alusel. Soorituse eristamisega muudest rikastumise viisidest ning soorituse mõiste täpse defineerimisega on Eesti ja Saksa õigussüsteemides püütud küll lihtsustada restitutsiooninõuete esitamist lähtuvalt sooritussuhetest, kuid kuna alusetute pangaülekannete puhul ei ole uuema praktika kohaselt „ümber nurga“ tagasinõuete esitamine enam alati võimalik, on ka soorituse instituut kaotanud sellega oma esialgselt kavandatud eelised ning muutnud selle asemel pigem rikastumisõigust tõkestavaks rudimendiks. Samuti on õiguskirjanduses leitud, et kolme ja enama poolega võlasuhete puhul on rikastumisõiguse proovikiviks eelkõige soorituse mõiste ja selle tunnuse kõlblikkuses rikastumisena üleantu seostamiseks arvessetulevate võlasuhetega.¹⁰⁷ Näiteks ei ole Eesti rikastumisõigusest võimalik leida sobivat tagasinõude alust juhtumitel, mil maksja vea tõttu jõuab makse vale saajani (eelkõige kui planeeritava makse jaoks puudus õiguslik alus või kavatseti sooritada makse ühe isiku mitme pangakonto vahel) – sellisel juhul pole võimalik tuvastada maksja teadlikku ja eesmärgipärast võõra vara suurendamist teatud kohustuse täitmiseks, s.o maksja sooritust eksliku saaja ees, mistõttu on nõuded soorituskondiktsiooni alusel justkui välistatud. Samuti ei leidu sobivat alust mittesoorituskondiktsioonide hulgast. Kõige tõenäolisema variandina kõne alla tulev rikkumiskondiktsioon eeldaks maksja õiguse rikkumist ilma viimase nõusolekuta, kuid olukorras kus õigustatud isik teostab makse omal algatusel, tuleks nõusoleku andmist VÕS § 1037 lg 1 mõttes ilmselt jaatada. Ka eitava vastuse korral oleks rikkumiskondiktsiooni kohaldamine kirjeldatud juhtumil kaheldav, kuna kõnealuse kondiktsiooni eesmärgiks on eelkõige rikastuja poolt õigustatud isiku õiguse rikkumine, mitte ekslikult üleantud rikastumise tagasiandmine. Ka regressikondiktsiooni kohaldamine toodud olukorra lahendamiseks on ebatõenäoline ja kaheldav (sõltudes sellest, kas eksliku maksega täitis maksja kogemata mõne saaja võlgniku kohustuse), samuti on pangaülekannete kontekstis asjakohatu kulutuste kondiktsioonist tulenev nõue. Seevastu

¹⁰⁷ P. Schlechtriem, lk 230 vnr 685, lk 231 vnr 686.

Saksa õiguses sarnast lünka ei teki, kuna BGB § 812 lõike 1 kõikehõlmav sõnastus võimaldab kasutada sätet nõude alusena ka selliste juhtumite lahendamiseks, mida ühegi konkreetse kondiktsiooni alla paigutada ei saa. DCFR alusel kuuluksid sellised juhtumid probleemideta tagasinõudmisele üldsätte alusel.

Mõnevõrra erineva tulemuseni saab Eesti õiguse alusel jõuda selliste olukordade lahendamisel, milles eksliku makse põhjuseks on olnud maksja makseteenuse pakkuja (kelleks enamasti on pank). Panga vea tõttu oma kliendi konto debiteerimise puhul võiks iseenesest jaatada kliendile oma panga vastu rikkumiskondiktsioonist tuleneva nõude andmist, kuid üksnes eeldusel, et see on lepinguliste nõuete eesõiguse tõttu üleüldse võimalik. Lisaks peaks vea teinud pangal olema ülekande alusetu saaja vastu restitutsiooninõue, kuid selle paigutamist konkreetse kondiktsiooni alla Eesti õiguses on praktiliselt võimatu veenvalt põhjendada.

Eeltoodud näited ilmestavad, kuidas Eestis kehtivatest alusetu rikastumise normidest jääb hetkel paljude eluliste juhtumite lahendamisel vajaka; samuti pakuvad käesoleval aastal võlaõigusseaduse maksekäsundi sätetes tehtud muudatused kliendile autoriseerimata maksete korral tagasinõudeõigust oma panga vastu, kuid panga nõudele alusetu saaja vastu ei ole sellest hoolimata võimalik üheselt sobivat alust leida. Ka Saksa õiguskirjanduses on leitud, et soorituse mõiste on üha suuremas ulatuses muutumas väärtusetuks ning et erinevatele kaasustele lahenduste otsimisel tuleks selle mõiste osatähtsust vähendada.¹⁰⁸ Selle asemel pooldatakse rikastumisnõuete lahendamisel sooritussuhetes esinenud puudustele keskendumist, mis endaga restitutsiooninõude kaasa tõid.¹⁰⁹

Rahvusvahelises praktikas on erinevaid ülekandejuhtumeid viimastel aastakümnetel lahendatud küllaltki erinevatele põhimõtetele tuginedes. Ühtlasi on ka tervitatav, et rikastumisõiguses ei leia aset stagnatsioon, vaid ka see õigusharu oleks võimeline kaasas käima sularahata maksete edasise arengutega ning sellega kaasnevate probleemide lahendamisega. Eeltoodud näidete põhjal võib väita, et kondiktsioonipõhine Eesti rikastumisõigus kõigi tema ette asetatud probleemidega efektiivselt toime tulnud ei ole. Selleks, et ka Eesti õiguse alusel oleks võimalik ekslikke ja alusetuid sularahata makseid tagasi nõuda ilma ulatuslikku rikastumisõiguse reformi läbi viimata, tuleks teatud tüüpjuhtumite lahendamisel lähtuda rahvusvahelises praktikas välja kujunenud põhimõtetest.

¹⁰⁸ MüKoBGB/Schwab, BGB § 812, Rn 51.

¹⁰⁹ MüKoBGB/Schwab, BGB § 812, Rn 51.

Kuivõrd eirnevaid ülekandejuhtumeid on lahendatud küllaltki erinevate põhimõtete kaudu, tuleks selliseid juhtumigruppe detailselt uurida.¹¹⁰

Sellest tulenevalt keskendub töö järgmine peatükk konkreetsete juhtumigruppide kaudu erinevatele ekslike pangaülekannete juhtumitele lahenduse leidmisele. Eeskujuna on kasutatud Saksa õiguses tehtud kohtuotsuseid ja võimalikke lahendusi DCFR alusel, mille alusel on püütud leida sobivat alusnormi (või nende kombinatsiooni) sarnaste juhtumite lahendamiseks Eesti õiguses. Juhtumigrupid töö järgnevas peatükis on jaotatud kolmeks: esiteks käsitletakse olukordi, mil viga ülekande teostamisel tuleneb käsundisaajast (pangast), teiseks olukordi, mil viga on tehtud maksja (käsundiandja) poolt ning kolmandaks analüüsitakse tagasinõuete esitamist muudel tüüpjuhtudel, mil teostatud ülekanne ei ole olnud kooskõlas maksja tegeliku tahtega.

¹¹⁰ MüKoBGB/Schwab, BGB § 812 Rn 68; P. Schlechtriem, lk 231 vnr 686.

3. RIKASTUMINE KÄSUNDISAAJAST TULENEVA ASJAOLU TÕTTU

3.1. Olematu maksejuhise täitmine

Esimese tüüpjuhtumina, mille puhul ülekantav summa on vale adressaadini jõudnud pangast tuleneva asjaolu tõttu, tulevad käsitlemisele ilma maksejuhiseta sooritatud sularahata maksed. VÕS § 703 lg 1 kohaselt on maksekäsundi näol tegemist käsundisaajale antava korraldusega maksta käsundiandja arvel kolmandale isikule teatud rahasumma. Makseteenuse lepingu raames on selliseks käsundiks maksejuhise, mis VÕS § 709 lg 7 kohaselt on igasugune maksetehingu tegemise korraldus, mille maksja annab makseteenuse pakkujale. Pank täidab seega makseteenuse lepingu alusel kliendi poolt antud maksejuhise ning teostab makse kliendi poolt määratud kolmandale isikule. Maksekäsundi täitmisega seotud kulud ja tasu võib pank katta kliendi konto kaudu, seda vastavas ulatuses debiteerides. Eraldi on ka sätestatud konkreetsed õiguslikud alused, millele tuginedes on makseteenuse pakkujal lubatud kliendi kontot debiteerida: VÕS § 713 lg 3 kohaselt on nendeks kliendi juhise (p 1), makseteenuse lepingus ette nähtud kolmanda isiku nõue (p 2) või muu seadusest tulenev alus (p 3). Seega ei ole endastmõistetavalt makseteenuse pakkujal võimalik ilma ühegi toodud aluseta oma kliendi kontot debiteerida. Edasises analüüsis on lähtutud eeldusest, et lisaks maksejuhise või maksekäsundi puudumisele ei ole makseteenuse pakkujal ka ühtegi muud õigustust maksja konto debiteerimiseks.

Olematu maksejuhise täitmisena tekkivat võlasuhet käsitletakse alljärgnevalt kolmepoolsena, kuigi teoreeriliselt võivad ülekande tegemises osaleda ka rohkem isikuid (makse saaja pank, maksevahendajad). Kõige tüüpilisema näitena teeb pank sellisel juhul maksja nimel kellelegi kolmandale asjassepuutumatu isikule pangaülekanne, mille jaoks maksja ülekandehühist andnud ei ole. Sellisel juhul on restitutsioonisuhetes osalevateks poolteks maksja (kes praegusel juhul ühtegi maksekäsundit välja andnud ei ole), makseteenuse pakkuja ning rikastumise saaja. Kuigi võlaõigusseaduse maksekäsundi regulatsioon kirjeldatud juhtumile konkreetselt lahendust ette näinud ei ole, on ilma maksejuhiseta teostatud makse näol tegemist autoriseerimata maksega VÕS § 733² lg 1 ja § 724¹ lg 1 mõttes, kuivõrd maksjapoolset nõusolekut maksetehingu sooritamiseks ei ole antud. Sellest tulenevalt tekib maksjal oma makseteenuse pakkuja vastu VÕS § 733² lg 2 alusel nõue maksesumma viivitamatuks tagastamiseks (või tuleneb nimetatud nõue pooltevahelise arvelduslepingu rikkumisest panga poolt), samuti võib maksja sama sätte esimese lõike alusel keelduda maksetehingu tegemisega seotud tasude ja kulutuste hüvitamisest. Kui maksja nõue

makseteenuse pakkuja vastu tuleneb maksekäsundi ja makseteenuse sätetest (või pooltevahelisest lepingust), välistab see kliendi rikastumisõiguslikud nõuded oma makseteenuse pakkuja vastu ning olematu maksejuhise täitmise korral tuleb rikastumisõiguslike nõuete esitamine kõne alla üksnes makseteenuse pakkuja ja rikastumise saaja vahel. Seetõttu ei saaks kirjeldatud juhtumil esitada nõudeid „ümber nurga“ mööda sooritussuhteid, kuivõrd tagasinõude esitamisega makseteenuse pakkuja vastu välistatakse kliendi nõuded oma võlausaldaja vastu valuutasuhte raames ning ainus järgnevalt võimalik tagasinõue oleks makseteenuse pakkujal rikastumise saaja vastu. Teisisõnu tähendab makseteenuse osutajale pandud kohustus taastada oma kliendi kontol alusetu debiteerimise eelne seis seda, et saajapoolne rikastumine ei toimu mitte maksja (käsundiandja) arvel, kuivõrd tema konto seis taastatakse, vaid käsundisaaja (panga) arvel, kellele peaks võimaldama ka rikastumisnõuete esitamist saaja vastu.

Küll aga vajab selgitamist, millisest alusest võiksid panga rikastumisnõuded saaja vastu tuleneda, kuivõrd ühemõtteliselt sobilikku lahendust Eesti rikastumisõigus hetkel ei paku. Tulenevalt panga poolt saajale millegi üleandmisest arvatava kohustuse (ülekandehühise) täitmiseks võiks nõude aluseks eelduslikult pidada soorituskondiktsiooni. Samas on praktikas kasutatav soorituse mõiste liialt kitsas, lugedes soorituseks VÕS § 1028 lg 1 mõttes üksnes selliseid võõra vara suurendamisi, mis on tehtud saaja ees teatud kohustuse täitmise eesmärgil. Nimelt teostab pank ülekande seetõttu, et ta on selleks kattesuhetest (enamasti arvelduslepingust) tulenevalt kohustatud, isegi kui tal puuduvad formaalselt täitmissuhtes kohustused saaja ees. Olukorrale ei too selgust ka VÕS §-s 1029 sisalduv regulatsioon, mille kohaselt võiks pangal, kes oma kliendi korraldusel täidab maksekäsundi kolmandale isikule (saajale), tulla kõne alla nõuete esitamine üksnes oma kliendi vastu. Viidatud säte esindab koosmõjus VÕS §-ga 1028 Eesti rikastumisõiguses omaks võetud printsiipi, mille kohaselt peaks maksekäsundi tagasitäitmisest tulenevate rikastumisnõuete esitamine olema võimalik üksnes mööda sooritussuhteid, s.t oma lepingupartneri vastu konkreetse sooritussuhte raames.¹¹¹ Arvestades aga maksekäsundit ja makseteenuseid reguleerivaid sätteid võlaõigusseaduses ei ole „ümber nurga“ võlasuhete skeem enam alati võimalik; samale järeldusele on jõutud ka rahvusvahelises praktikas.

Võlaõigusseaduse loomise käigus peeti samas algselt vajalikuks luua VÕS §-s 1029 sätetatud „ümber nurga“ nõuete esitamise skeemi kõrvale ka erand n-ö otsekondiktsiooni kohaldamiseks juhtudel. Nimelt sisaldas võlaõigusseaduse algtekst VÕS § 1029 (toonase

¹¹¹ T. Tampuu (2002), lk 455, 456.

§ 1133) juures lõiget, mille kohaselt juhul, kui võlausaldaja ei ole üleandmist ajendanud, võib maksekäsundi täitja nõuda üleantu tagastamist oma lepingupartneri asemel otse rikastumise saajalt (VÕS algteksti § 1133 lg 2).¹¹² Kirjeldatud sätte olemasolu võlaõigusseaduse algtekstis on tähelepanuväärne, kuivõrd annab märku asjaolust, et ka seaduseelnõu koostajad pidasid maksekäsundi täitmisel võimalikuks olukordi, mil nõuete esitamine mööda sooritussuhteid („ümber nurga“) võib osutada ühe poole suhtes ebaõiglaseks. Kõnealune erand oli mõeldud reguleerima just selliseid juhtumeid, kus käsundiandja ei olnud maksekäsundit andnudki, s.t n-ö olematu maksejuhise täitmise olukordi. Erandi kehtestamise kaalutluseks oli seaduse algteksti koostamisel seega ilmselt asjaolu, et olukorras, mil maksja ei ole käsundisaajale mingit juhust andnudki, oleks ebaõiglane jätta tema kanda talle „ümber nurga“ skeemi puhul langev risk rikastumise saaja maksejõuetusest. Samad kaalutlused maksejuhise „andja“ kaitsmiseks on aga asjakohased ka tänapäeval; selle kinnituseks võib pidada maksekäsu direktiivi alusel VÕS § 733² lõikesse 2 sisse viidud maksja nõudeõigust oma panga vastu konto seisu taastamiseks autoriseerimata makse korral, pöörates seega teatud juhtudel ringi ka VÕS §-st 1029 tuleneva üldpõhimõtte nõuete esitamise kohta mööda vastavaid sooritussuhteid.

Õiguskirjanduses on seevastu tervitatud seadusandja otsustust jätta võlaõigusseaduse algtekstis sisaldunud § 1133 lg 2 seadusest välja, kuivõrd tegu oleks olnud „süsteemi murdva normiga, mis nägi ette mittesoorituskondiktsiooni liigi soorituskondiktsiooni regulatsiooni all“. ¹¹³ Tõepoolest, panga otsenõude puhul saaja vastu ei oleks täidetud VÕS § 1028 lõikest 1 tulenevad eeldused, et pidada võimalikuks nõude esitamist soorituskondiktsiooni alusel, s.t pank ei ole teinud saajale sellisel juhul sooritust. Õiguskirjanduses on VÕS § 1029 peetud soorituskondiktsiooni eriliigiks,¹¹⁴ mistõttu ei oleks viidatud sätte raames nõude esitamine mittesoorituskondiktsiooni alusel ilmselt seaduse süstemaatilise seisukohalt soovitav. Samas on selge, et makseteenuse pakkujal peab alusetult rikastunud isiku vastu teatud alusel rikastumisnõue esinema. Seetõttu tuleks panga nõude võimaliku alusena kaaluda rikkumiskondiktsiooni, mille eeldused oleksid kõnealuses olukorras ka täidetud: kuna pangal on keelatud ilma juhise ta kliendi kontot debiteerida, on saaja rikastunud panga arvel ning rikuks panga õigusi pangale kuuluvate rahaliste vahendite valdamise näol. Otsekondiktsiooni võimaldamist tuleks makset mitte algatanud maksja huvide kaitsmise eesmärki arvestades

¹¹² Võlaõigusseaduse eelnõu 116 SE, algtekst seisuga 1999. Arvutivõrgus kättesaadav: <https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/0d9390ea-974c-35ab-a6c7-cb14062c3ad3/V%C3%B5la%C3%B5igusseadus> (10.04.2018).

¹¹³ T. Kivisild, A. Hussar, lk 267.

¹¹⁴ T. Tampuu (2002), lk 456.

pidada siinkirjutaja hinnangul kaalukamaks huviks kui erinevate kondiktsioonide paiknemise süstemaatilisust rikastumisõiguses. Samuti on soorituskondiktsiooni reguleerimisalas (s.o VÕS 52. peatüki teises jaos) sätestatud VÕS §-st 1036 tulenev õigustatud isiku tasuta käsutusest tulenev kondiktsioon, mida klassifitseeritakse mittesoorituskondiktsioonide hulka kuuluvana.¹¹⁵ Lisaks sellele on VÕS § 1029 raames otsekondiktsiooni võimaldamine vajalik ka makseteenuse direktiivi alusel kehtestatud VÕS § 733² lõikest 2 tuleneva tagasinõuete esitamise skeemi järgimiseks, kuivõrd vastasel juhul kehtiksid maksekäsundi tagasitaitmise suhtes samaaegselt „ümber nurga“ nõuete esitamise reegel (VÕS § 1029 näol) ja seda välistav reegel (VÕS § 733² lg 2 näol). Kuigi kirjeldatud erandi sõnaselge sätestamine VÕS § 1029 raames oleks selguse huvides kahtlemata hea, on sarnasele järeldusele võimalik jõuda ka normi grammatilise tõlgendamise teel. Sätte sõnastuse kohaselt tekib üleandjal oma võlausaldaja vastu rikastumisnõue üksnes juhul, kui ta on kohustuse kolmandale isikule täitnud võlausaldaja korraldusel. Olukorras, kus klient ei ole oma pangale maksejuhist andnudki, ei eksisteeri ka „korraldust“, mille täitmise tõttu pangal oma kliendi vastu nõue tekkida võiks. Seeläbi on võimalik üheseltmõistetavalt kinnitada panga nõuete puudumist oma kliendi vastu ilma maksejuhiseta teostatud makse korral. Samas ei ole eeltoodud tõlgendusest siiski võimalik tuletada sõnaselget panga otsekondiktsiooni rikastumise saaja vastu, isegi juhul kui tegemist on ainsa loogilise sammuga tekkinud ebaõigluse likvideerimiseks. Seetõttu tuleks maksekäsundi sätetega kooskõlas oleva otsekondiktsiooni sõnastamist VÕS § 1029 juurde autoriseerimata makse teinud panga ja saaja vahel pidada vajalikuks.

Sarnaselt Eesti õigusele kehtib ka Saksa õiguses üldprintsip, mille kohaselt lähtutakse kolmepoolsete alusetute pangaülekannete tagasinõudmisel nõuete esitamist „ümber nurga“. Õiguskirjanduses ja kohtupraktikas on aga eristatud juhtumigruppe, mille puhul õigluse ja võrdsuse põhimõtetele tuginedes tuleks üldreeglit teha erandeid ning võimaldatud käsundisaaja nõuete esitamist otse rikastumise saaja vastu. Üheks selliseks erandiks on Saksa enamuservamuse alusel peetud olukorda, mil kehtivat maksejuhist ei ole maksja poolt antud, kuid ülekande teostatakse sellest hoolimata – sellisel juhul ei ole „ümber nurga“ skeemi kasutamist võimalikuks peetud ning leitakse, et käsundisaaja (panga) restitutsiooninõue tuleks esitada otse rikastumise saaja vastu.¹¹⁶ Seisukohta on põhjendatud seeläbi, et maksja ei ole sellisel juhul kuidagi teostatud ülekandega seotud, kuivõrd ta pole ülekandehiist andnud

¹¹⁵ T. Tampuu (2002), lk 454, 464. Samas õigustab normi sellist asetust asjaolu, et VÕS §-st 1036 tuleneva nõude tagajärgede osas kohaldatakse soorituskondiktsiooni sätete regulatsiooni – T. Tampuu (2002), lk 466.

¹¹⁶ E. von Caemmerer, P. Schlechtriem, ptk X lk 52 p 52.

ega ole maksest enne selle toimumist ilmselt ka teadlik. Sellisel juhul oleks selgelt ebaõiglane jätta maksja kanda rikastumise saaja maksejõuetuse risk ja risk saaja poolt rikastumise äralangemise vastuväite esitamise kohta, kui maksjal tuleks rikastumise tagasisaamiseks esitada saaja vastu nõue valuutasuhte raames. Panga nõude aluseks rikastumise saaja vastu on olematu ülekandehise täitmise olukordades Saksa õiguses peetud mittesoorituskondiksiooni;¹¹⁷ samas leidub õiguskirjanduses ka selle seisukoha kritiseerijaid, kes põhjendavad soorituskondiksiooni kohaldamise vajadust kõnealuses olukorras asjaoluga, et juhise puudumine ei muuda panga tahet/kavatsust teha oma kliendile sooritus.¹¹⁸

Olukord muutub keerulisemaks, kui kliendi ja rikastumise saaja vahel oli valuutasuhte raames kohustus ning olematu ülekandehise alusel saajale tehtud makse korral loeb heauskne võlausaldaja selle võlgnikupoolseks kohustuse täitmiseks. Saksa õiguskirjanduses ollakse seisukohal, et kirjeldatud ilma juhise ta makse ei saa vabastada võlgnikku oma kohustusest võlausaldaja ees, kuna selleks puudus võlgniku vastav tahe (ing. kl. *discharge designation*, saksa kl. *Tilgungsbestimmung*).¹¹⁹ Sellest reeglist on ette nähtud kaks erandit. Esiteks loetakse võlgniku kohustus võlausaldaja ees täidetuks siis, kui pank on teadlik valuutasuhtes esinevast kohustusest ja teavitab saajat, et ülekande on mõeldud konkreetse valuutasuhtes eksisteeriva kohustuse täitmiseks.¹²⁰ Sellisel juhul on rikastumisnõudeid võimalik esitada üksnes panga ja tema kliendi vahelises kattesuhtes. Samas on selge, et olukord, mil pank oma kliendi ja tema võlausaldaja vahelistest kohustustest teaks, on äärmiselt ebatõenäoline, mistõttu enamasti on pangal siiski olematu maksejuhise täitmise korral otsenõue rikastumise saaja vastu, kuna kliendi kohustust oma võlausaldaja ees täidetuks ei loeta. Teiseks erandiks, mil võlgniku kohustus oma võlausaldaja (rikastumise saaja) ees täidetuks loetakse, on olukord kus saaja saaks nõudes panga vastu tugineda rikastumise äralangemise vastuväitele.¹²¹ Nimetatud erand on vajalik selleks, et kui kord täitmise saanud võlgnik täitmise teel saadu juba ära kulutab, ei jääks talle alles võimalust nõuda oma võlgnikult rikastumisnõuete skeemis sama täitmist teist korda. Rikastumise äralangemise vastuväide ei oma aga sarnast ulatuslikku mõju neil juhtudel, mil eksliku maksega ei täitnud pank kliendi ja saaja vahel mõnda olemasolevat kohustust. Seega tüüpjuhtudel, mil ekslik makse kantakse olematu ülekandehise alusel kolmandale asjassepuutumatule isikule, kellel maksjaga

¹¹⁷ G. Dannemann (2009), lk 56.

¹¹⁸ M. Auer, lk 369.

¹¹⁹ E. von Caemmerer, P. Schlechtriem, ptk X lk 53 p 52.

¹²⁰ E. von Caemmerer, P. Schlechtriem, ptk X lk 53 p 52.

¹²¹ E. von Caemmerer, P. Schlechtriem, ptk X lk 53 p 53.

kohustusi ei ole ning kes saab rikastumisnõudele esitada rikastumise äralangemise vastuväite, jääb ülekande tegemisega seonduv risk eksliku makse teinud panga kanda.

Sama tüüpjuhtumit DCFR alusel lahendades ei ole regulatsiooni enda sõnastuse pinnalt üheselt selge, kelle vahel rikastumisnõuded esinema peaksid. Küll on aga DCFR selgitavates materjalides leitud, et ilma vastava juhise ta teostatud maksete korral on kliendil võimalik nõudeid esitada üksnes oma panga ja mitte rikastumise saaja vastu.¹²² Kliendi sellise nõude aluseks on enamasti ilmselt kliendi ja panga vaheline arveldusleping, selle puudumisel DCFR alusetu rikastumise üldnorm. Kui kliendile on DCFR koostajate eesmärgi kohaselt antud tagasinõue oma panga vastu, jätab see edasiste restitutsiooninõuete võimalikeks poolteks üksnes panga ja saaja; nõude aluseks oleks jällegi DCFR rikastumisõiguse üldnorm.

Toodud näiete valguses tundub olevat universaalseks lahenduseks anda ilma ülekandepühise ta sooritatud maksete puhul maksjale (kliendile) nõue sellise ülekande teinud panga vastu oma konto seisu taastamiseks. Sellist lahendust võib ilmselt pidada ka kõige õiglasemaks ja paremaks, eelkõige järgmistel põhjustel. Esiteks on klient tekkinud kolmepoolses õigusühetes enim kaitset väärivaks poolteks, kuna tema varalist sfääri on ilma õigusliku aluse ta negatiivselt mõjutatud, mistõttu on õigustatud talle ka otse panga vastu tagasinõude andmine. Teiseks on ülekandega kaasneva „ebaõigluse“ kaasa toonud just panga enda ekslik tegu (olematu juhise täitmine), mistõttu on õigustatud jätta panga kanda ka rikastumise saaja maksejõuetuse risk ja rikastumise äralangemise vastuväite esitamise risk.

Eesti õiguse alusel võiks kõnealune olukord laheneda seega järgmiselt. Olematu ülekandepühise täitmine korral on maksjal nõue oma panga vastu konto seisu taastamiseks kas nendevahelise arvelduslepingu või VÕS § 733² lg 2 alusel. Panga nõue saaja vastu eeldab aga VÕS § 1029 tõlgendamist selliselt, et ilma „korralduseta“ teostatud makse puhul on välistatud panga nõuded oma saaja vastu, ning seetõttu jääb ainsaks võimalikuks lahenduseks võimaldada pangal esitada nõue rikastumise saaja vastu. Panga nõudes rikastumise saaja vastu võiks kaaluda nõude põhjendamist nii sooritus- kui mittesoorituskondiktsiooni alusel. Panga poolt saaja vastu nõude esitamine VÕS § 1028 lg 1 alusel eeldaks panga tegevuse pidamist soorituseks, mille tõendamine käesolevas olukorras on problemaatiline, kuna pank ei ole teinud sooritust ei makse saajale täitmissuhte raames, ega ka oma kliendile kattesuhte raames, kuna vastavasisuline maksejuhise puudub. Seetõttu võiks Saksa õiguse näitel panga nõudes rikastumise saaja vastu aluseks võtta mittesoorituskondiktsiooni, kuid erinevalt BGB

¹²² DCFR komm, art VII.-4:103, lk 3865, Illust. 11.

§ 812 lõikes 1 sisalduvast üldisest nõudenormist, tuleks Eesti õiguses leida sobiv mittesoorituskondiktsioon, mille alusel rikastumisnõue esitada. Ainsa loogilise variandina tuleks nende hulgast kõne alla nõude esitamine samuti rikkumiskondiktsiooni alusel, kuna täidetud on kondiktsiooni kohaldamiseks vajalikud eeldused – makse saaja rikub panga omandiõigust pangale kuuluva varalise õiguse kasutamise (tinglikult valdamise) kaudu, mistõttu saaja rikastub panga arvel. Samas võib kahelda rikkumiskondiktsiooni instituudi eesmärgi sobivuses analüüsitava nõude alusena, muuhulgas ka seetõttu, et panga enda tegu rikastumise põhjustajana võib kujutada endast tinglikult nõusolekut õiguse rikkumiseks.¹²³

Teatud alusel peab pangal aga olema võimalik rikastumisnõue saaja vastu esitada; seda kinnitab ka VÕS §-s 1027 sisalduv põhimõte, mille kohaselt tuleb ilma õigusliku aluseta saadu teisele isikule välja anda. Seetõttu võiks kaaluda panga nõude esitamist VÕS § 1028 lg 1 (kui kõige lähema võimaliku nõude aluse) kaudu, tuginedes seejuures VÕS §-st 1027 tulenevalt üldprintsibile.

3.2. Õigeaegselt tagasivõetud maksejuhise täitmine

Teiseks enamlevinud juhtumiks, mil rahasumma kantakse saajale panga poolt tehtud vea tõttu, on olukord, kus pank teostab makse kliendi poolt õigeaegselt tagasi võetud ülekandehise alusel. Kõnealusel juhul on maksja küll pangale kehtiva ülekandehise andnud, kuid on selle enne makse sooritamist õigeaegselt tagasi võtnud ning pank, juhise tagasivõtmist märkamata, teostab sellest hoolimata juhises märgitud makse saajale. Maksjal on võimalik maksekäsund VÕS § 707 alusel tagasi võtta seni kuni käsundisaaja ei ole maksekäsundit aktseptinud või sellest tulenevat kohustust täitnud, teatades sellest käsundisaajale. Makseteenuse lepingu raames ei ole üldiselt võimalik maksejuhise tagasi võtta pärast seda, kui makseteenuse pakkuja on selle VÕS § 724² lg 1 kohaselt kätte saanud (VÕS § 726 lg 1). Kuivõrd maksejuhised, mis on antud päeval, mis ei ole arvelduspäev, loetakse VÕS § 724² lg 2 kohaselt makseteenuse pakkuja poolt kättesaaduks sellele järgneval arvelduspäeval, on selliseid maksejuhiseid võimalik tagasi võtta kuni järgmise arvelduspäevani. Lisaks tuleneb VÕS § 726 lõikest 3, et kui maksejuhise täitmise päev on poolte vahel juhise andes kokku lepitud, on sellist juhiseid võimalik tagasi võtta kuni kokkulepitud päevale eelneva arvelduspäeva lõpuni. Ka pärast kõigi eeltoodud tähtaegade möödumist on maksejuhiseid võimalik tagasi võtta poolte kokkuleppel VÕS § 726 lg 4

¹²³ Vt ka käesoleva töö ptk 2.2.

kohaselt. Kirjeldatud sätete hulgas ei ole aga (õigustatult) välja toodud lahendusjuhiseid tagasivõetud maksejuhiste alusel täidetud maksete tagasinõudmiseks, kuivõrd sedalaadi küsimus kuulub rikastumisõiguse reguleerimisalasse.

Alusetu rikastumise sätete kohaldamisel kerkib esmalt küsimus sellest, kelle vahel rikastumisnõuete esitamine kõne alla võiks tulla. Juhiseid tagasinõuete skeemi moodustamiseks võiks tuletada maksekäsundi ja makseteenuste regulatsioonist võlaõigusseaduses. Korrektselt tagasivõetud ülekandehühiste puhul tuleks sarnaselt käesoleva töö punktis 3.1 tooduga leida, et tegemist on autoriseerimata maksega, kuivõrd VÕS § 724¹ lg 1 esimese lause kohaselt ei ole maksja andnud sellise maksetehingu täitmiseks oma nõusolekut, s.t algselt on maksja ülekandehühist andes küll oma tahet (ja nõusolekut) makse sooritamiseks väljendanud, kuid on selle hiljem õigeaegselt tagasi võtnud. Kui kõnealune tüüpjuhtum paigutada autoriseerimata maksete hulka, oleks kliendil VÕS § 733² lg 2 kohaselt õigus nõuda oma makseteenuse pakkujalt viivitamatut konto seisu taastamist selliselt, nagu autoriseerimata ülekannet poleks toimunudki. Fikseerides kliendi nõude oma panga vastu, välistab see kliendi samasisulised nõuded valuutasuhte raames makse saaja vastu. Seetõttu tuleks rikastumisnõuete esitamine kõne alla üksnes panga ja makse saaja vahel.

Küsimuses, kelle vastu sellises olukorras tagasinõudeid esitada, on Saksa akadeemikud ja kohtud jõudnud erinevatel aegadel erinevatele järeldustele. Varem leiti, et õigeaegselt tagasivõetud maksejuhiste (sh tagasivõetud tšekkide) ekslike täitmiste olukordades toimub tagasitäitmine „ümber nurga“, s.o pank saaks esitada nõudeid oma kliendi vastu ning klient omakorda rikastumise saaja vastu.¹²⁴ Sellist lähenemist on esiteks põhjendatud seeläbi, et eelduslikult oli maksjal saaja ees mingi täitmata kohustus, mille täitmiseks makse mõeldud oli, ning tagasivõetud ülekandehühise alusel teostatud makse korral loeb heauskne saaja makse oma võlgniku (maksja) kohustuse täitmiseks. Sellisel juhul loetakse maksja kohustus oma võlausaldaja (saaja) ees täidetuks ning rikastumisnõuete esitamine on võimalik üksnes pangal oma kliendi vastu.¹²⁵ Toodud lahendus on vastupidine eelmises alapeatükis toodud lahendusele, kus puuduva maksejuhise alusel teostatud makset ei loetud võlgniku kohustuse täitmiseks oma võlausaldaja ees. Ka õiguskirjanduses on leitud, et selliseid erinevusi on keeruline veenvalt põhjendada.¹²⁶ Selgust on püütud tuua kausaalteooria abil, mille kohaselt algatas võlgnik maksejuhise tekitamisega makse teostamise protsessi ning peaks sellest

¹²⁴ E. von Caemmerer, P. Schlechtriem, ptk X lk 53 p 54, lk 69 p 75.

¹²⁵ E. von Caemmerer, P. Schlechtriem, ptk X lk 53 p 54.

¹²⁶ E. von Caemmerer, P. Schlechtriem, ptk X lk 54 p 54.

tulenevalt kandma riski, et tema juhist ei järgitud.¹²⁷ Lisaks heauskse saaja usalduse kaitsesele ja maksja enda osalusele eksliku makse sooritamises on „ümber nurga“ nõuete esitamist põhjendatud ka seeläbi, et saajat kaitseb aluseta makse saamise puhul juba piisavalt rikastumise äralangemise vastuväite esitamise võimalus.

Toodud põhjendustest hoolimata on Saksa õiguses hiljuti muudetud selliste kaasuste lahendamise praktikat. Uuema seisukoha järgi ei ole enam määravaks see, kas klient on ülekandehise mingil ajahetkel andnud (ja hiljem tagasi võtnud) või puudus ülekandehise algusest peale – ainsaks kaalutluseks on edaspidi see, kas ülekande tegemise hetkel oli kehtiv ülekandehise olemas või mitte.¹²⁸ Kui ülekande tegemise hetkel kehtivat ülekandehist ei eksisteeri, tuleb pangal restitutsiooninõue esitada rikastumise saaja vastu ning sarnaselt olematu ülekandehise täitmise olukordadega, on maksjal tagasinõue oma makseteenuse pakkuja vastu. Kuigi Saksa õiguskirjanduse enamasarvamus toetab kohtu uut seisukohta, on palju kriitikat aga väljendatud kohtu seisukoha põhjenduste üle. Nimelt lähtus kohus oma otsuse põhjendamisel makseteenuste direktiivi alusel BGB-sse sisse viidud normidest, mitte Saksa õiguskirjanduses seni välja kujunenud põhimõtetest.¹²⁹ Sarnaselt VÕS § 733² lõikega 2 kehtestab BGB § 675u makseteenuse pakkuja kohustuse tagastada oma kliendi kontole viivitamata maksumäär, mis kliendi kontolt autoriseerimata makse tõttu debiteeriti. Saksa õiguskirjanduses on viidatud normi alusel leitud, et mistahes panga nõuded oma kliendi vastu peaks autoriseerimata maksete puhul olema välistatud, mis omakorda määrab ka edasiste restitutsiooninõuete esitamise võimalikkuse. Igasuguste autoriseerimata maksete korral (sh õigeaegselt tagasivõetud ülekandehise täitmise korral) tuleks seetõttu võimaldada kliendil esitada nõue oma makseteenuse pakkuja vastu konto seisu taastamiseks ning lubada sellest tulenevalt panga rikastumisenõuet makse saaja vastu. Kuivõrd Saksa kõrgeim kohus on käesoleva olukorra lugenud sarnaseks olematu maksejuhise täitmise juhtumitega, tuleks ka siin nõuete aluste osas lähtuda samadest põhimõtetest ning pooldada kliendi nõuet oma panga vastu maksekäsundi sätete alusel ning panga nõuet saaja vastu mittesoorituskondiktsiooni alusel (vt töö alapeatükk 3.1).

Ka DCFR raames loetakse puuduva maksejuhise ja õigeaegselt tagasivõetud maksejuhise juhtumeid sisuliselt samaväärseteks. Sarnaselt Saksa õiguse lahenduskäiguga, võimaldatakse kliendil esitada nõue maksumäär tagastamiseks üksnes oma panga vastu tulenevalt nendevahelisest arvelduslepingust, ning rikastumisenõuete esitamine saaja vastu on

¹²⁷ E. von Caemmerer, P. Schlechtriem, ptk X lk 54 p 54.

¹²⁸ M. Auer, lk 357; F. Lörsh, *Decision of the court*.

¹²⁹ M. Auer, lk 359, 360.

väljastatud.¹³⁰ Seetõttu on edasised rikastumisnõuded võimalikud üksnes panga ja saaja vahel, mille puhul on nõude aluseks DCFR VII.-1:101 lõikes 1 sisalduv üldnorm.

Ülaltoodud rahvusvahelise kogemuse näitel oleks ilmselt õiglane tunnustada ka Eesti õiguses makseteenuse sätetest läbi kumavat juhust restitutsiooninõuete skeemi formuleerimiseks. Leides, et õigeaegselt tagasivõetud ülekandehise alusel täidetud maksejuhtumid kuuluvad autoriseerimata maksete hulka, laheneb olukord sarnaselt olematu maksejuhtumise alusel teostatud maksete tagasinõudmisega – kliendil on maksekäsu sätetest tulenevalt oma panga vastu nõue konto seisu taastamiseks autoriseerimata maksele eelnenud seisundisse ning pangal peaks olema võimalik esitada restitutsiooninõue rikastumise saaja vastu. Panga nõude alusena rikastumise saaja vastu tuleks subsidiaarsuse põhimõtte kohaselt eelistada soorituskondiktsiooni, kuid selle kohaldamises võib praegusel juhul kahelda. Täitmisuhte raames panga poolt saajale üleantut ei saa pidada panga soorituseks saajale, kuivõrd nende vahel ei olnud ühtegi kohustust, mida pank ülekande tegemisega saaja ees täita soovis. Pank soovis küll makse teostamisega täita oma ülekandehisest tulenevat kohustust kliendi ees, kuid kuna ülekandehis on käesoleval juhul õigeaegselt tagasi võetud, ei eksisteeri sellist kohustust ka panga ja tema kliendi vahel. Seetõttu tuleks Saksa õiguse näitel kasutada lahenduse leidmisel mittesoorituskondiktsiooni. Kuivõrd konkreetset kondiktsiooni ei ole valikus olevate rikastumisnõuete hulgast panga nõudes saaja vastu võimalik võlaõigusseadusest leida, kuid on ilmne, et maksesumma eksimuse tõttu saaja vastu peaks mingisuguse rikastumisnõude esitamine võimalik olema, tuleks pangal tagasinõudes tugineda VÕS §-st 1027 tulenevale üldprintsibile ja kõige sarnasemale võimalikule mittesoorituskondiktsioonile. Selliseks mittesoorituskondiktsiooniks võiks pidada rikkumiskondiktsiooni VÕS § 1037 lg 1 alusel. Kuivõrd saaja rikub maksesumma „valdamisega“ maksja (kliendi) õigusi ilma kliendi sellekohase nõusolekuta (maksejuhtum on tagasi võetud), ning arvestades panga kohustust tagastada maksesumma viivitamata kliendi kontole, võiks olla õigustatud anda kliendile VÕS § 1037 lõikest 1 tuleneva nõude esitamise võimalus kliendi makseteenuse pakkujale. Seejuures säilib tõlgendusvõimalus, mille kohaselt panga enda tegu rikastumise põhjustamisel võib omada sarnast tähendust nagu nõusoleku andmine oma õiguste rikkumiseks.¹³¹ Panga rikkumiskondiktsiooni alusel esitatava nõude võib aga väljastada heauskse saaja poolt VÕS § 1038 alusel esitatav rikastumise äralangemise

¹³⁰ DCFR komm, art VII.-4:103, lk 3865, Illust. 11.

¹³¹ Vt ka käesoleva töö ptk 2.2.

vastuväide. Seetõttu jääb eksimuse tegemisega kaasnevate negatiivsete tagajärgede risk toodud lahenduse puhul õigustatult panga kanda.

3.3. Kehtiva ülekandehise valesti täitmine

Lisaks puuduva maksejuhise ja õigeaegselt tagasivõetud maksejuhise alusel teostatud maksetele võib ette tulla ka olukordi, kus klient on makse teostamiseks andnud oma makseteenuse pakkujale küll kehtiva ülekandehise, kuid viimane on temast endast tuleneva eksimuse tõttu täitnud selle ebakorrektselt. Taoliste eksimuste hulgast tulevad järgnevalt käsitlesele tüüpjuhtumid, mil pank on teinud vea kas makse saaja isikus või on teostanud makse ülekandehises märgitust suuremas summas.

Esimesena analüüsitakse võimalikke lahenduskäike tüüpjuhtudel, mil panga enda eksimuse tõttu ei krediteeri pank ülekandehises märgitud summat mitte ülekandehises toodud adressaadile vaid mõnele kolmandale asjassepuutumatu isikule. Sarnaselt eelnevates alapeatükkides käsitletud olukordadega tuleks ka käesoleval juhtumil lähtuda nõuete esitamise skeemi koostamisel maksekäsundi ja makseteenuste regulatsioonist tulenevatest reeglitest. Nimelt võib maksja VÕS § 733³ lg 1 kohaselt nõuda oma makseteenuse pakkujalt täitmata või valesti täidetud makse korral maksesumma viivitamatut ja mahaarvamisteta tagastamist. Kirjeldatud nõudeõiguse põhjuseks on asjaolu, et kõigil VÕS § 733³ lõikes 1 toodud juhtudel on tegemist makseteenuse pakkuja poolse makseteenuse lepingu rikkumisega tema kliendi ees. Sellisest nõudeõigusest on võimalik üheselt järeldada, et valesti täidetud maksete puhul on olnud seadusandja eesmärgiks kaitsta maksja õiguslikku positsiooni seeläbi, et maksja kanda ei jääks eksliku saaja maksejõuetuse risk ja tema poolt rikastumise äralangemise vastuväite esitamise risk. Loogilise järeldusena on seetõttu saaja vastu rikastumisenõude esitamise võimalus antud makse tegemisel eksinud pangale.

Samasugust lahendust nõuete esitamisel pooldatakse ka Saksa õiguses, kus enamuservamuse kohaselt on valele isikule tehtud maksete korral pangal otsenõue rikastumise saaja vastu,¹³² kuivõrd kliendi konto debiteerimise keelu tõttu rikastub makse saaja panga arvel. Olukord muutub aga keerulisemaks, kui maksesumma ekslik saaja osutub juhtumisi maksja võlausaldajaks, kes peab makset heauskselt maksjapoolseks kohustuse täitmiseks. Sellisel juhul põrkuvad omavahel saaja õiguskindlus lugeda maksesumma oma võlgniku kohustuse

¹³² E. von Caemmerer, P. Schlechtriem, ptk X lk 68 p 74.

täitmiseks ning maksja õigus esitada kohustuse täitmisele vastuväiteid (nt õigus nõue oma nõudega tasaarvestada või esitada aegumise vastuväide). Ühelt poolt on Saksa õiguses leitud, et panga poolt saaja vastu restitutsiooninõude esitamist võib piirata Saksa kohtute poolt kasutusele võetud saaja vaatepunkti printsiip, mis justkui välistaks panga nõude saaja vastu.¹³³ Samas on esindatud ka vastupidine seisukoht, mille kohaselt panga enda eksimuse tõttu valele saajale tehtud makse tagasinõudeõigus peaks olema maksja pangal isegi siis, kui ekslik saaja osutub maksja võlausaldajaks.¹³⁴ Ka käesolevas töös peetakse õigustatuks viimasest seisukohast lähtumist, kuivõrd maksjal puudus rikastumise eksliku saaja ees kohustuse täitmise tahe ning poole õigust esitada oma lepingupartneri nõudele vastuväiteid on peetud oluliseks tsiviilõiguslikuks garantiiks ka rahvusvahelisel tasandil.¹³⁵ Täiendavaid probleeme rikastumisõiguslikes suhetes tekitab aga see, kui ekslikul saajal on võimalik panga nõudele esitada rikastumise äralangemise vastuväide. Sellisel juhul tuleks ilmselt lugeda maksja kohustus oma võlausaldaja ees täidetuks, hoolimata võimalikest vastuväidetest, mida võlgnik oma võlausaldaja vastu esitada oleks saanud. Peamiseks kaalutluskohaks seejuures on tõsiasi, et kui võlausaldaja on saadu, mida ta ekslikult pidas võlgniku kohustuse täitmiseks, juba ära kulutanud, ei saa tekkida olukorda, kus saadust hoolimata jääb talle alles nõue oma võlgniku vastu kohustuse (teistkordseks) täitmiseks. Seetõttu paistab ainsa lahendusena lugeda sellisel juhul võlgniku kohustus saaja ees täidetuks ning jätta saaja seega võimalike tagasinõuete ringist välja.

Ka DCFR rikastumisõiguse reeglites on antud pangale valesti täidetud makse korral tagasinõudeõigus rikastumise saaja vastu. Peamiseks põhjenduseks on seejuures toodud argument, et kuivõrd kliendi juhises oli märgitud makse saajaks üks isik ning pank täidab maksejuhise tegelikkuses teisele isikule, ei ole kirjeldatud pangapoolne täitmine kuidagi seotud kliendi poolt antud juhiseiga, kuivõrd makse tehti fundamentaalselt erinevalt sellest, mis ülekand juhises ette nähtud oli.¹³⁶ Seega loetakse DCFR alusel kirjeldatud tüüpjuhtumi sarnaseks autoriseerimata maksetele kohalduva regulatsiooniga. Lisaks on rikastumisnõuete skeemis antud kliendile tagasinõudeõigus oma panga vastu konto seisuga taastamiseks.¹³⁷

Järelikult võib Eesti õiguses kohalduvat nõuete esitamise skeemi, milles kliendil on nõue oma panga vastu ja pangal nõue saaja vastu, pidada rahvusvahelise kogemuse põhjal põhjendatuks. Seda kinnitab ka käesoleva töö punktis 3.1 toodud järeldus, mille kohaselt

¹³³ E. von Caemmerer, P. Schlechtriem, ptk X lk 68 p 74.

¹³⁴ E. von Caemmerer, P. Schlechtriem, ptk X lk 54 p 54.

¹³⁵ Nt Canarise kriteeriumid (käesoleva töö ptk 2.1).

¹³⁶ DCFR komm, art VII.-2:102, lk 3770.

¹³⁷ DCFR komm, art VII.-4:103, lk 3865, Illust. 11.

VÕS § 1029 välistab panga poolt rikastumisnõude esitamise oma kliendi vastu, kui saajale kohustuse täitmine ei toimunud kliendi „korralduse“ alusel, jättes ainsaks võimalikuks lahenduseks panga poolt nõude esitamise saaja vastu. Järgmise sammuna tuleks leida sobilik nõude alus panga ja saaja vahelise rikastumisnõude esitamiseks, kuna kliendi nõue oma panga vastu tuleneb kas nendevahelisest makseteenuse lepingust või võlaõigusseaduses olevatest maksekäsundi ja makseteenuse sätetest. Esmalt tuleks kaaluda soorituskondiktsiooni alusel nõude esitamist, mis eeldab VÕS § 1028 lõikes 1 toodud eelduste täitmist. Selleks tuleks tuvastada panga poolt rikastumise saajale soorituse tegemine, s.t panga poolt tahtlikult ja eesmärgipäraselt saaja vara suurendamine mingi olemasoleva või tulevase kohustuse täitmiseks. On aga selge, et panga ja saaja vahel ühtegi olemasolevat ega tulevast kohustust ei eksisteerinud, vaid pank soovis makse tegemisega täita hoopis oma ülekandepärijahisest tulenevat kohustust maksja ees. Kuivõrd kohtupraktikast tuleneva nõude kohaselt peab teatav kohustus eksisteerima just rikastumisnõude esitaja ja saaja vahel, välistaks see justkui käesoleval juhul soorituskondiktsiooni kohaldamise. Samas ei tulene sobivamat lahendust ka mittesoorituskondiktsioonide hulgast: rikkumiskondiktsioon eeldaks saaja poolt panga õiguse rikkumist ilma panga nõusolekuta, kuid panga poolt ülekande tegemine tähistab ilmselt ka panga nõusolekut VÕS § 1037 lg 1 mõttes ning välistab seega ka rikkumiskondiktsioonist tuleneva nõude. Regressikondiktsioon annaks aga kohaldatavuse korral pangale nõude üksnes oma kliendi (ja mitte saaja vastu) ning kulutuste kondiktsioon ei ole samuti käesoleval juhul asjakohane. Ainsa võimaliku lahendusena tuleks seetõttu ilmselt pangal tugineda oma rikastumisnõudes saaja vastu siiski soorituskondiktsioonile, kuid põhjendada VÕS § 1028 lõikes 1 täitmata eeldusi VÕS §-st 1027 tuleneva üldprintsibiiga, mille kohaselt peab asja ilma õigusliku aluseta valdav isik andma selle välja õigustatud isikule.

Teise tüüpjuhtumina analüüsitakse käesolevas alapeatükis olukordi, mil pank eksib ülekandepärijahise täitmisel maksesummaga, s.o teeb makse küll õigele isikule, kuid ülemäärases summas. Kõnealusesse kategooriasse kuuluvad ka juhtumid, mil pank täidab olemasoleva ülekandepärijahise saajale mitu korda (nn topeltnmaksed). Mõlemal juhul on aga tegemist sellise makse teostamisega, mis ei vasta kliendi poolt ülekandepärijahises välja toodud piiridele. Seejuures on leitud, et mõlemat makset tuleks teoreetiliselt käsitleda eraldi sooritustena, kus ühe jaoks õiguslik alus eksisteeris ning teise jaoks mitte ning seda isegi juhul, kui ülemäärane

makse tehti ühe kandega.¹³⁸ Võlgnetava summa ulatuses on rikastumiseks aga õiguslik alus olemas.

Saksa õiguskirjanduses pooldab enamuse arvamus panga poolt otsenõude esitamist saaja vastu enamkantud maksesumma tagasisaamiseks.¹³⁹ Seega tuleks vales summas sooritatud makseid rikastumisõiguses käsitleda samamoodi kui autoriseerimata makseid, kuivõrd ülemäärases osas makse tegemiseks puudus sarnaselt käesoleva töö punktides 3.1 ja 3.2 toodud juhtumitega kliendi sellekohane juhis.

Ka DCFR selgitavates materjalides on leitud, et olukorras, kus pank täidab kehtivat ülekandepuhust mitu korda, on kliendil tagasinõuded üksnes oma panga (mitte saaja) vastu konto seisu taastamiseks.¹⁴⁰ Lisaks on topeltpuhuste puhul peetud põhjendatuks anda pangale tagasinõue saaja vastu¹⁴¹ ning jätta klient rikastumisnõuete esitamise ringist välja. Kuivõrd enamasti on kliendi ja panga vahel lepinguline suhe, peaks kliendi nõue vigaselt teostatud makse tagastamiseks tulenema samuti nendevahelisest lepingust. Nii Saksa õiguses kui DCFR raames on eeltoodud näidetel kaitstud klienti saaja maksejõuetuse riski ja rikastumise äralangemise vastuväite esitamise riski eest. Tegemist on ka õigustatud lähenemisega, kuivõrd kliendi varalise sfääri negatiivne mõjutamine on aset leidnud üksnes panga enda (ja mitte kliendi) eksimuse tõttu.

Ka Eesti õiguskirjanduses on väljendatud seisukohta, et ülekandepuhuses märgitud maksesummat ületava makse tegemise korral panga poolt puudub ülemäärase makse jaoks kliendi vastavasisuline maksekäsund, mistõttu tuleb selliseid olukordi käsitleda samamoodi kui ilma ülekandepuhiseta teostatud makseid.¹⁴² Hoolimata asjaolust, kas ülemäärast makset pidada vastavas osas ilma ülekandepuhiseta sooritatud makseks või võtta seda tervikuna kui antud ülekandepuhisele mittevastavat makset, tuleb mõlemal juhul jõuda järeldusele, et võlaõigusseaduse makseteenuse sätete kohaselt on kliendil õigus nõuda oma pangalt konto seisu taastamist kujule, milles see ilma vigase või autoriseerimata makseta oleks olnud (vastavalt VÕS § 733² lõikele 2 ja § 733³ lõikele 1). Selle loogilise järeldusena kuulub rikastumisnõue saaja vastu ülemäärase maksesumma tagasinõudmiseks eksimuse teinud pangale. Kohtupraktikas on tunnustatud maksja nõuet rikastumise makse saaja vastu soorituskonditsiooni alusel juhul, kui isik andis teisele kohustuse täitmise käigus üle rohkem

¹³⁸ E. von Caemmerer, P. Schlechtriem, ptk V lk 10 p 14; DCFR komm, art VII.-2:101 lg 1, lk 3701.

¹³⁹ E. von Caemmerer, P. Schlechtriem, ptk X, lk 54 p 54, lk 68 p 74.

¹⁴⁰ DCFR komm, art VII.-4:103, lk 3865.

¹⁴¹ DCFR komm, art VII.-1:101, lk 3672 Illust. 7.

¹⁴² T. Kivisild, A. Hussar, lk 269.

kui võlgneti.¹⁴³ Sobiva nõude aluse leidmine toimub ilmselt samadel kaalutlustel nagu käesoleva alapeatüki esimese tüüpjuhtumi puhul, päädides rikastumisnõude esitamisega VÕS § 1028 lõike 1 ja §-st 1027 tuleneva üldprintsipi alusel.

¹⁴³ RKTko 3-2-1-53-15 p 10.

4. RIKASTUMINE KÄSUNDIANDJA POOLT TEHTUD VEA TAGAJÄRJEL

4.1. Kohustuse täitmisena valele isikule tehtud makse tagasinõudmine

Teiseks oluliseks põhjuseks, mil makse jõuab ekslikult vale saajani, on käsundiandja enda poolt tehtud vead ülekandehise andmisel. Eelkõige keskendutakse alljärgnevalt olukordadele, mil maksja on eksinud saaja maksekonto numbri sisestamisel (lähtuvalt VÕS § 709 lõikest 12 viidatakse edaspidi saaja kordumatule tunnusele). Üldpõhimõttena on panga vastutus kordumatu tunnuse alusel sooritatud makse täitmise eest välistatud, kui ülekandehise täidetakse kooskõlas kordumatu tunnusega; sellisel juhul loetakse maksejuhis kordumatu tunnuse järgse saaja suhtes nõuetekohaselt täidetuks (VÕS § 733¹ lg 1, korratud ka VÕS § 733³ lg 5 esimeses lauses). Kuigi makse teostamise protsessis osalevad sellisel juhul vähemalt kolm osapoolt (maksja, makseteenuse pakkuja ja saaja), loetakse kirjeldatud juhtumid kahepoolseteks võlasuheteks, kuivõrd makset tehniliselt läbi viivaid makseteenuse pakkujaid saab sellisel juhul pidada üksnes vahendajateks,¹⁴⁴ s.o isikuteks, keda maksja pank kasutab oma kohustuse täitmiseks maksja ees ning saaja pank oma kohustuse täitmiseks saaja ees.

Käesolevas alapeatükis analüüsitavat tüüpjuhtumit illustreerib kõige paremini järgmine näide. Võlgnikul on oma võlausaldaja ees teatud kohustus, mille ta pangaülekanne kaudu täita soovib. Omaenda vea tõttu eksib võlgnik aga võlausaldaja maksekonto numbri sisestamisel ning pank krediteerib ülekandehises toodud maksesumma mitte võlausaldaja maksekontole, vaid kellegi kolmanda, asjassepuutumatu isiku maksekontole. Rikastumisõiguse üldisest eesmärgist ja alusprintsipiidest tulenevalt peaks kõnealusel juhul maksjal olema eksliku saaja vastu rikastumisnõue, kuivõrd saajal puudus rikastumise saamiseks mistahes õiguslik alus, ning seda ei tohiks mõjutada ka maksjapoolne hooletus saaja maksekonto numbri sisestamisel¹⁴⁵ (õiguslik alus saadu allesjätmiseks puudub saajal sellegipoolest).

Eesti õiguses ilmneb toodud tüüpjuhtumi lahendamisel mitmeid fundamentaalseid probleeme. Subsidiiaarsuspõhimõtte kohaselt tuleks esmalt kaaluda soorituskindiksiooni kohaldamise võimalust. VÕS § 1028 lõikest 1 tulenevate eelduste kontrollimisel pole aga üheselt selge, kas maksjapoolset ülekannet ekslikule saajale võib pidada maksja soorituseks viidatud sätte ja Riigikohtu seisukoha valguses. Õiguskirjandusest ja kohtupraktikast tuleneva definitsiooni kohaselt saab pangaülekanne soorituseks lugeda (ja sellest tulenevalt ka VÕS § 1028 lõiget 1

¹⁴⁴ T. Kivisild, A. Hussar, lk 271; G. Dannemann (2009), lk 54.

¹⁴⁵ E. von Caemmerer, P. Schlechtriem, ptk V, lk 10 p 15.

kohaldada) üksnes siis, kui ülekande tegemisega suurendas maksja tahtlikult ja teadlikult saaja vara teatud olemasoleva või tulevase kohustuse täitmise eesmärgil.¹⁴⁶ Toodud definitsioonist lähtuvalt võib ekslike pangaülekannete tagasinõudmisel soorituskondiktsiooni kaudu täheldada mitmesuguseid probleeme. Esiteks on keeruline tuvastada maksja ja eksliku saaja vahel teatava kohustuse olemasolu, mille täitmisele ülekanne suunatud oli, s.t enamikel juhtudel puuduvad poolte vahel igasugused võlasuhted (sh kohustused). Õiguskirjanduses on sellele soorituse mõiste elemendile viidatud kui soorituse eesmärgipärasusele, mille kohaselt iga võõra vara suurendamine peaks olema kantud mingi eesmärgi saavutamise soovist.¹⁴⁷ Lisaks on Riigikohus oma lahendites korduvalt selgitanud, et soorituskondiktsiooni kohaldamise jaoks peab hageja väitma, et kostja sai temalt midagi olemasoleva või tulevase kohustuse täitmisena, ning tõendama, et ta tahtis kostja rikastamiseks täita teatud olemasolevat või tulevast kohustust.¹⁴⁸ Olukorras, kus maksja teeb ekslikult makse valele isikule, on aga äärmiselt keeruline väita, et sellise eksliku maksega soovis ta täita vale saaja ees teatud kohustust. Ainuüksi seetõttu võib kahelda ekslike maksete tagasinõudmise võimalikkuses soorituskondiktsiooni alusel.

Lisaks eelnevale võib ekslike maksete puhul soorituse olemasolus kahelda ka maksja puuduliku sooritamisteadlikkuse tõttu. Toodud kriteeriumi kohaselt peab soorituse tegija olema teadlik sellest, et ta oma teoga suurendab teise isiku vara.¹⁴⁹ Valele isikule tehtud makse korral on maksja küll teadlik sellest, et tema enda vara seeläbi väheneb ning et makse saaja vara seeläbi suureneb, kuid puudub teadmine selle kohta, et makse tulemusena rikastatakse just konkreetset saajat (antud juhul vale saajat). Õiguskirjanduses tüüpiliselt kasutatakse näiteks on olukord, kus heauskne A laseb remontida B käest ostetud auto, teadmata, et see on varastatud C-lt.¹⁵⁰ Sellises olukorras ei ole soorituskondiktsiooni kohaldamist võimalikuks peetud, kuna A ei ole auto remontimise kaudu soovinud teha sooritust mitte C-le, vaid iseendale.¹⁵¹ Üheselt pole aga selge, kas sooritamisteadlikkuse nõue on täidetud ka juhul, kui isik soovis teha soorituse mitte iseendale, vaid teisele konkreetsele isikule, kuid soodustas teatud eksimuse tõttu siiski kolmandat isikut (nt kui auto remontija soovis teha soorituse kliendile A, kuid soodustas seeläbi auto tegelikku omanikku C-d).

¹⁴⁶ A. Värvi (2013), lk 719; T. Kivisild, A. Hussar, lk 260; T. Tampuu (2017), lk 93; T. Tampuu (2002), lk 455.

¹⁴⁷ A. Värvi (2013), lk 719; T. Tampuu (2017), lk 93.

¹⁴⁸ T. Tampuu (2017), lk 94; RKTko 3-2-1-122-16 p 11, RKTko 3-2-1-122-14 p 10, RKTko 3-2-1-134-11 p 13, RKTko 3-2-1-111-11 p 11, RKTkm 3-2-1-44-11 p 34.

¹⁴⁹ A. Värvi (2013), lk 719. Sooritamisteadlikkuse kriteeriumiga sarnaneb ka teise isiku vara suurendamise tahtluse olemasolu eeldus. – T. Tampuu (2017), lk 93.

¹⁵⁰ T. Tampuu (2002), lk 455; A. Värvi (2013), lk 719.

¹⁵¹ A. Värvi (2013), lk 719.

Ilmselt ei ole ka valele isikule tehtud makse korral alust asuda õiguskirjanduses toodud näitest erinevale arusaamale üksnes seetõttu, et makse tegija ei soovinud teha sooritust mitte iseendale, vaid konkreetsele võlausaldajale. Seetõttu tuleks ka ekslikult valele isikule makse tegemisel eitada sooritamisteadlikkuse olemasolu ning seetõttu ka maksja poolt valele saajale soorituse tegemist VÕS § 1028 lg 1 mõttes.

Samas on Eesti õiguskirjanduses mitmel korral väljendatud seisukohta, et valele isikule tehtud makse korral võiks soorituskondiktsiooni kohaldamine siiski võimalik olla.¹⁵² Seega juhul, kui isikul on oma võlausaldaja ees võlg, kuid ta täidab selle ekslikult valele isikule, on leitud, et maksja on teinud ekslikule saajale alusetu soorituse VÕS § 1028 lg 1 mõttes ning ekslik saaja on seega ka rikastumise väljaandmiseks kohustatud isikuks.¹⁵³ Sellise lähenemise puhul on seega „kohustuse täitmiseks“ VÕS § 1028 lg 1 mõttes loetud üleandja ja planeeritava saaja vahelist kohustust, mille täitmiseks ülekanne tegelikult mõeldud oli. Õiguskirjanduses toodud seisukohtadega tuleb kahtlemata nõustuda, kuna VÕS § 1028 lg 1 eesmärgiks ongi eelkõige olematu kohustuste täitmisenä üleantu tagasinõudmine. On tõsi, et olukorras, kus pooltevaheline tehing osutub kehtetuks, pole sel algusest peale õiguslikke tagajärgi ning poolte vahel pole seega kohustusi justkui kunagi olnudki. Piirates VÕS § 1028 kohaldamise aga üksnes olematu kohustuse täitmise tagasinõudmisega, jäävad sätte kohaldamisalast õigustamatult välja juhtumid, milles kohustust ei ole poolte vahel eksisteerinud ei juriidilises ega tavatähenduslikus mõttes, eelkõige ekslikult valele isikule täidetud kohustused. Soorituse tegemist olematu kohustuse täitmiseks tuleks seega jaatada ka juhtudel, mil sooritus tehakse isikule, keda soorituse tegija peab ekslikult õigustatud isikuks või kui soorituse tegija peab end ekslikult kohustatud isikuks.¹⁵⁴ Kuigi ekslikult valele isikule makse tegemisel ei pea maksja n-ö vale isikut ekslikult enda võlausaldajaks, vaid ei pane üksnes tema identiteeti tähele, on ka sellised maksed suunatud olematu kohustuse täitmisele ning peaksid seetõttu soorituskondiktsiooni kohaldamisalasse kuuluma.

Ka juhul, kui kahelda soorituskondiktsiooni kohaldamise võimalikkuses ekslikult valele isikule täidetud kohustuse tagasinõudmisel, tuleks võimaliku nõude aluse leidmisel kaaluda ka mittesoorituskondiktsioonide hulgast tuleneda võivaid nõude aluseid. Kõige asjakohasema variandina tuleb kõne alla rikkumiskondiktsioon, mis VÕS § 1037 lg 1 kohaselt eeldab õigustatud isiku õiguse rikkumist ja võlgniku rikastumist seeläbi. Makse saamise kaudu rikub vale saaja õigustatud isiku omandiõigust, mis antud juhul väljendub õigustatud isiku varalise

¹⁵² T. Tampuu (2017), lk 99; T. Kivisild, A. Hussar, lk 267.

¹⁵³ T. Tampuu (2017), lk 99; RKTKo 3-2-1-7-07 p 14.

¹⁵⁴ T. Tampuu (2002), lk 455.

nõude vähenemises oma panga vastu ning samas ulatuses rikkuja nõudeõiguse suurenemises oma panga vastu. Seejuures ei oma tähtsust asjaolu, et rikkuja ei ole õigustatud isiku omandiõigust oma vahetu teoga rikkunud, kui võrd VÕS § 1037 kohaldamiseks piisab, kui õigustatud isiku õigus osutub rikutuks.¹⁵⁵ Küll aga välistab rikkumiskondiktsiooni kohaldamise käesoleval juhul ilmselt võlausaldaja enda poolne (ekslik) nõusolek tema õiguste rikkumiseks.¹⁵⁶ Teoreetiliselt võiks teatud juhtudel olla alust ka regressikondiktsiooni kohaldamiseks VÕS § 1041 alusel, kuid see eeldaks omakorda teatud kohustuse olemasolu eksliku saaja ja tema võlgniku vahel, mille maksja oleks võlgniku eest oma ülekandega täitnud. Kirjeldatud nõuet võib aga pidada üksnes teoreetiliseks järgnevatel põhjustel: esiteks jätaks selline lahendus maksjale õigustamatult suure valiku, millise rikastumise saaja võlgniku kohustus täidetuks lugeda (ilmselt valiks maksja sellise võlgniku, kelle maksejõuetuse risk on kõige väiksem);¹⁵⁷ teiseks on küllaltki ebatõenäoline, et ülekantud summa ühtiks mõne eksliku saaja võlgniku poolt võlgnetava kohustuse suurusega.

Analüüsi tervikkikkuse huvides tulevad rikastumisenõude esitamisel järgnevalt kõne alla ka planeeritud saaja võimalikud nõuded tegeliku saaja vastu. On võrdlemisi ilmne, et soorituskondiktsiooni kohaldamisala planeeritud saajale käesoleval juhul avatud ei ole, kuna planeeritud saaja ei ole tegelikule rikastujale midagi üle andnud (pole teinud sooritust). Mittesoorituskondiktsioonide seast tuleb ainsa võimaliku variandina kõne alla rikkumiskondiktsioon, kuna rikastumise saaja on enda käsutusse saanud varalise õiguse, mis tegelikult oli mõeldud kuuluma planeeritud saajale. Seega võiks vajaduse korral kõne alla tulla lahendus, milles võlgnikupoolset kohustuse täitmist ekslikule saajale lugeda õigustatud isiku (planeeritud saaja) nõusolekuta tema omandi kasutamiseks VÕS § 1037 lg 1 mõttes. Selleks tuleks aga veenvalt põhjendada, et rikastuja poolt saadu näol oleks tegu just planeeritud saaja varalise õigusega, kuna materiaalselt on rikastumise üle andnud maksja, kelle varalisse sfääri üleantud varaline hüve eelnevalt kuulus, ning mitte rikastumisenõude esitaja. Käesoleva töö autori seisukohalt on kõnealusele eeldusele veenva põhjenduse pakkumine aga äärmiselt keeruline, kui võrd planeeritud saajal on maksja vastu üksnes nõudeõigus nendevahelise kohustuse täitmiseks ning juhul kui kohustud täidetakse vaele isikule, ei mõjuta see iseenesest planeeritud saaja nõudeõiguse olemasolu, kui võrd õigustamata isikule kohustuse täitmisel ei loeta võlgniku kohustust võlausaldaja ees

¹⁵⁵ T. Tampuu (2002), lk 461.

¹⁵⁶ Vt ka käesoleva töö ptk 2.2.

¹⁵⁷ Kirjeldatud valikuõiguse andmist maksjale ei ole Saksa õiguskirjanduses peetud õigustatuks. Vt ka E. von Caemmerer, P. Schlechtriem, ptk X, lk 76 p 85.

täidetuks. Seega tuleks VÕS § 1037 lõikest 1 tulenevat nõuet kirjeldatud juhtumi korral pigem eitada. Samuti pole juhtumi lahendamiseks asjakohased regressikondiktsioon ega kulutuste kondiktsioon. Arvestades asjaolu, et eksimus makse saaja isikus on siin aset leidnud maksja enda poolt tehtud vea tõttu, ei ole planeeritud saajale rikastumisnõude andmine ka mõistlik ega vajalik – planeeritud saajal on selgelt lihtsam eelistada lepingulise nõude esitamist oma lepingupartneri vastu, kelle maksejõuetuse riski ta lepingut sõlmides endale võtnud on, kui hakata ebaselgel alusel esitama rikastumisnõuet isiku vastu, kelle maksevõimelisuses ei saa kindel olla.

Sarnaseid probleeme ei teki aga juhtumi lahendamisel DCFR alusel. Kuivõrd maksja on ekslikule saajale midagi üle andnud, tuleb rikastumisnõude esitamine kõne alla üksnes nende kahe vahel. DCFR artiklis VII.-1:101 lõikes 1 sisalduva üldnormi alusel nõude esitamine eeldab lisaks üleandjale ja saajale ka rikastumise üleandmist (siin pangaülekande tegemine) ning õigusliku aluse (eelkõige lepingu või kohtulahendi) puudumist poolte vahel. Samuti vastab saaja poolt rikastumisena saadu üleandjale tekkivale kahjule. Kõik toodud eeldused on praegusel juhul täidetud, mistõttu saab eksliku makse teinud maksja nõuda ülekantud maksesumma tagastamist selle saajalt. Maksja kanda jääb sellisel juhul ka risk, et saaja võib esitada tema vastu rikastumise äralangemise vastuväite DCFR VII.-6:101 kohaselt.

Ka Saksa õigus pakub kõnealusele juhtumile lihtsama ja veenvama lahenduse. Nimelt kuuluks ekslikult valele isikule täidetud kohustuse tagasinõudmine soorituskondiktsiooni kohaldamisalasse BGB § 812 lg 1 p 1 esimese alternatiivi mõttes, kuna makse valele isikule on tehtud olematu võla katteks (lad. kl. *condictio indebiti*). Seejuures hõlmab olematu võla täitmine ka selliseid olukordi, kus poolte vahel pole võlasuhet iialgi olemas olnud, nt kui töötasu kantakse võlausaldaja asemel ekslikult üle kellelegi teisele.¹⁵⁸

Kuna DCFR-s kasutatav süsteem on sedavõrd erinev Eesti rikastumisõiguse ülesehitusest, on sealsest lahenduskäigust eeskujuks võtta üksnes üldine põhimõte, et eksliku makse saaja peaks ilma õigusliku aluseta saadu maksjale välja andma. Samale järeldusele juhatab meid ka VÕS §-s 1027 sisalduv rikastumisõiguse üldine põhimõte. Pöördudes aga Saksa õiguses eksisteeriva lahenduse poole võiks küsida kohustuse olemasolust sõltumatu *condictio indebiti* kaasamise vajalikkuse kohta Eesti õigusesse. Olukorras, kus võlgnik eksib maksejuhise andmisel, mille tulemusena jõuab makse võlausaldaja asemel võõrale isikule, tuleks tagasinõue esitada VÕS § 1028 lg 1 alusel, kuivõrd tegu on kahtlemata kõige sobilikuma

¹⁵⁸ P. Schlechtriem, lk 217 vnr 646.

võimaliku alusnõude variandiga. Ka juhul, kui lugeda, et kõik nõude esitamiseks vajalikud eeldused konkreetsel juhul täidetud ei ole, tuleks restitutsiooninõude esitamisel võtta aluseks soorituskondiktsioon ning tugineda puuduvate eelduste täitmisel VÕS §-st 1027 tulenevale üldprintsibile. Igal juhul peab aga kordumatu tunnuse sisestamisel vea teinud maksjal olema võimalik maksesumma ekslikult saajalt tagasi saada.

4.2. Valele isikule teostatud makse tagasinõudmine kohustuse puudumise korral

Järgnevalt tulevad käsitlusele olukorrad, mil maksja teeb eksliku makse valele isikule, kuid erinevalt eelnevas alapeatükis sätestatud puudus maksjal ülekande tegemise kohustus juba planeeritud õigussuhte raames.¹⁵⁹ Kirjeldatud juhtumid on käesolevas töös käsitlusele võetud illustreerimaks, et ka juhul kui jaatada soorituse olemasolu (ja seeläbi tunnustada soorituskondiktsiooni kohaldamisvõimalust) oma kohustuse ekslikult valele isikule täitnud võlgniku tagasinõude korral, siis esineb ka selliseid olukordi, mil soorituse olemasolu on küsitav juba planeeritud õigussuhte raames. Ilma kohustust silmas pidamata tehtud maksete puhul võib eristada kahesuguseid tüüpolukordi. Esimesena neist tulevad alljärgnevalt käsitlusele ilma konkreetset kohustust silmas pidamata tehtud maksete tagasinõudmise võimalused, kui makse on maksja vea tõttu ekslikult sattunud kolmanda isiku arvelduskontole. Teisena käsitletakse ka selliste ekslikult valele isikule tehtud maksete tagasinõudmisega seonduvaid probleeme, mille isik soovis teha oma erinevate arvelduskontode vahel.

Esimese juhtumi puhul võiks tüüpilise näitena tuua olukorra, kus üks isik soovib teisele ilma mingit kohustust silmas pidamata maksta pangavõla kaudu teatud summa, kuid planeeritud saaja asemel jõuab raha võõra isiku kontole. Eelkõige kuuluvad siia kategooriasse sellised altruistlikud maksed, millega soovitakse teist isikut ilma õigusliku põhjusega, s.t ilma vastava kohustuse olemasoluta soodustada, nt lapsevanema poolt taskuraha ülekandmine oma lapse arvelduskontole. Oma sisult sarnaneb selline tegevus suures osas käsundita asjaajamisele VÕS § 1018 lg 1 mõttes, kuna maksja teeb siin ülekande soodustatud isikule olemata selleks õigustatud ega kohustatud ning ilmselt vastab ülekande tegemine ka soodustatu eeldatavale tahtele sama sätte teise punkti mõttes. Küll aga ei oleks loogiline kohaldada kirjeldatud juhul käsundita asjaajamise regulatsiooni, kuna maksja ei soovinudki ülekande tegemisel endale kulutuste hüvitamise nõuet makse saaja vastu VÕS § 1023 lg 1

¹⁵⁹ Planeeritud õigussuhte all peab autor siin ja edaspidi silmas maksja ja planeeritud saaja vahelist õigussuhet.

mõttes; lisaks on maksjal VÕS § 1023 lg 2 kohaselt tahe tegutseda makse planeeritava saaja (ning mitte rikastumise eksliku saaja) kasuks.

Küll aga võiks ilma kohustuseta teisele isikule ülekande tegemist pidada kinke tegemiseks VÕS § 259 lg 1 mõttes, mille kohaselt kohustub kinkija tasuta kingisaajat rikastama ehk tegema talle teatud suuruses makse. Kuigi üldjuhul sätestab VÕS § 261 lg 1 kinkelepingutele kirjaliku vorminõude, loetakse ka vorminõuet järgimata tehtud kingeleping kehtivaks, kui kinkija on sellest tuleneva kohustuse täitnud (VÕS § 261 lg 2). Altruistlike maksete puhul, mille tegemiseks puudus maksjal kohustus, võib sellekohase kirjaliku lepingu sõlmimist pidada ilmselt harvaesinevaks erandiks. Seega saab käesoleva tüüpjuhtumi puhul kehtiva kinkelepingu üldjuhul lugeda sõlmituks alles makse sooritamisega planeeritud saajale. Kui makse tehakse aga ekslikult valele isikule, ei saa seeläbi kinkelepingut kinkija ja kinkesaaja vahel VÕS § 261 lg 2 kohaselt sõlmituks lugeda. Samuti ei ole kinkija sellisel juhul alustanud kinkelepingu täitmist, millest võiks vormipuuduse kõrvaldamiseks piisata.¹⁶⁰ Seega on käesoleva näite puhul tegemist olukorraga, kus maksja ja planeeritud saaja (kinkesaaja) vahel lepingulised suhted puuduvad. Ilma sellekohase kohustuseta makse teinud isikul ei ole üldjuhul võimalik üleantut makse saaja käest tagasi nõuda üksnes põhjendusel, et saajal puudus õiguslik alus saadu endale jätta, kuivõrd nii Eesti kui ka rahvusvahelises õiguskirjanduses on leitud, et isikul, kes teeb teadlikult ja tahtlikult teisele „soorituse“, ei ole õigust soorituse teel üleantut alusetu rikastumise kaudu tagasi nõuda.¹⁶¹ Ka juhul, kui poolte vahel saaks lugeda kinkelepingu sõlmituks, õigustaks see kinkesaajat saadut endale jätma (eeldusel, et kinkeleping on kehtiv). Kahtlemata oleks aga õiglane lubada rikastumisnõude esitamist olukorras, kus ilma kohustuseta tehtud makse ei jõua maksja poolt tehtud eksimuse tõttu mitte planeeritud saajani, vaid võõra isikuni.

Maksja poolt makse eksliku saaja vastu rikastumisnõude esitamisel kerkivad probleemid on käesoleval juhul eriti silmatorkavad. Kuna eksimus makse adressaadis on tekkinud maksja enda vea tõttu (tavaliselt kordumatu tunnuse sisestamisel), tuleks rikastumisnõude esitamise võimalus anda maksjale. Vastasel korral jääks restitutsiooninõude esitamine makse planeeritud saaja õlgadele, mis, arvestades tema osaluse puudumist vea tegemisel, oleks äärmiselt ebaõiglane.

¹⁶⁰ P. Varul jt (koost). Võlaõigusseadus II. Komm vlj. Tallinn, Juura, 2007. § 261 p 3.2.

¹⁶¹ Eestis on toodud põhimõtte tuletatud VÕS § 1024 lõikest 4 (olukord, mil käsundita asjaajamisest tulenev nõue on välistatud kui asjaajaja teadis, et tema poolt asja ajamine kui sooritus on õigusliku alusetu) ning hea usu põhimõttest – T. Tampuu (2002), lk 456; BGB § 814; DCFR komm, art VII.-2:101 lg 1, lk 3696.

Restitutsiooninõudeks sobiva aluse leidmisel tuleks esmalt kaaluda soorituskondiktsiooni kohaldamise võimalusi, seda nii subsidiaarsusprintsibiist tulenevalt kui ka seetõttu, et vale saaja rikastumine on toimunud talle maksja poolt millegi üleandmisega. Probleemaatiliseks osutub aga pooltevahelise soorituse tuvastamine, kuna maksja ei pidanud makse tegemisel silmas ühtegi kohustust ei makse tegeliku saaja ega planeeritava saaja suhtes, s.o täidetud ei ole soorituse eesmärgipärasuse kriteerium.¹⁶² Õiguskirjanduses on soorituse eesmärgipärasust illustreeritud ka järgneva näite abil. A maksab heast tahtest (s.t olemata selleks kohustatud ja ilma end selleks kohustatuks pidavana) B-le ära C võlgnevuse B ees. A ei saa sellisel juhul nõudeid esitada soorituskondiktsiooni alusel, kuna A ei ole ei B-le ega C-le teinud sooritust VÕS § 1028 lg 1 mõttes.¹⁶³ Toodud näite alusel võiks asuda järeldusele, et kohustuse puudumine välistaks soorituskondiktsioonist tulenevate nõuete esitamise ka käesoleval juhul ning seda nii eksliku makse saaja kui ka kinkesaaja vastu. Samas puuduvad kaalukad argumendid, mis käesoleva näite puhul põhjendaksid eelnevas alapeatükis toodud lahendusega võrreldes teistsugusele järeldusele jõudmist. Seetõttu tuleks olukordades, kus võlgnik kannab võlgnetava summa ekslikult võlausaldaja asemel üle valele isikule, võimaldada võlgnikule rikastumisnõude esitamist vale saaja vastu soorituskondiktsiooni alusel.¹⁶⁴ Eeltooduga võrreldes on käesolevas näites ainsaks erinevuseks asjaolu, et maksjal puudus makse tegemise hetkel planeeritud saaja ees kohustus makse tegemiseks (kinkeleping ei saanud vorminõude rikkumisest hoolimata täitmise tõttu kehtivaks), maksja üksnes eeldas, et makse tegemine päädib ka kinkelepingust tuleneva kohustuse tekkimise ja täitmisega. Samas ei tuleks asjaolu, kas kohustus oli planeeritud õigussuhtes makse tegemise ajaks juba tekkinud või mitte, pidada vale saaja vastu tagasinõude esitamise aluse leidmisel määravaks – mõlemal juhul puudub maksjal eksliku saaja ees kohustus, mille olemasolu ei mõjuta poolte vahel planeeritud võlasuhte raames esinevad potentsiaalsed kohustused.

Soorituskondiktsiooni kohaldamise üle otsustamisel käesoleva juhtumi lahendamiseks tuleb arvestada ka instituudi olemusliku eesmärgiga, milleks on restitutsiooninõude võimaldamine juhtudeks, kus üks isik on suurendanud teise isiku vara, arvates ekslikult, et ta on selleks kohustatud.¹⁶⁵ Õiguskirjanduses on leitud ka, et soorituskondiktsiooni kohaldamisala ei ole

¹⁶² A. Värvi (2013), lk 719; T. Tampuu (2017), lk 93.

¹⁶³ T. Tampuu (2017), lk 93.

¹⁶⁴ Vt lähemalt käesoleva töö ptk 4.1.

¹⁶⁵ T. Tampuu (2017), lk 83. Vt ka võlaõigusseaduse algtekst ja seletuskiri § 1132 kohta, milles leitakse, et "lepinguõigusliku regulatsiooni täiendina reguleerib alusetu rikastumise õigus /--/ olukordi kus isikule on midagi üle antud teatud võlaõigusliku kohustuse (eelkõige lepingu) täitmiseks, /--/."

rangelt piiritletud üksnes kohustuse täitmise eesmärgiga.¹⁶⁶ Viimase seisukoha kinnitamiseks on näitena kasutatud abstraktse võlatunnistuse VÕS § 1028 lg 1 alusel tagasinõudmist, mille korral ei kontrollita, kas isikul oli võlatunnistuse andmiseks kohustus, vaid kas kohustus, mille täitmise tagamiseks võlatunnistus anti, on olemas.¹⁶⁷ Küsimusele, kas soorituskondiktsiooni oleks võimalik kohaldada ka selliste juhtumite lahendamiseks, milles rikastumine anti üle muul eesmärgil kui kohustuse täitmiseks, tuleks seega anda jaatav vastus.

Võimaliku tagasinõude alusena tuleks kaaluda ka nõude esitamist rikkumiskondiktsiooni (VÕS § 1037 lg 1) alusel, mis antud olukorras oleks ainus asjakohane mittesoorituskondiktsiooni alaliik. Rikkumiskondiktsiooni eeldused (võlgnikupoolne rikkumine ja seeläbi rikastumine) on käesoleval juhul küll pealtnäha täidetud, kuid sarnaselt eelnevas alapeatükis kirjeldatud järeldusele tuleks ka praegusel juhul võtta pigem rikkumiskondiktsiooni võimalikkust eitav positsioon. Kuigi rikastumine VÕS § 1037 lg 1 tähenduses võib põhimõtteliselt aset leida ka ilma väidetava rikkuja sellekohase teota, välistaks rikkumiskondiktsioonist tuleneva nõude ilmselt maksja poolt alusetu rikastumise põhjustamine, mida tinglikult saaks pidada ka maksjapoolseks nõusolekuks.¹⁶⁸ Seetõttu tuleks maksjale VÕS § 1037 lg 1 kohase nõudeõiguse võimaldamist pigem eitada.

Teise problemaatilise tüüpjuhtumina analüüsitakse alljärgnevalt ka olukordi, kus maksja ja planeeritud soorituse saaja isikud langevad kokku, s.t maksja soovib teha pangatülekande oma ühelt arvelduskontolt teisele, kuid kordumatu tunnuse sisestamisel tehtud vea tõttu ei jõua makse mitte maksja teisele arvelduskontole, vaid kellegi kolmanda käsutusse. Võrreldes eelnevalt käsitletud eksimusega kinklepingu täitmisel, muudab käesoleval juhul tagasinõuete esitamise komplitseeritumaks asjaolu, et planeeritud õigussuhtes puudub „teine isik“ ehk teine pool, keda maksega soodustada soovitakse. Sellega seonduvalt ei saa loogiliselt võttes ka rikastumine aset leida, kuna maksja varalises sfääris toimuv negatiivne muutus korrespondeeruks sellesama isiku varalises sfääris tekkiva positiivse muutusega. Seevastu on selge, et kui maksesumma jõuab vale saajani (ning mitte makse tegija teisele arvelduskontole), on ilma õigusliku aluseta rikastumine aset leidnud. tekib sobiva rikastumisnõude aluse valikul mitmesuguseid probleeme.

Analüüsisides subsidiaarsuspõhimõttest tulenevalt esmalt soorituskondiktsiooni kohaldamise võimalikkust, ilmneb, et sarnaselt esimesele näidisjuhtumile ei ole maksja tegevus suunatud

¹⁶⁶ P. Varul jt (2009), sissejuhatus 52. ptk 2. jao juurde; A. Värvi (2013), lk 719.

¹⁶⁷ A. Värvi (2013), lk 719.

¹⁶⁸ Vt ka käesoleva töö ptk 2.2.

kohustuse täitmisele ei planeeritud saaja ees ega vale saaja ees. Seejuures on planeeritud saaja ees kohustuse täitmine antud juhul loogiliselt võimatu, kuivõrd iseenda ees ei saa maksjal põhimõtteliselt kohustusi olla. Lisaks sellele puudub maksjal ka sooritamisteadlikkus ehk teadmine sellest, et oma tegevusega suurendatakse teise isiku vara,¹⁶⁹ kuna makse tegemisega plaanis maksja jaotada ümber talle endale kuuluvaid varalisi õigusi iseenda varalises sfääris. Seetõttu ei saa ka näiteks heauskne valdaja, kes remondib ostetud autot teadmata, et see on varastatud, lugeda auto remontimist soorituse tegemiseks auto tegelikule omanikule, kuivõrd heauskne valdaja arvab suurendavat iseenda vara.¹⁷⁰

Sobiva nõude aluse leidmisel tuleks sarnaselt ekslikult valele isikule tehtud kinke juhtumitega alustada nõuete kontrollimisega soorituskondiktsioonist. Küll aga on antud juhul rohkem alust kahelda nõude esitamise võimalikkuses VÕS § 1028 lg 1 alusel, kuna lisaks teatud kohustuse täitmise eesmärgile (eesmärgipärasuse kriteerium) puudus maksjal ka soorituse tegemiseks vajalik sooritamisteadlikkus. Ühest küljest oleks seetõttu äärmiselt keeruline põhjendada käesoleval juhul soorituskondiktsiooni kohaldamiseks vajalike eelduste täitmist. Teisest küljest oleks aga vähemalt samavõrd keeruline põhjendada erisust, miks soorituskondiktsiooni kohaldamine on võimalik juhul, kui maksja soovis planeeritava võlasuhte raames täita oma võlausaldajale kohustust (käesoleva töö alapeatükk 4.1), ning miks soorituskondiktsiooni kohaldamine võimalik ei ole, kui isikul planeeritud võlasuhte raames teistsugused plaanid olid. Erinevate lahenduste aktsepteerimine tähendaks ka seda, et määravaks saab nõude aluse leidmisel olema see, millise olemusega õigussuhe poolte vahel realiseerimata jäi. Endastmõistetavatel kaalutlustel oleks sellisel juhul aga kasutu väita, et pooled plaanisid teha makse mõnel muul eesmärgil kui kohustuse täitmiseks. Seetõttu tuleks ka käesolevale juhtumile lahenduse leidmisel eelistada olukorra lahendamist soorituskondiktsiooni kui olemuselt kõige sarnasema võimaliku kondiktsiooni alusel ning põhjendada puuduvate eelduste täitmist VÕS §-st 1027 tuleneva üldpõhimõttega, mille kohaselt tuleb ilma õigusliku aluseta saadu õigustatud isikule rikastumisõiguse sätete alusel tagasi anda.

Samade tüüpjuhtumite lahendamine DCFR alusel ei oleks unitaarsest nõude alusest tulenevalt problemaatiline. Maksjal oleks DCFR artikli VII.-1:101 lõike 1 alusel võimalik esitada tagasinõue makse saaja vastu, kuna saaja on rikastunud (ülekandesumma ulatuses), selle õigustamiseks puudub vajalik alus (s.o leping või kohtulahend) ning maksjale on tekkinud

¹⁶⁹ A. Värvi (2013), lk 719.

¹⁷⁰ A. Värvi (2013), lk 719.

negatiivne varaline tagajärg, mis vastab makse saaja poolt saadule. Kirjeldatud lahenduse puhul ei oma seega tähtsust kohustuse olemasolu poolte vahel või soorituse tegemise täpne definitsioon, vaid kuna valel saajal puudub rikastumise allesjätmiseks õigustus (leping, kohtulahend), on ta kohustatud ilma õigusliku aluseta saadu välja andma. Maksja kanda jääb selle lahenduse korral jällegi saaja poolt rikastumise äralangemise vastuväite esitamise risk.

Kirjeldatud olukordadele pakub selgepiirilisemaid lahendusi ka Saksa õiguses, kus lähtutakse tagasinõude esitamisel BGB § 812 lg 1 ls 1 esimesest alternatiivist, s.o soorituse kaudu üleantu tagasinõudmisest. Eelkõige on see võimalik seetõttu, et Saksa õiguse soorituskondiktsioon hõlmab endas ka olematu võla katteks tehtud soorituse tagasinõudmist (lad. kl. *condictio indebiti*) ehk olukordi, kus poolte vahel pole võlasuhet iial olemas olnudki.¹⁷¹ Kuivõrd ka maksja ja vale saaja vahel pole võlasuhet iial olemas olnud, ei ole selliste juhtumite soorituskondiktsiooni kaudu lahendamine ka problemaatiline.

Kokkuvõtvalt võiks seega isikule, kes plaanis teha saajale makse, teades, et tal vastavasisuline kohustus puudub, või kes soovis teha ülekande oma ühelt arvelduskontolt teisele, võimaldada makse vale saajani jõudmise korral restitutsiooninõude esitamist eelkõige VÕS § 1028 lg 1 alusel. Toodud lahendusvariante toetab ka asjaolu, et oma olemuselt peaks soorituskondiktsioon tegelema suures plaanis olukordadega, kus üks isik on teisele midagi üle andnud (täiendades seeläbi lepinguõiguse regulatsiooni),¹⁷² kuivõrd mittesoorituskondiktsioonid on oma funktsioonilt mõeldud reguleerima ülejäänud juhtumeid, kus rikastumine on aset leidnud muul viisil kui millegi üleandmise teel. Täpsemalt täiendab võlaõigusseaduse 40. peatüki 3. jagu (§-d 1037-1040) eelkõige deliktiõiguse regulatsiooni¹⁷³ ning sama peatüki 4. jagu (§-d 1041-1042) omakorda käsundita asjaajamise regulatsiooni¹⁷⁴. Seetõttu tuleks hoolimata soorituskondiktsiooni instituuti iseloomustavate spetsiifiliste eelduste täitmisest võimaldada maksjal kirjeldatud olukordades esitada restitutsiooninõue rikastumise saaja vastu VÕS § 1028 lg 1 alusel ning .

¹⁷¹ P. Schlechtriem, lk 217 vnr 646.

¹⁷² P. Varul jt (2009), sissejuhatus 40. ptk 2. jao juurde.

¹⁷³ P. Varul jt (2009), sissejuhatus 40. ptk 3. jao juurde.

¹⁷⁴ P. Varul jt (2009), sissejuhatus 40. ptk 4. jao juurde.

5. MUUD OLUKORRAD, MIL ÜLEKANNE EI OLE TOIMUNUD KONTOOMANIKU TEGELIKU TAHTE KOHASOLT

5.1. Juhtumid, milles maksejuhise täitmisega seotud riisikot kannab makseteenuse pakkuja klient

Lisaks maksja või panga enda poolt tehtud vigadele ülekande teostamisel leidub ka teisi olukordi, mil ülekande teel sooritatud makse ei vasta maksja tegelikule tahtele, s.o maksjal puudub makse tegemise tahe üleüldse või puudub tahe maksta konkreetses summas konkreetselt isikule. Nendeks juhtumiteks on käesoleva töö käsitluses eelkõige olukorrad, kus makse tegemine saab võimalikuks makseinstrumendi varastamise, kaotamise, kopeerimise või makseinstrumendi omaniku muul moel pahatahtliku mõjutamise kaudu. Kõigi loetletud juhtumite puhul on neid ühendavaks tunnuseks tõsiasi, et alusetu rikastumine on toimunud saaja tegevuse tulemusena, erinevalt eelnevates peatükkides (ptk-d 3 ja 4) käsitletud olukordadest, kus ekslik saaja ei pruukinud rikastumise saamisest isegi teadlik olla.

Kuigi karistusõiguslikult klassifitseeritaks mainitud juhtumeid ilmselt erinevalt, kaasnevad rikastumisõiguse kontekstis kõigi kirjeldatud juhtudega sarnased õiguslikud tagajärjed, kuivõrd ilma õigusliku aluseta makse sooritamise põhjustab oma tegevusega mitte käsundiandja ega käsundisaaja vaid makse tegelik saaja. Käesolevas peatükis tulevad käsitlusele üksnes sellised saaja poolt algatatud maksed, mille tegemiseks puudub kontoomaniku nõusolek, s.t alljärgnevast arutlusest on välja jäetud saaja poolt nõuetekohaselt algatatud maksete tagasinõudmine, mida reguleerivad eelkõige VÕS § 733³ lõiked 3 ja 4² ning § 733⁶.

Võlaõiguseaduse maksekäsundi sätetes on seadusandja kehtestanud makseinstrumendi omanikule teatud hoolsus- ja teavitamiskohustused, mille järgimisest sõltub sisuliselt ka pooltevaheline riskijaotus ebaõnnestunud maksete tagasinõudmisel. Sõltuvalt sellest, kelle kanda jääb kirjeldatud maksete puhul makseinstrumendi ebaõige kasutamisega seotud risk, otsustatakse, kas rikastumisnõudega rikkuja vastu peaks pöörduma makseteenuse pakkuja või tema klient. Sarnaselt käesoleva töö 3. peatükis käsitletud juhtumitega on ka siin olulise tähtsusega maksekäsundi sätete hulgas olev pooltevahelist sisesuhet reguleeriv juhis, mis fikseerib rikastumisnõuete esitamise suuna nii kattesuhte raames, kuid seeläbi ka valuuta- ja täitmissuhte raames. Seejuures ei mõjuta pooltevahelist riskijaotust asjaolu, et makseteenuse pakkuja vaatepunktist on õigustamata isiku poolt kliendi makseinstrumenti kasutades antud maksejuhise identne maksejuhisega, mille annaks välja makseinstrumendi omanik, s.t

õigustamata maksete tegemisega seonduv risk võib jääda panga kanda ka siis, kui pangale maksejuhise täitmise käigus midagi ette heita ei ole. Riskiks, mida rikkuja vastu nõude esitaja eelkõige kannab, võib pidada eelkõige rikkuja maksejõuetuse riski ning heauskse rikkuja puhul ka rikastumise äralangemise vastuväite esitamise riski. Kuna käesolevas peatükis käsitletavate olukordade omapäraks on saaja poolt oma tahtliku teoga teise isiku õiguste rikkumine, tuleb rikkuja heausksus järgnevate juhtumite puhul kõne alla üksnes äärmiselt erandlikes olukordades.

Makseinstrumendi omaniku peamiseks hoolsuskohustuseks on VÕS § 733¹⁰ p 1 kohaselt alates makseinstrumendi saamisest kõige vajaliku tegemine selleks, et hoida nii makseinstrument kui sellega seotud abivahendid (sh isikustatud turvaelemendid) kaitstuna. Seetõttu on kadunud või varastatud makseinstrumendiga maksete tegemise riisiko VÕS § 733⁸ lg 1 kohaselt jäetud maksja kanda, kuid maksimaalselt 50 euro suuruse summa ulatuses. Omavastutuse piirmäära ületavas osas on kliendil seega panga vastu (nendevahelisest lepingust) tulenev nõue kontol olevate varaliste vahendite endise summa taastamiseks. Hoolsuskohustuse tahtliku või raskest hooletusest tuleneva rikkumise korral, samuti maksjapoolse pettuse korral ei kohaldata makseteenuse pakkuja kliendile 50 euro suurust omavastutuse piirangut, vaid varastatud või kadunud kaardiga makse sooritamise risk jääb sellisel juhul täies ulatuses maksja enda kanda (VÕS § 733⁸ lõiked 1 ja 2). Samuti võib makseinstrumendi väärkasutamise seotud riisiko jääda kliendi kanda siis, kui klient on rikkunud talle VÕS § 733⁸ lg-st 3 tulenevat teavitamiskohustust. Sellisel juhul on kliendi nõuded oma panga vastu välistatud ning rikastumisnõuete esitamine tuleb kõne alla üksnes konto omaniku ja alusetult rikastunud isiku vahel. Juhul kui aga maksja on vajalikud hoolsuskohustused täitnud ja oma makseteenuse pakkujat viivitamata kaardi vargusest või kadumisest teavitanud, ei kannata maksja enam õigustamatute maksete tegemise riski, mistõttu peaks rikastumisnõuete esitamine kõne alla tulema panga ja rikkuja vahel (lähemalt alapeatükis 5.2).

Eeltoodust tulenevalt, kuivõrd saaja poolt alusetu makse ajendamise riisiko jääb hoolsuskohustuse tahtliku või raskelt hooletu rikkumise tõttu kliendi kanda, on klient seetõttu ka rikastumisnõude võlausaldajaks. Rikastumisnõude esitamisel on võrdlemisi selge, et kuna puudub kontoomaniku poolt rikastumise saajale suunatud sooritus (teadlik tegu), on välistatud soorituskondiktsiooni sätete kohaldamine ning subsidiaarsuspõhimõttest tulenevalt

on seetõttu avatud erinevate mittesoorituskondiktsioonide kohaldamisala.¹⁷⁵ Kliendi poolt esitatava rikastumisnõude kõige loogilisemaks aluseks oleks sellisel juhul rikkumiskondiktsioon VÕS § 1037 lg 1 alusel, mis eeldab võlgniku poolt õigustatud isiku õiguste rikkumist ning seeläbi kasu saamist.¹⁷⁶ Teise isiku õiguseks, mida makse algatanud isik antud juhul rikutab, on kontoomaniku omandiõiguse kontol olevale varaliselt hinnatavale õigusele. Pikemat põhjendamist ei vaja ka asjaolu, et isik, kes teadlikult kasutab varastatud, kaotatud või kopeeritud makseinstrumenti enda huvides makse tegemiseks, rikub sellega kontoomaniku õigusi. Võib küsida, kas rikkuja tegu saab pidada õigustatud isiku omandi kasutamiseks VÕS § 1037 lg 1 mõttes, nt juhul kui makse jõuab rikkuja kontole ning rikkuja sellega midagi ette ei võta. Konkreetsest vastusest hoolimata on aga rikkuja teo näol igal juhul tegemist kontoomaniku õiguste rikkumisega „muul viisil“ VÕS § 1037 lg 1 tähenduses, kuna rikkuja teo tulemusena on õigustatud isiku varaliselt hinnatav nõudeõigus oma makseteenuse pakkuja vastu vähenenud.

Lisaks makseinstrumendi omaniku õiguste rikkumisele eeldab rikkumiskondiktsioonist tuleneva nõude esitamine ka seda, et rikkuja oleks rikastunud õigustamatu makse tegemise kaudu makseinstrumendi omaniku arvel. Kirjeldatud eeldus on kahtlemata täidetud, kui rikkuja teeb talle mitte kuuluva maksevahendiga ülekande iseenda arvelduskontole või (tüüpilisemalt) kasutab võõrast makseinstrumenti oma ostude eest tasumisel või muul viisil. Samas ei saa välistada ka selliste olukordade teket, kus rikkuja kasutab õigustatud isikule kuuluvat makseinstrumenti, et soodustada sellega hoopis kolmandat isikut (nt süüteo kaasosalist või lähiringkonda kuuluvat isikut). Sellisel juhul ei ole VÕS § 1037 lg-st 1 tulenevad tingimused täidetud sama isiku suhtes, s.t üks rikub oma teoga küll õigustatud isiku õigusi, kuid kasu saab sellest keegi kolmas. Kuigi kirjeldatud olukorra päriselus realiseerumist võib pidada ebatõenäoliseks, võiks sellisel juhul kaaluda rikkumiskondiktsioonist tuleneva nõude esitamist ka rikkuja poolt soodustatud isiku vastu, kuna VÕS § 1037 eesmärgiks on isikul rikastumise kõrvaldamine väärtuse osas, mis ei kuulunud talle.¹⁷⁷

Seetõttu on makseteenuse pakkuja kliendil võimalik esitada rikkuja vastu VÕS § 1037 lõikest 1 tulenev tagasinõue. Nõude ulatuse poolest on õigustatud isikul VÕS § 1037 lg 3 ls 2 kohaselt õigus nõuda rikkujalt tagasi õigustatud isiku kontolt debiteeritud summa ning pahauskselt rikkujalt VÕS § 1039 kaudu ka rikkumisega teenitud võimalikku tulu. Tuleb ka

¹⁷⁵ T. Kivisild, A. Hussar, lk 262; T. Tampuu (2002), lk 460.

¹⁷⁶ T. Tampuu (2002), lk 461.

¹⁷⁷ T. Tampuu (2002), lk 461.

märkida, et VÕS § 733⁸ lõikest 1 tulenev kliendile endale langev 50 euro suurune omavastutuse piirang kohaldub üksnes panga ja tema kliendi vahel kattesuhte raames ning ei oma tähtsust rikkuja vastu rikkumiskondiktsioonist tuleneva nõude esitamisel.

5.2. Juhtumid, milles maksejuhise täitmisega seotud riisikot kannab maksja makseteenuse pakkuja

Nagu eelnevas peatükis kirjeldatud, sõltub maksejuhise täitmisega seotud riisiko jagamine eelkõige kliendile asetatud hoolsuskohustuse ja teavitamiskohustuse täitmisest. Sellega seonduvalt võib eristada kahesuguseid olukordi, mille puhul jääb alusetute maksete teostamise riisiko makseteenuse pakkuja kanda. Esiteks sätestab VÕS § 733⁸ lg 1 üldpõhimõtte, mille kohaselt kannab varastatud, kaotatud jm viisil väärkasutatud makseinstrumendi kaudu tehtud maksete tegemise riski makseteenuse pakkuja klient, kuid maksimaalselt 50 euro. Kliendi omavastutust (50 eurot) ületavas osas klient seega õigustamatute maksete riisikot ei kanna. Vastavas ulatuses tulevad seetõttu ka kõne alla makseteenuse pakkuja rikastumisnõuded rikkuja vastu. Teiseks võib kliendi ebaõigete maksetega seotud riisiko kandmisest vabastada VÕS § 733⁸ lg-tes 3 ja 4 toodud regulatsioonid, mis seovad õigustatud isiku riisikost vabanemise vastavalt makseinstrumendi vargusest või kaotusest teavitamisega enne kahju tekkimist ning õigustatud isiku teadmatusega makseinstrumendi vargusest või kaotusest enne autoriseerimata maksetegemist, samuti juhtudel, mil pank ei nõua maksetegemisel oma kliendi tugevat autentimist. Direktiivist tulenevalt on eelviidatud sätete eesmärgiks olnud motiveerida makseteenuse kasutajaid teavitama oma makseteenuse pakkujat võimalikult kiiresti makseinstrumendi kadumisest ning seeläbi vähendada autoriseerimata maksetehingute tegemise riske.¹⁷⁸ Kirjeldatud olukordades, kus isik täidab oma hoolsuskohustuse ehk teavitab oma panka viivitamata makseinstrumendi vargusest, kaotusest või valesti kasutamisest, vabaneb ta sarnaselt ülaltooduga õigustamata maksete tegemise riski kandmisest ning rikastumisnõuded alusetu makse tagasisaamiseks tuleb esitada makseteenuse pakkujal.

Makseteenuse pakkuja poolt rikastumisõiguse alusel tagasinõude esitamiseks sobiva nõude aluse leidmine on aga oluliselt komplitseeritum. Esiteks ei ole täielikult välistatud kõnealuse

¹⁷⁸ Makseteenuste direktiiv, preambula p 71.

võlasuhte raames soorituskondiktsioonist tuleneva nõude esitamine.¹⁷⁹ Tegemist on huvitava tõdemusega, kuna samas olukorras tuli maksja nõuetes põhjendamatu rikastuja vastu sisuliselt kõne alla üksnes rikkumiskondiktsioon. Kuna aga makseteenuse pakkuja on maksejuhise alusel kolmandale isikule makse teinud, milleks puudus õiguslik alus (õigustatud isiku poolt antud maksejuhise), võiks panga nõuetes õigustamata isiku vastu soorituskondiktsiooni kohaldamine teoreetiliselt kõne alla tulla. Eelkõige võiks käesoleva näite puhul kaaluda ühe soorituskondiktsiooni erijuhtumi¹⁸⁰ – VÕS § 1029 – kohaldamist.

Nimelt võib väita, et kui makseteenuse pakkuja täidab õigustamata isiku poolt antud maksejuhise, täidab ta juhise tuleneva kohustuse VÕS § 1029 sõnastuse kohaselt isiku korraldusel, keda ta ekslikult pidas oma võlausaldajaks. Kuivõrd maksejuhise täites ei ole makseteenuse pakkujal enamasti võimalik kontrollida, kas juhise andnud isik on õigustatud kontoomaniku nimel maksejuhise andma (ning see ei ole maksekäsundi ja makseteenuse lepingu sätete eesmärgist ja koosmõjust tulenevalt ka makseteenuse pakkuja kohustuseks), tuleb antud juhtumil pidada võimalikuks, et pank täidab maksejuhise isiku korraldusel, kes ei ole tema võlausaldajaks kattesuhte raames, vaid on õigustamata isikuks, keda pank ekslikult oma võlausaldajaks (kliendiks) peab. Lisaks eeldab VÕS § 1029 kohaldamine seda, et üleandja täidaks maksekäsundist tuleneva kohustuse kolmandale isikule. Maksekäsundi täitmise kontekstis mõnevõrra triviaalsena kõlav eeldus on kahtlemata täidetud neil juhtudel, mil õigustamatu isik teeb kontoomaniku makseinstrumenti kasutades makse mõnele kolmandale isikule (nt mõnele perekonnaliikmele või petuskeemis kaasosalisele). Kui aga õigustamata isik teeb makse mitte kolmandale isikule, vaid tema enda maksekontole, võib VÕS § 1029 kohaldamises kahelda. Peamiseks kaalutluskohaks tuleks seejuures pidada mitte niivõrd seda, millisele konkreetsele isikule makse ilma õigusliku aluseta tehakse, vaid asjaolu, et iseenda kontole suunatud makse korral langevad kokku isik, keda üleandja peab ekslikult oma võlausaldajaks, ja kolmas isik. Sellest tulenevalt võib VÕS § 1029 kohaldamisel antud olukorras jõuda lahenduseni, et üleandja, kes pidas õigustamata isikut ekslikult oma võlausaldajaks, võib üleandmiseks õigusliku aluse puudumisel nõuda üleantu tagastamist mitte kolmandalt isikult (siin õigustamata isik), vaid ekslikult võlausaldajaks peetud isikult (siin samuti õigustamata isik). Kirjeldatud lahendust ei saa aga pidada VÕS § 1029 eesmärgiga kooskõlas olevaks, kuna soorituskondiktsiooni erijuhtumina on kõnealuse

¹⁷⁹ Subsidiaarsusprintsipi tõttu on soorituskondiktsioon ka tinglikult eelistatud nõude alus. Vt ka T. Kivisild, A. Hussar, lk 262.

¹⁸⁰ T. Tampuu (2002), lk 456.

sätte eesmärgiks lahendada olukordi, mil nõude tagasitõitmisel osaleb rohkem kui kaks isikut.¹⁸¹

Kuna panga tagasinõue tema kliendi makseinstrumenti õigustamatult kasutanud isiku vastu soorituskondiktsiooni alusel on välistatud, tuleb sarnaselt eelnevas peatükis leituga kaaluda järgnevalt õigustamata isiku vastu tagasinõude esitamist rikkumiskondiktsiooni alusel, kuna muud mittesoorituskondiktsioonid ei ole käesoleva juhtumi reguleerimisel asjakohased. Esimese eeldusena tuleks selleks VÕS § 1037 lõikest 1 tulenevalt leida, millist panga õigust õigustamatu isik rikub. Rikutud õiguse olemuses käesoleva näite puhul ilmselt kahtlusi ei teki – õigustamatult teise isiku makseinstrumenti kasutamisega ja sellel olevate vahendite käsutamisega rikub õigustama isik makseinstrumenti omaniku omandiõigust seeläbi, et vähendab õigustatud isiku kontol olevate vahendite käsutamise kaudu viimase nõudeõigust tema panga vastu. Küll aga ei ole sellisel juhul rikutud õiguse omajaks mitte pank, vaid makseinstrumenti omanik, mistõttu muutub küsitavaks ka rikkumiskondiktsioonist tuleneva nõude olemasolu pangal. Kirjeldatud vastuolu võiks saada kõrvaldada õiguste rikkumise laiendava tõlgendamise kaudu, lugedes panga omandiõiguse rikkumiseks ka seda, kui õigustamata isiku tegevuse (võõra makseinstrumenti õigustamatu kasutamisega) tulemusena tekib pangal kohustus tagastada oma kliendi maksekontole viivitamata sellelt rikkumise tõttu debiteeritud summa (VÕS § 733² lg 2). Kõnealuse eelduse laiendava tõlgendamise kasuks räägib ka asjaolu, et rikkumiskondiktsiooni näol on antud juhtumigrupi jaoks tegemist kõige sarnasema võimaliku restitutsiooninõude alusega, mille äralangemisel oleks äärmiselt keeruline panga tagasinõudele rikastumisõiguslikku alust leida. Lisaks makseteenuse pakkuja õiguse rikkumisele (pangale hüvitamiskohustuse tekitamise näol) on rikkuja rikkumise tulemusena käesoleval juhul ka rikastunud, kuivõrd õigustamata isik on võõra makseinstrumenti (ja sellel asuvate rahaliste vahendite) näol omandanud midagi, mida tal enne ei olnud.¹⁸² Seetõttu võiks panga nõue rikastumise saaja vastu tuleneda VÕS § 1037 lg-st 1. Kirjeldatavate juhtumite eripära tõttu on saaja näol reeglina tegemist pahauskse rikkujaga, kelle vastu rikastumisnõude esitamisel on VÕS § 1039 alusel võimalik nõuda ka rikkumisega saadud kasu väljaandmist. Samuti ei ole pahausksel rikkujal sama sätte alusel võimalik tugineda rikastumise äralangemise vastuväitele.¹⁸³

Kokkuvõtvalt on isiku makseinstrumenti õigustamatu kasutamise korral maksete tagasinõudemise ja rikastumisnõuete esitamisega seotud riskid jaotatud makseteenuse

¹⁸¹ P. Varul jt (2009), VÕS § 1029 p 1.

¹⁸² P. Varul jt (2009), VÕS § 1037 p 3.1.1.c.

¹⁸³ T. Tampuu (2002), lk 465.

pakkuja ja tema kliendi vahel, lähtuvalt kliendi poolt seaduses sätestatud hoolsus- ja teavitamiskohustuse järgimisest. Nii kliendi kui panga poolt rikkuja vastu esitatava nõude aluseks tuleks pidada VÕS § 1037 lg 1, mis on suunatud rikkumise kaudu saadu väljaandmisele.

KOKKUVÕTE

Käesoleva töö eesmärgiks oli analüüsida Eesti alusetu rikastumise õiguses sätestatud erinevate rikstumisnõuete kohaldamise võimalikkust ekslike panga vahendusel teostatud maksete tagasinõudmiseks. Tulenevalt asjaolust, et sularahata makse teostamisel osalevad õigussuhtes vähemalt kolm isikut (maksja, maksja pank ning saaja), kaasneb nende vahel alusetute ja ekslike maksete tagasinõudmisega mitmeid rikastumisõiguslikult olulisi probleeme. Eelkõige võib problemaatiliseks osutada õige rikastumisvõlausaldaja leidmine, kuivõrd hiljuti võlaõigusseadusesse sisse viidud maksekäsundi ja makseteenuse lepingu sätetest tulenevad suunised tagasinõuete esitamiseks ei vasta teatud olukordades rikastumisõigusest tulenevatele lahenduskeemidele. Samuti võib keeruliseks osutada sobiva nõude aluse leidmine, kuna ilma õigusliku aluseta üleantu tagasinõudmisele suunatud soorituskondiktsiooni kohaldamine on nii soorituse mõiste abstraktse sisustamise kui ka kondiktsiooni piiratud kohaldamisulatus tõttu küsitav. Seetõttu oli töö teiseks uurimiseesmärgiks leida Saksa rikastumisõiguse ja DCFR regulatsiooni eeskujul teatud tüüpilised juhtumite grupid ning võtta nende lahendamiseks kasutatud põhimõtetest eeskuju Eesti õiguses sarnaste tüüpjuhtumite lahendamisel.

Ekslike ja alusetute maksete tagasinõudmine, nagu ka teiste restitutsiooninõuete esitamine on Eesti kondiktsioonipõhises rikastumisõiguses võimalik üksnes juhul, kui nõude esitamisel tuginetakse konkreetsele võlaõigusseaduse 52. peatükis sätestatud tagasinõude normile. Ekslike maksete kontekstis esineb aga olukordi, mil veenvalt ei ole täidetud ühegi konkreetse kondiktsiooni kohaldamiseks vajalikud eeldused, kuigi samal ajal on ilmne, et saajal tuleb ilma õigusliku aluseta saadu õigustatud isikule välja anda.

Analüüsides potentsiaalselt kohalduvate kondiktsioonide sobivust ekslike maksete tagasinõudmiseks, tuleb soorituskondiktsiooni eesõiguse põhimõtte kohaselt lahendada pooltevahelised rikastumisnõuded võimaluse korral VÕS § 1028 lg 1 alusel. Soorituskondiktsiooni kohaldamise muudavad paljude ekslike maksete puhul küsitavaks aga soorituse mõiste defineerimisel kasutatavad võrdlemisi spetsiifilised kriteeriumid. Neist ilmselt olulisim, mis võib teatud juhtudel välistada soorituskondiktsiooni kohaldamise, on soorituse eesmärgipärasus, mida oma praktikas on sisuliselt täpsustanud ka Riigikohus. Eeltoodud soorituse eesmärgipärasuse kriteeriumi alusel saab soorituseks VÕS § 1028 lg 1 mõttes lugeda üksnes sellist teise isiku soodustamist, mis on suunatud teatud eesmärgi saavutamisele. Üldjuhul on soorituskondiktsiooni kohaldamisalasse kuuluvate juhtumite

puhul teisele isikule millegi üleandmine tingitud selle isiku ees kohustuse täitmise soovist. Sellest tulenevalt on ka soorituskondiktsiooni põhiliseks funktsiooniks kehtetute tehingute alusel üleantu tagasinõudmine. Seejuures on aga õiguskirjanduses leitud, et kuigi enamasti on poole eesmärgiks teisele poolele teatud kohustuse täitmine, on soorituskondiktsiooni kohaldamisala tegelikult laiem, hõlmates ka muid eesmärgipäraseid võõra vara suurendamise juhtumeid. Küll aga on Riigikohus oma lahendites väljendanud vastassuunalist seisukohta, rõhutades just kohustuse olemasolu määravust poolte vahel. Täpsemalt on Riigikohus paljudes lahendites selgitanud, et soorituskondiktsiooni kohaldamine on välistatud, kui hageja ei väida, et ta tahtis kostjale konkreetse teoga täita mingit olemasolevat või tulevast kohustust. Sellest tulenevalt on äärmiselt keeruline lugeda soorituseks (ning seetõttu tugineda restitutsiooninõude esitamisel soorituskondiktsioonile) selliseid makseid, mis jõuavad kellegi vea tõttu makse teostamise ahelas mitte plaanitud saaja, vaid vale isikuni, kuna vale isiku ees puuduvad nii maksjal kui ka maksja pangal kohustused. Sellest hoolimata sarnanevad kirjeldatud juhtumid kõige enam olukordadega, mil üks isik annab teisele midagi üle olematu kohustuse täitmiseks, mistõttu rangelt pooltevahelise kohustuse täitmise kaudu defineeritud lähenemist ei saa pidada õigustatuks.

Võimalike nõude alustena on kaalutud ka erinevate mittesoorituskondiktsioonide kohaldamise võimalusi, mille hulgast tuleb ilmselt ainsa asjakohase variandina kõne alla rikkumiskondiktsiooni kohaldamine VÕS § 1037 lg 1 alusel. Kuigi oma eelduste poolest on tegemist oluliselt selgema kohaldamisalaga nõude alusega, võib selle kohaldamine olla välistatud tulenevalt kliendi ja tema panga vahel kattesuhte raames eksisteerivast arvelduslepingust või seetõttu, et rikastumine poolte vahel on aset leidnud maksja enda vea tõttu maksejuhise andmisel, mida võiks tinglikult pidada maksjapoolseks nõusolekuks tema õiguste rikkumiseks.

Kui Eesti rikastumisõiguses on paljudele ekslike pangamaksete tüüpjuhtumitele lahenduse leidmine komplitseeritud, ei teki sarnaseid probleeme aga võrdlussüsteemide – DCFR alusetu rikastumise sätete ja Saksa rikastumisõiguse – kohaldamisel, kuivõrd nende rikastumisõiguse süsteemid on teistsuguselt (kõikehõlmavamalt) üles ehitatud. Nimelt on DCFR-s kui Euroopa rikastumisõigust harmoniseerida püüdnud kasutatud unitaarset süsteemi, mis põhineb ühel nõudenormil ning seda selgitavatel sätetel. Kuivõrd DCFR artikkel VII-1:101 lg 1 ei erista millisel alusel rikastumisnõue tekkinud on, puudub ka vajadus sooritus- ja mittesoorituskondiktsioonide eristamiseks. Ka BGB § 812 lõikes 1 kasutatav alusetu rikastumise üldnorm on oma olemuselt üldine alusnorm, kuid selle raames eristatakse ühtlasi

ka sooritus- ja mittesoorituskondiktsiooni (sh nende erinevaid alaliike). Mõlemad süsteemid hõlmavad üldklauslite näol nn kaitsevõrke, kuivõrd nõudenormi üldine sõnastus „püüab kinni“ ka kõik sellised juhtumid, mis Eesti rangelt kondiktsioonipõhises süsteemis hetkel veenva lahenduseta jäävad.

Sellest tulenevalt käsitleti töös erinevatele tüüpjuhtumite lahendamiseks rahvusvahelises praktikas kasutatud põhimõtteid ning püüti nende alusel leida sobivaid nõude aluseid samade juhtumite lahendamiseks Eesti õiguses. Juhtumid on tulenevalt makse teostamisel vea teinud isikust jaotatud kolmeks: makseteenuse pakkuja poolt tehtud vead ülekandehühise täitmisel, maksja enda poolt tehtud vead maksejuhise andmisel ning saajast endast tulenevad vead makse tegemisel (eelkõige erinevad makseinstrumendi väärkasutamise olukorrad).

Makseteenuse pakkujast tulenevateks võimalikeks vigadeks maksejuhise täitmisel on käesoleva töö käsitluses eelkõige peetud juhtumeid, kus täidetakse olematu maksejuhise, õigeaegselt tagasivõetud maksejuhise või kui juhise täidetakse sisuliselt ebakorrektselt. Erinevalt varem kehtinud arusaamadest tuleks maksekäsundi ja makseteenuse lepingu sätete alusel lugeda nii olematu kui ka õigeaegselt tagasivõetud maksejuhise täitmine autoriseerimata makseks, mille korral on kliendil VÕS § 733² lg 2 kohaselt õigus nõuda debiteeritud summa taastamist oma arvelduskontole. Samasisulise nõudeõiguse annab kliendile ka VÕS § 733³ lg 1 juhtudeks, mil pangast tuleneva asjaolu tõttu täidetakse kehtiv maksejuhise valesti (nt valele isikule või vales summas). Lisaks sisaldub aga üldreegel maksekäsundi alusel üleantu tagasinõudmiseks ka VÕS §-s 1029, mille kohaselt võlausaldaja korraldusel kolmandale isikule üleantut võib üleandja õigusliku aluse puudumise korral tagasi nõuda üksnes enda võlausaldajalt. Nii maksekäsundi sätteid kui ka rikastumisõiguse sätet kooskõlas tõlgendades välistavad need üheselt mõistetavalt panga nõuded oma kliendi vastu ilma vastavasisulise maksejuhise teostatud makse korral. Seevastu puudub aga sõnaselge juhise, mis võimaldaks pangal esitada nõue otse rikastumise õigustamatu saaja vastu. Seadusandja on taolise erandliku otsekondiktsiooni kehtestamist kaalunud – võlaõigusseaduse algtekstis sisalduva sätte kohaselt võis juhise puudumisest hoolimata makse teostanud pank esitada rikastumisnõude otse saaja vastu. Kirjeldatud sätte puudumisel tuleb panga otsenõude jaoks leida sobiv nõude alus, mille eeldused käesoleval juhul täidetud oleksid. Kuivõrd panga poolt saaja krediteerimist ei saa täidetava kohustuse puudumise tõttu pidada soorituseks VÕS § 1028 lg 1 mõttes, tuleks Saksa õiguse eeskujul lähtuda nõude esitamisel ilmselt rikkumiskondiktsioonist, mille eeldused antud juhul ka täidetud on.

Maksja enda poolt tehtud vea alusel tagasinõude esitamisel tuleb esmalt tõdeda, et VÕS § 733¹ lg-d 1 ja 2 seavad kordumatu tunnuse sisestamisel vea tegemise riisiko maksjale. Seetõttu tuleb restitutsiooninõuete esitamine kõne alla maksja ja eksliku saaja vahelises õigussuhtes. Peamiseks raskuskohaks nõude aluse leidmisel on käesoleva tüüpjuhtumi puhul aga pooltevahelise soorituse puudumine VÕS § 1028 lg 1 mõttes – kuigi juhtum sarnaneb märkimisväärselt olematu kohustuse täitmise olukorrale soorituskondiktsiooni raames, ei võimalda kohustuse puudumine maksja ja eksliku saaja vahelises õigussuhtes justkui nõude esitamisel soorituskondiktsioonile tugineda. Seevastu on õiguskirjanduses leitud, et soorituskondiktsiooni kohaldamist ka valele isikule tehtud makse tagasinõudmiseks tuleks tungivalt jaatada, kuna ka sellistel juhtudel oli maksja makset tehes ekslikult arvamusel, et ta on selleks kohustatud, kuid vastvat kohustust tegelikult olemas ei olnud. Soorituskondiktsiooni kohaldamisala piire panevad aga veelgi enam proovile juhtumid, mil isik ei soovinud ka planeeritava maksega täita teise isiku ees mingit kohustust (nt lapsevanema poolt lapsele taskuraha ülekandmine) või kui isik soovis teha ülekande oma ühelt arvelduskontolt teisele. Mõlemal viimatinimetatud juhul on selge, et soorituseks ei saa pidada ei valele saajale tehtud makset ega ka planeeritud õigussuhte raames tehtavat makset. Sellest hoolimata oleks põhjendamatu lubada soorituskondiktsiooni esitamist juhul, kui planeeritud võlasuhtes oleks tegu olnud sooritusega, ning välistada soorituskondiktsioonile tuginemise siis, kui planeeritud võlasuhte raames oleks olnud tegu millegi muu kui kohustuse täitmisega. Vastasel korral jääks soorituskondiktsiooni kohaldamine sõltuvusse sellest, millise olemusega õigussuhe tegelikkuses realiseerimata jäi, mis tooks aga endaga kaasa ulatuslikud tõendamiskohused. Seetõttu tuleks pooldada soorituskondiktsiooni avaramat tõlgendamist, mis hõlmaks oma kohaldamisalas ka ekslikult valele isikule ja ilma sellekohase kohustusega tehtud maksete tagasinõudmist. Osas, milles VÕS § 1028 lg-st 1 tulenevad eeldused täidetud ei ole, tuleks lähtuda VÕS §-s 1027 sisalduvast üldprintsübist.

Olukorradena, kus maksja tahtele mittevastav juhis on täidetud saajast tulenevatel asjaoludel, on käesolevas töös silmas peetud eelkõige juhtumeid, kus makse tegemine saab võimalikuks makseinstrumendi varastamise, kaotamise, kopeerimise või muul moel pahatahtliku kasutamise kaudu. Sõltuvalt kliendipoolse hoolsus- ja teavitamiskohustuse täitmisest jaguneb selliste maksete tegemisega kaasnev riisiko kliendi ja tema makseteenuse pakkuja vahel. Üldise reeglina võib asjakohastest maksekäsundi sätetest tuletada põhimõtte, mille kohaselt on kliendi vastutus varastatud või kaotatud makseinstrumenti kasutades tehtud makse korral välistatud, välja arvatud kui klienti rikkus makseinstrumendi hoidmise ja kasutamisega

seotud hoolsuskohustusi või rikkumisest teavitamise kohustust. Sõltumata sellest, kas konkreetsel juhul langeb makseinstrumendi varguse riisiko maksjale või pangale, on vastaval poolel rikkuja vastu võimalik esitada põhiliselt rikkumiskondiktsioonist tulenevaid nõudeid VÕS § 1037 alusel, kuna makseinstrumendi õigustamatu kasutamise korral rikub rikkuja õigustatud isiku omandiõigust seeläbi, et vähendab õigustatud isikule makseinstrumendilt nähtuvate varaliste õiguste suurust, ning saab ise seeläbi kasu. Kuna antud näite puhul on rikkumise olemusest tulenevalt tegemist pahatahtliku rikkujaga, saab rikkumiskondiktsioonist tuleneva nõude esitamisel nõuda tema käest ka rikkumisega saadud tulu VÕS § 1039 mõttes.

Eeltoodust ilmneb, et paljude nn „halli alasse“ kuuluvate juhtumite lahendamine on hetkel võimalik üksnes „ebapuhtaid“ lahenduskeeme kasutades (nt VÕS § 1028 lg 1 kohaldamine koosmõjus VÕS §-ga 1027 olukorras, kus ilma kohustust silmas pidamata tehtud makse jõuab ekslikult valele isikule). Seetõttu tuleks selgete ja veenvate lahenduste leidmiseks kaaluda kahe alternatiivse muudatuse tegemist Eesti rikastumisõiguse süsteemis.

Esimese lahendusvariandina näeb siinkirjutaja Saksa õiguse eeskujul teatud segasüsteemi loomist, milles nõuete esitamine tugineks põhiliselt ühele alusnormile, kuid milles säiliks rikastumise aluse eristamine soorituse ja muude juhtude vahel. BGB § 812 lõikes 1 on rikastumisnõude üldnorm sõnastatud järgnevalt: „Isik, kes saab teiselt isikult midagi kas soorituse kaudu või muul viisil tema kulul ilma õigusliku aluseta, peab saadu sellele isikule hüvitama“. Grammatilisel tõlgendamisel erineb see VÕS §-st 1027 üksnes vähesel määral (võlaõigusseaduse sättes puudub üksnes viide rikastumise viisi kohta, s.o kas soorituse teel või muul viisil). Viies Eesti rikastumisõiguse üldnormi (VÕS § 1027) sisse sooritus- ja mittesoorituskondiktsiooni eristamise, oleks tulemuseks Saksa õigusega sarnase üldise võimaliku alusnõude tekkimine, mida restitutsiooninõude esitamiseks kasutada võiks. Eeliseks võrreldes hetkeolukorraga oleks sellisel juhul nn kaitsevõrgu tekkimine seaduse tasandil, mis hõlmab sõnaselgelt rikastumisõiguse kaitsealas ka neid juhtumeid, mis soorituse spetsiifiliste kriteeriumite täitmata jätmise tõttu hetkel soorituskondiktsiooni kohaldamisalast õigustamatult välja jäävad ning mis oma olemuselt mittesoorituskondiktsioonide eesmärkidega kokku ei sobi.

Teiseks võimalikuks lahendusvariandiks oleks laiendada soorituskondiktsiooni kohaldamisala olemasoleva süsteemi siseselt. Selle jaoks tuleks aga ümber hinnata Riigikohtu praktikas välja kujunenud seisukoht, mille kohaselt peab VÕS § 1028 lg 1 kohaldamiseks esinema nõude esitaja ja rikastumise saaja vahel teatav kohustus, mille täitmiseks rikastumine üle anti. Sellisel juhul avaneks soorituskondiktsiooni kohaldamisala ka paljudele käesolevas töös

analüüsitud tüüpjuhtumitele, võimaldades näiteks maksjal esitada restitutsiooninõue enda eksimuse tõttu valele isikule tehtud pangaülekande tagasinõudmiseks. Seeläbi tekib võimalus lahendada paljusid ekslike maksete tüüpjuhtumeid õigustatult VÕS § 1028 lõikele 1 tuginedes, kuivõrd on ilmne, et rikastumine on aset leidnud millegi üleandmise tõttu kolmandale isikule, mis omakorda sarnaneb suuresti pigem soorituse teel rikastumisele kui mistahes muul viisil rikastumisele. Samuti oleks kirjeldatud arenguvõimalus õigustechniliselt kõige kiiremalt ja efektiivsemalt Eesti rikastumisõiguse süsteemi sisse viidav.

Lisaks soorituskondiktsiooni laiendavale tõlgendamisele tuleks vajalikuks pidada ka seaduse täiendamist sõnaselge otsekondiktsiooni sätestamise kaudu VÕS § 1029 koosseisus. Normi sõnastamisel võiks lähtuda võlaõigusseaduse algtekstis sisaldunud § 1133 lg 2 sõnastusest, mille kohaselt „Kui võlausaldajaks peetud isik ei ole lg-s 1 [sisult samane hetkel kehtiva VÕS §-ga 1029] nimetatud üleandmist talle arvestataval viisil ajendanud, võib üleantu tagastamist nõuda saajalt“. Hetkel võimaldab mainitud säte esitada käsundisaajal tagasinõude käsundiandja vastu, juhul kui viimase korraldusel anti midagi üle kolmandale isikule. Küll aga puudub selge juhisis olukorra jaoks, mil kolmandale isikule antakse küll midagi üle, kuid mille jaoks käsundiandja ei ole andnud juhisis – hetkel kehtiva lahenduse kohaselt tuleb panga poolt saaja vastu nõude esitamist pidada ainsaks võimalikuks õiglase olukorra taastamise variantiks, kuid seejuures ei ole veenvalt kohalduvat restitutsiooninõude alust võimalik eristada. Kirjeldatud erandi kehtestamine VÕS § 1029 raames muudaks kahtlemata selgemaks nõuete esitamise skeemi ilma kehtiva maksejuhiseta tehtud maksete tagasinõudmisel, minnes kooskõlla ka VÕS § 733² lg-st 2 kliendile tuleneva õigusega.

Käesoleva töö tulemusena on õigusteadusesse lisandunud süstemaatiline analüüs Eesti alusetu rikastumise õiguses leiduvate kondiktsioonide suutlikkusest tulla toime erinevate tüüpolukordade lahendamiseks, mis seonduvad alusetute ja ekslike maksete tagasinõudmisega. Töö tulemustest võib olla kasu konkreetsetele tüüpolukordadele Eesti õiguses sobilike lahenduste leidmisel ning loodetavasti soodustab käesolev arutlus ka edasist diskussiooni soorituse mõiste kriteeriumite ja otsekondiktsiooni erandi kehtestamise teemadel.

Unjustified enrichment law in reclaiming mistaken payments

Abstract

Three-party situations in unjustified enrichment law have often been regarded as a „minefield“,¹⁸⁴ due to their complexity in the number of parties and the relations between them. It should thus come as no surprise, that payment order situations, which deal with reversing payments in cases where multiple parties are involved, are considered to be one of the most complex categories of legal relations.¹⁸⁵

Indeed, payment orders entail a number of peculiarities, which make it difficult to form clear enrichment claims. First, there are at least three parties involved in making a payment transaction: the payer (debtor), the payer's payment service provider (usually a bank) and the payee (creditor). Depending on the situation, it might also be necessary to involve the payee's payment service provider or any intermediaries into the scheme of unjust enrichment claims. Therefore it may already be challenging to identify the enrichment creditor (the party, on whose expense the enrichment took place). The legal relationship between the payer and the payee carries the term 'underlying debt relationship', between the payer and its bank exists the 'cover relationship' and the transfer of the benefit to the creditor takes place in the 'transfer relationship'.¹⁸⁶

Second, when the payment service provides completes a payment order to the payee, it does not aim to make a performance to the payee, but to its customer, who initiated the payment order (the payer). At the same time, by receiving the payment from the bank, the payee considers it to be a performance by its debtor (the payer) in the underlying debt relationship, and not as a performance by the bank, who completed the payment order. It follows from the above described concept of simultaneous performance,¹⁸⁷ that the performance of obligations between the parties does not take place in the transfer relationship, but is separated from the object of enrichment. Additional problems arise, when due to a mistake in making or completing a payment order, the transferred amount is not credited onto the account of the intended payee, but to an irrelevant third party.

The unjustified enrichment law in the Estonian Law of Obligations Act (LOA) is formulated as a fixed list of specific restitution claims set out in §§ 1027-1042 of the LOA, which, in

¹⁸⁴ N. Jansen, p 138.

¹⁸⁵ G. Dannemann (2009), p 54; T. Kivisild, A. Hussar, p 259.

¹⁸⁶ M. Auer, p 352.

¹⁸⁷ T. Kivisild, A. Hussar, p 262.

legal theory, is divided into two groups based on the way of obtaining the enrichment: performance based restitution claims and non-performance based restitution claims.¹⁸⁸ At the same time the Law of Obligations Act does not contain a separate provision for regulating the restitution for mistaken or erroneous payments. Hence, in order to claim restitution for a mistaken bank transfer, one would first have to identify their claim as performance or non-performance based enrichment and then base their claim on a concrete restitution claim, since Estonia's unjustified enrichment law does not contain a general restitution clause (§ 1027 of the LOA provides a general principle, that all enrichments obtained with no legal ground, must be returned, but the said provision cannot be used as a claim norm)¹⁸⁹. With regards to the rather detailed prerequisites of the restitution claims, finding a convincingly suitable claim norm to recover a mistaken bank transfer under the Law of Obligations Act may turn out to be rather difficult.

It follows that the aim of this thesis is to analyse the compatibility of Estonia's restitution claims for recovering mistaken bank transfers. In addition to the difficulties in finding a suitable restitution claim to support certain types of payment order cases, the recently implemented provisions of the payment order and payment service contract in the Law of Obligations Act should also be regarded. Namely, § 733² section 2 of the LOA provides the payer with a claim against its payment service provider for refunding the amount of any unauthorised payment to the payer immediately. However, the said provision, added to the Law of Obligations Act on 13.01.2018, is not always in keeping with the general principle in unjustified enrichment law, according to which all restitution claims in three-party situations should be recovered through the respective performance relationships (the so-called restitution "around the corner").¹⁹⁰ According to the general principle, if a bank, for example, carries out its client's instruction and makes a payment to a third party, the bank would be entitled to claim restitution from its client under the cover relationship, leaving the latter with a claim against the payee under the underlying debt relationship. The said solution, however, can lead to an unfair risk distribution between the parties, especially when the payer has not even initiated the payment.

First of all, in order to get an adequate overview of the issues regarding the categorisation of claims into specific restitution claims, one would first need to identify the key questions, which would define whether a certain restitution claim could apply to a certain situation or

¹⁸⁸ T. Tampuu (2002), p 454.

¹⁸⁹ P. Varul jt (2009), LOA § 1027 sec 3.

¹⁹⁰ E. von Caemmerer, P. Schlechtriem, chapter X p 50 sec 50; M. Auer p 353.

not. The main claim norm for reclaiming something that the other party obtained through a performance, the legal ground of which later appears to be absent, is the performance *condictio* under § 1028 section 1 of the LOA. The key aspect of the restitution claim is the concept of performance, which is defined as a conscious and purpose orientated enlargement of another's assets.¹⁹¹ Hence, the two necessary requirements for defining a certain act as a performance are: the criteria of awareness (the performing party must be aware of enlarging someone else's assets through the performance) and the criteria of purposefulness (the performing party must have had a certain purpose for making the performance).¹⁹² Most often the said purpose for making a performance to the other party is to perform an obligation to the said party. Yet, legal scholars have expressed the view that the performance *condictio* should be even broader, thereby also accepting other purposes for making a performance (i.e. reclaiming an abstract debt certificate). Additionally, the Supreme Court of Estonia has taken an even slightly stricter approach by stating that the performance *condictio* in § 1028 sec 1 of the LOA can only be applied, if one party is wishing to recover from the other party an obligation that it performed to the other.¹⁹³ As a result, it would be rather difficult to claim restitution in situations, where the payment has accidentally ended up on a random stranger's account – since the debtor had no obligations towards the accidental receiver, it would not fit in the frames of the performance *condictio* in light of the Court's rulings. The restricting effect of the said rulings appears to be even more evident, where the payment is credited onto a wrong person's account, but where the performance in the initial underlying relationship was not meant to fulfil an obligation (i.e. when a parent transfers a sum to his/her child's account).

Alternatively, restitution claims based on anything other than a performance, should also be taken into account. Being the only relevant non-performance *conciatio*, one should also consider the application of the restitution claim for compensating value in the event of a violation of right (§ 1037 sec 1 of the LOA). The prerequisites for presenting such a claim are rather laconic – the violator needs to be violating a right belonging to the entitled person without the latter's consent and the violator needs to have received an enrichment thereby. Nevertheless, the said restitution claim does not have a broad spectre of application in the

¹⁹¹ T. Kivisild, A. Hussar, p 260; A. Väriv (2013), p 718.

¹⁹² A. Väriv (2013), p 719.

¹⁹³ Decisions of the Supreme court of Estonia: RKTko 3-2-1-111-11 sec 11, RKTkm 3-2-1-44-11 sec 34, RKTko 3-2-1-46-11 sec 12.

context of mistaken bank transfers either due to the priority of a contractual claim between the parties or due to the creditor's own actions in causing the mistaken payment.

A certain practice has been formed on an international level for recovering mistaken bank transfers, which also takes into account the specific risk distribution between the parties. Hence, some more common electronic payment order sample cases have been analysed in the thesis at hand, in order to use the relevant principles as an example for suggesting possible solutions to similar cases under Estonian law. These typical case groups are divided into three: mistaken payments due to a mistake attributable either to the payment service provider, the payer or to the "accidentally" enriched person.

The first group of cases have a common denominator that the mistake, which led up to the unjustified enrichment scenario, is attributable to the payment service provider. More specifically, it includes cases, where the bank fulfils a non-existent payment order (where the client has actually issued no payment orders), where the bank fulfils a payment order, not noticing that it has been withdrawn on time, and where the bank fulfils a valid payment order incorrectly (to a wrong person or in the wrong amount). The main issue in the said instances is related to the question of determining the direction of presenting enrichment claims. Namely, as a general principle, restitution in multi-party situations should be carried out through the respective performance relationships.¹⁹⁴ However, § 733² sec 2 of the LOA provides the client with the right to claim immediate restitution from the bank regarding any amounts debited from the client's account due to an unauthorised payment. Hence, § 1029 of the LOA, which establishes the general 'around the corner' restitution scheme for recovering payment order situations, should be interpreted in a manner, which would exclude its application in cases of unauthorised payments. Instead, the bank should be granted a restitution claim against the receiving party. The original text of the Law of Obligations Act contained a provision, which stated an exception from the general 'around the corner' restitution and provided the bank with a direct claim against the buyer. It is unknown, why this provision was excluded from the final version of the Law of Obligations Act. However, with regards to the recently implemented provisions of the payment order regulation, the need for a similar direct claim seems to have reemerged. Presently, however, there appears to be no convincingly suitable claim norms, which would enable the bank to present an enrichment claim against the receiver of the unauthorised payment.

¹⁹⁴ T. Tampuu (2002), p 455; M. Auer, p 353.

The second type of cases includes situations, where the payer has mistakenly entered a wrong account number and the payment is received by an irrelevant third person. Since the bank's liability for payments, which have been made in accordance with the provided account number, is excluded according to § 733¹ sec 2 of the LOA, it leaves all potential claims to be solved between the payer and the mistaken receiver. As a principle under Estonian law, the restitution claims based on performance have priority over non-performance based restitution claims.¹⁹⁵ Therefore it should first be established, whether the case at hand could be solved on the basis of the provisions of the performance *condictio*. The main issue with the group of cases at hand is the fact that making an accidental payment to the wrong person does not constitute a 'performance' in the meaning of § 1028 sec 1 of the LOA, since (logically) there were no obligations between the payer and the mistaken receiver. The academic literature, however, supports the possibility of using the performance *condictio* also for recovering payments accidentally made to a wrong person.¹⁹⁶ The said solution would also be in keeping with the general aim of restitution law, as it provides a restitution claim for situations where one person mistakenly performs an obligation to another. In addition, by enabling the mistaken payer to rely on the performance *condictio*, it helps to found the restitution claim on the most similar possible alternative.

The third group of cases demonstrates that payment orders, which do not correspond to the actual intentions of the client, can be executed when the receiver of the payment misuses the payment instrument. Since the receiver intentionally initiates the payment using the client's stolen, lost, copied, etc. payment instrument, these type of situations would easily be solved under the restitution claim for violation of right (§ 1037 sec 1 of the LOA). It needs to be addressed, however, which of the parties bears the risk of such unauthorised payments happening. The payment order provisions in the Law of Obligations Act allocate the risks related to such unauthorised payments according to whether or not the client fulfilled the duties of care and notification. As a general principle, the client's responsibility for bearing the consequences of an unauthorised payment is excluded, if the client had been careful in using and keeping of the payment instrument and if he/she notified the bank before any damage has occurred.

While the Estonian unjust enrichment law struggles on several above held occasions with providing the enrichment creditor with a restitution claim, similar problems do not arise in

¹⁹⁵ T. Kivisild, A. Hussar, p 262.

¹⁹⁶ T. Tampuu (2002), p 455.

the two comparative systems – the German law and the unjustified enrichment regulations in the DCFR. Both systems use, as opposed to the Estonian enrichment law structure, a unitary approach, in which all restitution claims may be presented under the same general clause. However, the German system additionally differentiates restitution claims on the basis of whether the enrichment was obtained through somebody’s performance or in any other way. Therefore both systems include a ‘safety net’, which catches all and any existing or future payment order situations.

As a result it is also proposed in the thesis at hand to consider adopting either of the following views. Firstly, regard should be given to a similar approach to the German system, where § 1027 of the LOA could be given the role of a general clause (presently it only serves a minimal function by being a reference norm). Secondly, a more organised and systematic approach should also come to consideration, which could be achieved by reevaluating the position of the Supreme Court of Estonia on the importance of performing obligations in the context of the performance *condictio*. Additionally, it would be necessary for the purpose of legal clarity to add to the composition of § 1029 of the LOA an exception, which would provide the transferor with a direct claim against the receiver.

23.04.2018

Liisbeth Lillo

KASUTATUD ALLIKAD

Kasutatud kirjandus

1. Auer, M. A Fresh Start for Restitution in Three-Party Situations under German Law. *Journal of Korean Law*. 2017, Vol 16, lk 349-373.
2. Dannemann, G. *The German Law of Unjustified Enrichment and Restitution. A Comparative Introduction*. Oxford University Press. 2009.
3. Dannemann, G. Unjust Enrichment by Transfer: Some Comparative Remarks. *Texas Law Review*. Vol 79, 2001.
4. Dannemann, G., Vogenauer, S. *The Common European Sales Law in Context: Interactions with English and German Law*. Oxford University Press, Ühendkuningriigid, 2013.
5. Jansen, N. Farewell to Unjustified Enrichment. *The Edinburgh Law Review* 20.2 (2016): 123-148. Edinburgh University Press.
6. Kivisild, T., Hussar, A. Alusetu rikastumine puudustega pangaülekande puhul Eesti ja Saksa õiguses. *Juridica* IV/2005.
7. Meier, S. Mistaken payments in three-party situations: a German view of English law. *Cambridge Law Journal* 58(3), November 1999.
8. *Münchener Kommentar zum BGB/Schwab*. 7. Aufl. 2017 (§ 812).
9. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR). Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). Sellier, 2009. Regulaatsiooni tekst (Final Outline Edition) ja kommentaarid (Full Edition) arvutivõrgus kättesaadavad lingilt <https://www.law.kuleuven.be/personal/mstorme/DCFR.html> (10.04.2018).
10. Schall, A. Three-Party Situations in Unjust Enrichment Epitomised by Mistaken Bank Transfers. *HeinOnline* 12 RLR 110, 131. 2004.
11. Schall, A. *Leistungskondiktion und „Sonstige Kondiktion“ auf der Grundlage des einheitlichen gesetzlichen Kondiktionsprinzips*. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde einer Hohen Juristischen Fakultät der Ludwig-Maximilians-Universität zu München, 2002.
12. Schlechtriem, P. *Võlaõigus. Eriosa*. Õpik. Tallinn: Juura, Õigusteabe AS. 2000.
13. Siibak, K. Kontosuhet käsitleva kohtupraktika probleemid. *Juridica* IX/2014.

14. Tampuu, T. Alusetu rikastumise õigus võlaõigusseaduses. Lühülevaade. *Juridica* VII/2002.
15. Tampuu, T. Lepinguvälised võlasuhted. 2. tr, Tallinn, Juura 2017.
16. Varul, P., jt (koost). Tsiviilseadustiku üldosa seadus. Kommenteeritud väljaanne. Juura, Tallinn 2010.
17. P. Varul jt (koost). Võlaõigusseadus II. Kommenteeritud väljaanne. Tallinn, Juura, 2007.
18. Varul, P., jt (koost). Võlaõigusseadus III. Kommenteeritud väljaanne. Juura, Tallinn 2009.
19. Von Caemmerer, E., Schlechtriem, P. *International Encyclopedia of Comparative Law. Volume X. Restitution/ Unjust Enrichment and Negotiorum Gestio.* Mohr Siebeck. Tübingen. Martinus Nijhoff. Leiden, Boston. 2007.
20. Värvi, A. Soorituse teinud isiku eksimuse arvestamine õigusliku alusetu soorituse tagasitaitmisel. *Juridica* X/2013.
21. Värvi, A. The Draft Common Frame of Reference's Regulation of Unjustified Enrichment: Some Observations from Estonia's viewpoint. *Juridica International* 2008 XV.

Kasutatud normatiivaktid

22. Võlaõigusseadus. - RT I, 31.12.2017, 8.
23. Euroopa Parlamendi ja Nõukogu direktiiv (EL) 2015/2366 (25.11.2015) makseteenuste kohta siseturul, direktiivide 2002/65/EÜ, 2009/110/EÜ ja 2013/36/EL ja määruse (EL) nr 1093/2010 muutmine ning direktiivi 2007/64/EÜ kehtetuks tunnistamise kohta (makseteenuste direktiiv).

Kasutatud kohtupraktika

24. RKHKm 14.06.2012, 3-3-1-22-12
25. RKTko 16.11.2011, 3-2-1-111-11
26. RKTkm 7.06.2011, 3-2-1-44-11
27. RKTko 8.06.2011, 3-2-1-46-11
28. RKTko 7.12.2011, 3-2-1-123-11
29. RKTko 19.12.2016, 3-2-1-122-16
30. RKTko 26.11.2014, 3-2-1-122-14
31. RKTko 20.12.2011, 3-2-1-134-11
32. RKTko 14.03.2007, 3-2-1-7-07
33. RKTko 27.05.2015, 3-2-1-53-15
34. TalRnko 8.04.2005, 2-2/188/02

Muud allikad

35. Lörsch, F. Change in case-law – reversal of defective payment orders (“initiator cases”). CMS Germany, 11.12.2015. Internetis kättesaadav: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=e0d38d3b-81e9-493e-a2e6-ff9eda323bce> (18.02.2018).
36. Võlaõigusseaduse eelnõu 116 SE, algtekst seisuga 1999. Arvutivõrgus kättesaadav: <https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/0d9390ea-974c-35ab-a6c7-cb14062c3ad3/V%C3%B5la%C3%B5igusseadus> (10.04.2018).

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Liisbeth Lillo (sünnikuupäev 21.11.1994),

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose “Rikastumisnõuded ekslike ja alusetute maksete korral“, mille juhendaja on dr. iur. Martin Käerdi,
 - 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 23.04.2018